

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

Л. В. Прокопчук

**СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ.
МОДУЛЬНИЙ КУРС**

навчальний посібник

Вінниця
ТВОРИ
2022

УДК 811.161.2'367.335 (075.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-552-716-0-1-240>

П80

Рекомендувала до друку вчена рада
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(*протокол № 11 від 23.04.2018*)

Рецензенти:

Н. Л. Іваницька, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

В. А. Тимкова, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету.

Прокопчук Л. В.

П 80 Синтаксис складного речення. Модульний курс : навч. посіб. 2-е вид., доповн., переробл. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 240 с. ISBN 978-617-552-716-0

Навчальний посібник побудовано відповідно до сучасних концепцій викладання навчальних дисциплін у вищій школі. Він входить до навчально-методичного комплексу дисципліни «Сучасна українська літературна мова» (Синтаксис складного речення). У ньому відповідно до двох виокремлених змістових розділів подано матеріали лекцій, завдання до практичних та лабораторних занять, тести для самоконтролю, перелік питань і завдань для самостійної роботи.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто бажає поглибити знання про синтаксичну будову сучасної української літературної мови.

УДК 811.161.2'367.335 (075.8)

© Прокопчук Л.В., 2022

ISBN 978-617-552-716-0

© ТОВ «ТВОРИ», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ФОРМАЛЬНО ЕЛЕМЕНТАРНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	7
<i>Теоретичний блок</i>	7
<i>Лекція 1.1.</i> Складне речення як синтаксична одиниця	8
<i>Лекція 1.2.</i> Складні безсполучникові речення	16
<i>Лекція 1.3.</i> Складносурядні речення елементарної будови	23
<i>Лекція 1.4.</i> Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з підрядними означальними і з'ясувальними	34
<i>Лекція 1.5.</i> Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними міри і ступеня, способу дії, місця і часу	46
<i>Лекція 1.6.</i> Складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядними частинами зумовленості	55
<i>Лекція 1.7.</i> Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними, наслідковими, супровідними	64
<i>Практичний блок</i>	71
<i>Практичне заняття 1.1.</i> Складне речення. Складне безсполучникове речення	71
<i>Практичне заняття 1.2.</i> Складносурядні речення елементарної будови ...	75
<i>Практичне заняття 1.3.</i> Складнопідрядні речення нерозчленованої структури	78
<i>Практичне заняття 1.4.</i> Складнопідрядні речення розчленованої структури .	81
<i>Блок лабораторних занять</i>	86
<i>Лабораторне заняття 1.1.</i> Складне речення. Складні безсполучникові речення	86
<i>Лабораторне заняття 1.2.</i> Складносурядні речення	97
<i>Лабораторне заняття 1.3.</i> Складнопідрядні речення нерозчленованої структури	108
<i>Лабораторне заняття 1.4.</i> Складнопідрядні речення розчленованої структури	120
<i>Контрольний блок</i>	130
<i>1.1.</i> Складне речення. Складне безсполучникове речення	130
<i>1.2.</i> Складносурядні речення елементарної будови	134
<i>1.3.</i> Складнопідрядні речення нерозчленованої структури	138
<i>1.4.</i> Складнопідрядні речення розчленованої структури	144
<i>Перелік тем, винесених на самостійне опрацювання</i>	152
<i>Індивідуальні навчально-дослідні завдання</i>	152
<i>Рубіжний контроль 1.</i>	154
Розділ 2. ФОРМАЛЬНО НЕЕЛЕМЕНТАРНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	157
<i>Теоретичний блок</i>	157
<i>Лекція 2.1.</i> Формально неелементарні складнопідрядні речення	158
<i>Лекція 2.2.</i> Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку	163
<i>Лекція 2.3.</i> Синтаксичні конструкції текстового рівня.....	169
<i>Практичний блок</i>	176

<i>Практичне заняття 2.1. Формально неелементарні складнопідрядні речення</i>	176
<i>Практичне заняття 2.2. Багатокомпонентні синтаксичні конструкції</i>	178
<i>Практичне заняття 2.3. Конструкції із чужим мовленням</i>	181
<i>Блок лабораторних занять</i>	184
<i>Лабораторне заняття 2.1. Складнопідрядні неелементарні речення</i>	184
<i>Лабораторне заняття 2.2. Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку</i>	190
<i>Контрольний блок</i>	200
<i>2.1. Формально неелементарні складнопідрядні речення</i>	200
<i>2.2. Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку</i>	204
<i>2.3. Синтаксичні конструкції текстового рівня</i>	209
<i>Перелік тем, винесених на самостійне опрацювання</i>	214
<i>Індивідуальні навчально-дослідні завдання</i>	215
<i>Рубіжний контроль 2.</i>	217
<i>Короткий термінологічний словник</i>	221
<i>Література</i>	227
<i>Основна</i>	227
<i>Додаткова</i>	227
<i>Додаток 1. Критерії оцінювання рівня знань і вмінь здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова» (розділ «Синтаксис»)</i>	230
<i>Додаток 2. Алгоритм аналізу складносурядного речення</i>	231
<i>Додаток 3. Алгоритм аналізу складнопідрядного речення</i>	233
<i>Додаток 4. Алгоритм аналізу складного безсполучникового речення</i>	234
<i>Додаток 5. Алгоритм аналізу багатокомпонентної конструкції</i>	236
<i>Додаток 6. Програма підготовки до екзамену</i>	238

ВСТУП

Синтаксис як один із складників лінгвальної системи сучасної української літературної мови характеризується багатством форм і моделей, які слугують для оформлення різноманітних щодо складності думок людини.

Теоретичний курс синтаксису здобувачам вищої освіти опанувати нелегко, що зумовлено, з одного боку, його синтезувально-узагальнювальним характером щодо інших розділів української мови, а з іншого – наявністю розбіжностей у поглядах учених на окремі синтаксичні одиниці, існуванням різних шкіл і напрямів їхнього вивчення та застосуванням багатоаспектного підходу до тлумачення синтаксичних явищ. Це повною мірою стосується й основної синтаксичної одиниці – речення, зокрема складного.

Допомогти краще засвоїти теоретичний матеріал синтаксису складного речення сучасної української літературної мови покликаний запропонований навчальний посібник, у якому, відповідно до вимог кредитно-трансферної системи, програмний матеріал подано у форматі двох змістових розділів, структура кожного з яких містить теоретичний, практичний і контрольний блоки, а також блок лабораторних занять. Теоретичний блок вміщує матеріали лекцій, практичний – плани підготовки до практичних занять та завдання для виконання, у блоці лабораторних занять подано вісім варіантів завдань різного рівня складності. У контрольному блоці подано тести для самоконтролю.

Після вивчення навчальної дисципліни «Сучасна українська мова (підрозділ *Синтаксис складного речення*)» здобувач освіти має знати:

- основні поняття синтаксису складного речення;
- принципи класифікації складних речень;
- проблеми дослідження складного речення;
- формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію складного елементарного та неелементарного речень у сучасній українській літературній мові;

- специфіку синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складних елементарних та неелементарних реченнєвих конструкцій у сучасній українській літературній мові;

- формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні параметри та комунікативну спрямованість конструкцій із чужим мовленням та конструкцій текстового рівня.

Здобувач освіти має вміти:

- ідентифікувати складне речення в тексті, відтворювати схематично його структуру;

- утворювати реченнєві конструкції складної будови;

- робити повний синтаксичний аналіз різних типів складних речень;

- утворювати синтаксичні конструкції із чужим мовленням;

- пояснювати вживання розділових знаків у складних елементарних та неелементарних реченнєвих конструкціях.

Сподіваємося, що матеріали цього посібника оптимізують процес підготовки здобувачів вищої освіти не лише до занять, а й до підсумкової атестації.

Розділ 1

ФОРМАЛЬНО ЕЛЕМЕНТАРНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Мета: ознайомити здобувачів освіти з основними теоретичними відомостями із синтаксису складного елементарного речення, сформувати навички аналізу складних синтаксичних конструкцій з урахуванням їхньої формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації.

Після вивчення матеріалу здобувач освіти має *знати:*

- історію вивчення складних речень;
- основні поняття синтаксису складного елементарного речення;
- семантичні типи складносурядних речень;
- специфіку складних безсполучникових речень з однотипними і різнотипними предикативними частинами;
 - принципи класифікації складнопідрядних речень елементарної будови;
 - типологію складнопідрядних речень з урахуванням їхньої формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації.

Здобувач освіти має *вміти:*

- оперувати термінологічним апаратом синтаксису складного елементарного речення;
 - аналізувати сучасні напрями дослідження складного речення;
 - ідентифікувати складне речення в тексті, засоби зв'язку між його предикативними частинами;
 - аналізувати формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію складних речень;
 - будувати схеми різнотипних складних речень.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

1.1. Складне речення як синтаксична одиниця

1. Складне речення в системі синтаксичних одиниць.
2. Засоби зв'язку частин складного речення.
3. Класифікація складних речень.

Ключові слова: складне речення, семантико-синтаксичні відношення, складнопідрядне речення, складносурядне речення, безсполучникове речення.

Література

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. С. 279–297.
2. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 243–250.
3. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 416–424.
4. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 206–231.

Додаткова:

1. *Бевзенко С. П.* Структура складного речення в українській мові : [навч. посіб.]. Київ : КДПІ, 1987. 80 с.
2. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.* Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
3. *Городенська К. Г.* Сполучники української літературної мови : Монографія. Київ, Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
4. *Каранська М. У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: НМК ВО, 1992. 400 с.
5. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
6. *Слинько І. І.* Сполучник чи сполучне слово. *Українська мова і література в школі.* 1997. № 4. С. 31–36.
7. *Сучасна українська літературна мова : Синтаксис [Текст] / [за ред. І. К. Білодіда].* Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

1. Складне речення як синтаксична одиниця. Незважаючи на тривалу історію вивчення складного речення в українському мовознавстві, термін *складне речення* усталився лише в середині 30-х років ХХ ст. Це зумовлено існуванням двох протилежних потрактувань сутності таких речень. Представники логіко-граматичного напрямку в мовознавстві (О. Пешковський, О. Шахматов та ін.) розглядали складне речення як поєднання окремих простих речень, пропонуючи для його поіменування власні терміни – *складне ціле* (О. Пешковський), *сполучення речень* (О. Шахматов). Інші мовознавці (В. Богородицький, В. Виноградов, І. Чередниченко) обстоювали думку про своєрідну цілісність побудови складного речення. В. Виноградов, наприклад, трактував складне речення як інтонаційне й семантичне ціле, предикативні частини якого за зовнішньою будовою однотипні з простими реченнями. Згодом деякі автори українських граматик (Л. Булаховський, Б. Кулик) зауважували, що термін «просте речення» як частина складного речення досить умовний, оскільки смислова та інтонаційна завершеність характеризує всю синтаксичну конструкцію, а не її складники. Ця думка залишається панівною і в сучасному мовознавстві. Отож ***складне речення*** – це синтаксична конструкція, яка утворилася внаслідок смислового та інтонаційного поєднання щонайменше двох предикативних частин засобом сполучникового чи безсполучникового (нульового) зв'язку.

Складні речення, як і прості, становлять своєрідні комунікативні одиниці, які слугують засобом вираження думки; це одиниці-конструкції, які характеризуються предикативністю й граматичною організованістю. На відміну від простих речень, складні речення:

– становлять поліпредикативні комунікативні одиниці (компонуються щонайменше з двох предикативних одиниць, побудованих за моделлю простих речень);

– утворюються за особливими структурними схемами (моделями);

– характеризуються змістовою й інтонаційною єдністю між предикативними частинами (інтонація складного речення визначається синтагматичним членуванням речення).

Отже, складні речення – не менше як двопрдикативні синтаксичні структури за своїм змістом і граматичною будовою. Кожне складне речення сформувалося як окрема семантико-синтаксична та інтонаційна цілісність. Предикативні частини складного речення тільки умовно можна вважати простими реченнями, бо кожна з них здебільшого не має змістової та інтонаційної реченнєвої завершеності; повного інтонаційного оформлення прості речення набувають лише в складі всього складного речення.

2. Засоби зв'язку між частинами складного речення.

Предикативні частини складного речення з'єднуються в одне семантико-синтаксичне та інтонаційне ціле за допомогою таких засобів зв'язку, як *сполучники, сполучні слова та інтонація*. Структурно-семантична класифікація складних речень передбачає врахування ще таких засобів, як *порядок розміщення предикативних частин; семантика поєднуваних предикативних частин, співвіднесеність видових, часових і способових форм дієслів-присудків*.

Найпоширенішим засобом зв'язку між предикативними частинами в складному реченні виступають *сполучники*. Традиційно розмежовують *сурядні та підрядні* сполучники. Сурядні сполучники слугують засобом поєднання в окреме семантико-граматичне ціле таких частин складного речення, які своєю синтаксичною будовою не підпорядковані одна одній, сприймаються як рівноправні: *Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах* (М. Рильський); *Чи то все живе розбігається на всі боки та ховається, лягаючи ниць, чи то лиш омана* (О. Довженко); *Десь за мурами, напевно, вже ходить вечір по землі, але тут його не помітно* (І. Багряний).

Підрядними сполучниками оформлюються відношення синтаксичного підпорядкування підрядної частини складного речення його головній частині. Розрізняють *семантичні* (вказують на певний різновид семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення) та *асемантичні* (оформлюють різні типи семантико-синтаксичних відношень) сполучники. Наприклад, до *семантичних* сполучників належать сполучники причини (*бо, тому*

що, через те що, оскільки), допусту (хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що), наслідку (так що), умови (якщо, якби, коли б): *Тепер його ніхто не бачив, бо він був сам на сам із річкою* (Г. Тютюнник); *І сутінки в такі години під віттям стелять каламуть, хоча ще заходу жоржини гарячі маківки несуть* (М. Нагнибіда). Асемантичними є такі сполучники: як (часові, порівняльні, умовні); щоб (з'ясувальні, мети, означальні); коли (умовні) тощо: *Чотири літа пролетіли, як сірі птахи за лани* (А. Малишко); *Як вітер не дме, то й листя не шелестить* (О. Гончар); *Вона любить, щоб її вогнище було найвищим* (О. Гончар); *Змолоду треба набиратися знань, щоб не пуста була твоя власна криниця* (І. Цюпа); *Немає в світі бурі, щоб огонь могла задуть вічний і правдивий* (І. Кочерга); *Коли здалеку глянути на Осокори, село, здається, повите золотою хмарою* (І. Цюпа).

Проте, на думку К. Городенської, такий поділ сполучників на групи не охоплює всіх типів синтаксичного зв'язку, зокрема, це стосується тих складних речень, для яких характерними є ознаки граматичної рівноправності і нерівноправності. Тому науковець пропонує виокремлювати ще дві групи сполучників для вираження двох форм синкретичного синтаксичного зв'язку: сполучники *сурядності-підрядності* (до них належать пояснювальнототожнювальні сполучники *тобто, себто, цебто, або, чи, сиріч*) і сполучники *підрядності-сурядності* (серед них пояснювальновіокремлювальні сполучники *зокрема, зосібна, як-от, як ось, наприклад, приміром, такі як* і т.д.; пояснювальнототожнювальні *а саме, отже*, а також акцентовано-виокремлювальні *особливо, насамперед, передусім, надто* й ін.).

Підрядні частини складного речення нерідко поєднуються сполучними словами, у ролі яких виступають відносні займенники (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*) або прислівники (*де, куди, звідки, коли, як, навіщо*), напр.: *І не чують вони цих пострілів, що тривожать порожнє містечко* (М. Хвильовий); *Поїзди над обрієм зникають, де, пришикну в темі, дрима село* (Л. Ковальчук); *Розкажи, як за горами сонечко сідає* (Т. Шевченко).

Щоб розмежувати омонімічні *сполучники і сполучні слова*, потрібно зважати на таке:

1) *що* є сполучним словом, якщо

– його можна замінити однією з форм займенника *який*: *Є такі гірські вершини, що (які) сягають аж під зорі* (М. Нагнибіда); *Це був тільки сон, що (який) ледь торкнувся нам'яті вустами* (Л. Костенко);

– на нього припадає логічний наголос: *Ніколи не знаєш, що́ подарує берегові розхитаний і розскриплений пароплав* (П. Загребельний); *Цікаво, що́ зараз сниться хлоп'яті* (О. Гончар);

2) *як* слугує сполучним словом у підрядних з'ясувальних реченнях тоді, коли він досить виразно вказує на спосіб певної дії, а також у підрядних способу дії: *Не чути вже більше, як шелестить-видзвонює листя на осичках* (Г. Тютюнник); *Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки* (М. Коцюбинський); *І гуртується світ, і надію стріча так, як сонце стрічають із круг весняних* (М. Петренко);

3) *як* виступає сполучником у підрядних реченнях часу, умови і в порівняльних підрядних конструкціях: *Як я заплачу на малу хвилинку, то мусить хтось сміятися до смерті!* (Л. Українка); *На вулиці гарно, як буває весною в лісі* (У. Самчук).

Дехто із синтаксистів вважає, що *як* у складнопідрядних з'ясувальних питальних реченнях потрібно вважати сполучним словом, а в реченнях непитальної комунікативності – сполучником. Наприклад, у реченні *Ви чуєте, як дзвонить колос у вікна повечірніх зір* (М. Сингаївський) *як* – сполучне слово, обставина способу дії; а в реченні *Я бачив, як вітер березу зломив* (Нар. творчість) підрядне речення приєднане до головного речення сполучником *як*; досить очевидно, що такі розмежування невиразні, це призводить до синкретизму (деякої нерозчленованості) таких сполучуваних одиниць;

4) *коли* є сполучним словом у підрядних з'ясувальних, означальних і часових реченнях: *У сивоусого Романа Мефодійовича, здається, кожна яблуня знає, коли їй зацвітати та плодоносити* (Є. Гуцало); *Як не любити пори, коли ночами в щасті тремтить соловей* (М. Рильський).

5) коли виступає сполучником у підрядних реченнях умови: *Коли хліб на возі, нема біди в дорозі* (Нар. творчість).

Інтонація також є одним із важливих засобів поєднання предикативних частин складного речення. Особливо значущою є роль інтонації в безсполучникових складних реченнях, у яких вона постає визначальним засобом вираження зв'язку (й характеру цього зв'язку) між предикативними частинами таких синтаксичних конструкцій: *Я бачу, погляд твій палає від погорди* (Л. Українка); *Я бачу: погляд твій палає від погоди* – речення безсполучникове; пор.: *Погляд твій, я бачу, палає від погорди*; – речення просте, ускладнене вставною одиницею. *Стихла пісня – тихо стало над степом* (С. Скляренко) – безсполучникове складне речення з причинно-наслідковими відношеннями; *Стихла пісня, тихо стало над степом* – у цьому складному безсполучниковому реченні виражається послідовність подій.

Порядок розміщення предикативних частин складного речення як засіб вираження синтаксичних відношень буває відносно *вільним* або *фіксованим*. Перший (вільний) порядок найчастіше простежується в складнопідрядних реченнях, які стилістично, тобто функціонально, майже повністю взаємозамінні. При вільному розміщенні предикативні частини складного речення можна поміняти місцями, не порушуючи при цьому змісту всього речення: *Місяць ген-ген перейшов на другу половину неба, коли ми приїхали додому* (М. Стельмах); пор.: *Коли ми приїхали додому, місяць ген-ген перейшов на другу половину неба*. При *фіксованому* (сталому, незмінному) порядку позиція обох предикативних частин є сталою: порушенням її деформується вся побудова складнопідрядного речення: *Йшов дощ, так що вулиці були пусті* (М. Стельмах); *Якщо вдивляєшся в голубінь неба, то хвилюєшся ніби в передчутті щастя* (У. Самчук).

Засобами поєднання предикативних частин складного речення в одне семантико-синтаксичне ціле може слугувати *співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків* у різних предикативних частинах складного речення. Наприклад, у реченнях *Воркочуть, наче голуби, джерела, і прохолода сочиться з дібров*

(М. Сингаївський); *За Херсоном соняшники ломлять, а в Карпатах вибирають льон* (М. Ільницький) одночасність подій виражена дієсловами-присудками у формі теперішнього часу; тим часом послідовність дій зазвичай забезпечується дієсловами минулого часу доконаного виду: *Минулася буря – і сонце засяяло* (М. Рильський); *Колихнулося золоте море хлібів, і жайворонка не стало чути* (В. Ткач); *Задихав березняк зеленими устами, і перший пролісок, аж білий до нестями, тоненьку ніжну звів* (А. Малишко).

Також і лексичними словами, наприклад, займенниками, прислівниками, спільними другорядними членами речення, нерідко визначається характер синтаксичних відношень, тісніше поєднання в одному складному реченні його предикативних частин – у складнопідрядному, складносурядному, безсполучниковому складних реченнях: *Іду туди, де люди творять світло і ставлять хрест на темне і старе* (В. Симоненко); *Той господар в просторі безмежному, хто душею відрікся меж* (В. Симоненко); *Лиш іноді десь викидався свавільний бурун гребінцем або хвиля з розгону черкала об камінь підводний...* (З тв. Дніпрової Чайки); *Щодня тепер вищав небокрай, нагрівалися дерева на осонні* (М. Малиновський).

Отже, основними засобами поєднання предикативних частин у складному реченні є сполучники, сполучні слова та інтонація. Важлива роль належить також семантиці поєднаних предикативних частин, співвідношенню видо-часових і способових форм дієслів-присудків, порядку розміщення предикативних частин.

3. Класифікація складних речень. У сучасному мовознавстві під час класифікації складних речень ураховують здебільшого їхню формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну організацію. За кількістю предикативних частин у складних реченнях розмежовують елементарне складне речення (до його складу входить лише дві предикативні частини) і неелементарне (ускладнене) складне речення (складне речення містить три або більше предикативні частини): *Зранку була трохи відлига, а під вечір мороз ще зміцнів* (М. Малиновська); *Багато не треба, щоб знати: людина – найвищий вимір краси* (С. Жуковський). Переважаючою метою синтаксису

складного речення є вивчення предикативно мінімальних складних конструкцій, бо саме в них найбільш типово «виявляються структурні схеми складного речення. Речення ускладненого типу становлять об'єкт синтаксичного опису лише з боку характеру поданих у них сполучень мінімальних конструкцій».

Ураховуючи засоби вираження відношень між предикативними частинами, виокремлюють речення із сполучниковим (сурядним чи підрядним) або ж із безсполучниковим зв'язком, відповідно вирізняють такі різновиди складних речень: складносурядні речення, складнопідрядні речення, складні безсполучникові речення.

Складносурядними вважають складні речення, предикативні частини яких поєднуються в одному складному реченні як синтаксично незалежні, формально не підпорядковані одна одній. Зв'язок між предикативними частинами в таких реченнях зреалізовується сурядними сполучниками: *І цвів бузок, і конвалії цвіли* (Остап Вишня); *Або глибина відзначається, або зелене жабуриння укрило чисте дно* (П. Мирний).

Складнопідрядними є речення, предикативні частини яких пов'язані одна з одною як синтаксично нерівноправні: підрядна частина синтаксично підпорядковується головній: *Я зберіг почуття і надії не втратив, хоч не раз і з журбою, і з розлукою знавсь* (М. Братан); *Де ходить сон стежками лісовими, дримає в листі щемний вітровий* (М. Сингаївський).

Предикативні частини *складних безсполучникових речень* поєднані одні з одними тільки інтонаційно, без допомоги сполучників: *Тече ріка між тихих верболозів, росте трава в зарошених лугах* (М. Бажан); *Поети йдуть за горизонт – поезія зостається віч-на-віч з вічністю* (Ю. Збанацький).

Семантико-синтаксична структура складних речень визначається на основі семантико-синтаксичних відношень між їхніми предикативними частинами. До прикладу, у межах складносурядного речення виокремлюють такі типи семантико-синтаксичних відношень:

– часові (відношення одночасності дій, процесів чи послідовності їхнього перебігу): *Осінній вечір тихо догорає, і золото спадає з ясенів* (В. Сосюра);

– зіставні: *Зранку була трохи відлига, а під вечір мороз ще зміцнів* (М. Малиновська); *Пороззявлявши роти, вони [птахи] жадібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах* (О. Довженко);

– протиставні: *Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох* (Л. Костенко); *Мені війнула в очі сивина, та я нічого не везу додому, лиш згорточок старого полотна і вишите моє життя на ньому* (Д. Павличко); *Він був дуже здоровий з природи, але і в нього вже не вистачало сил* (О. Довженко);

– розділові: *Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно так було* (О. Довженко); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів абовиділявся обрис пташини* (М. Стельмах);

– причиново-наслідкові: *Там було темно навіть удень, і ми боялися гадюки* (О. Довженко); *Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах* (М. Рильський).

1.2. Складні безсполучникові речення

1. Вивчення безсполучникових складних речень у слов'янському мовознавстві.

2. Складні безсполучникові речення з однотипними частинами.

3. Складні безсполучникові речення з різнотипними частинами.

Ключові слова: *складне речення, складне безсполучникове речення, складні безсполучникові речення з однотипними частинами, складні безсполучникові речення з різнотипними частинами.*

Література

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. С. 145–148.

2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 295–305.

3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 416–424.

4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 343–353.

Додаткова:

1. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: НМК ВО, 1992. 400 с.

2. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.

3. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові [монографія]. Харків : Вид-во при Харків. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища шк.», 1980. 152 с.

4. Дорошенко С. І. Два уточнення до кваліфікації безсполучникових складних речень. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=265

1. Вивчення безсполучникових складних речень у слов'янському мовознавстві.

Проблема безсполучникових складних речень має давню традицію, але й дотепер остаточно не розв'язана. До 50-х років ХХ ст. загальноприйнятим було витлумачення цих утворень як складносурядних або складнопідрядних речень із пропущеними сполучниками. Проте вже В. Богородицький відзначав, що звичайний поділ усіх складних речень на складносурядні і складнопідрядні хибує на деяку штучність, особливо, коли намагаються живу різноманітність мови вкласти в ці наперед вказані й надмірно категорично розмежовані рубрики. О. Пешковський визначив три типи засобів поєднання частин складного речення – сполучники, сполучні слова та сполучні паузи, основною ознакою останніх він уважав інтонацію. Учений наголошував, що в безсполучниковому складному реченні інтонація виконує ті самі функції, що й сполучні засоби в сполучникових складних реченнях. На основі цього, крім складносурядних та складнопідрядних, дослідник виокремив ще й недиференційовані складні речення. Сполучникові складні речення науковець

диференціює на складносурядні і складнопідрядні. У безсполучникових реченнях, на його думку, усе залежить від того, «наскільки значення певної інтонації тотожне значенню тієї чи тієї групи сполучників». О. Пешковський визначив три типи інтонації, які відповідають трьом типам сполучників: причиновим, пояснювальним, єднальним. Два перших інтонаційних типи безсполучникових речень він зарахував до складнопідрядних, а третій – до складносурядних. Усі інші безсполучникові речення, у яких інтонація не відповідає значенню тієї чи тієї групи сполучників, він зарахував до недиференційованих складних речень, у яких нема протиставлення підрядність / сурядність. Цю думку в наш час розвинув І. Вихованець.

У 50-х роках ХХ ст. М. Поспелов визнав безсполучникові складні речення особливим структурно-семантичним класом складних речень і протиставив їх складносурядним та складнопідрядним. Під впливом наукових розвідок М. Поспелова безсполучникові речення як окремий тип розглядають багато українських синтаксистів другої половини ХХ ст. Панівною є ця думка і в сучасному мовознавстві (П. Дудик, К. Шульжук та ін.).

2. Складні безсполучникові речення з однотипними частинами. *Безсполучникові складні речення – це складні речення, предикативні частини яких об'єднуються в одне синтаксичне і семантичне ціле не за допомогою сполучників чи сполучних слів, а певною інтонацією, ритмомелодійними засобами.*

Ураховуючи змістові відношення між предикативними частинами, складні безсполучникові речення розподіляють на дві групи: 1) з *однотипними (однорідними)* предикативними частинами і 2) з *різнотипними (неоднорідними)* предикативними частинами.

Зважаючи на те, що безсполучникові речення співвідносні із сполучниковими, то речення з однотипними частинами можна трансформувати в багатьох випадках у сполучникове складносурядне, а речення з різнотипними частинами – у складнопідрядне. Проте не кожне безсполучникове складне речення може бути перетворене в сполучникове, наприклад: *Попрощалось ясне сонце з чорною землею, Виступає круглий місяць з сестрою-зорею* (Т. Шевченко) – заміна

цього безсполучникового речення складносурядним зі сполучником *і* виявилася неможливою. У багатьох випадках взаємозаміна безсполучникових складних речень сполучниковими, як і навпаки, синтаксично і семантично, а також стилістично або зовсім неможлива, або недоречна.

Предикативні частини складних безсполучникових речень із *однотипними* частинами синтаксично однорідні, семантично скоординовані, практично співвідносні з частинами складносурядних речень. Їхні предикативні частини рівноцінні. Уже усталився поділ розглядуваних речень на два різновиди: 1) складні безсполучникові речення з *часовими відношеннями* і 2) складні безсполучникові речення із *зіставно-протиставними відношеннями*. Своєрідність обох груп складних безсполучникових речень полягає не тільки в їхній семантиці, а й у структурі: речення із часовими відношеннями належать до речень відкритої структури (відкриті й закриті структури речень, як про це вже йшлося, протиставляються за можливістю / неможливістю введення до їхньої синтаксичної будови інших предикативних частин речення, до того ж без порушення властивих їм семантичних відношень); складні безсполучникові речення із зіставно-протиставними відношеннями належать до речень структурно закритої будови.

Безсполучникові складні речення із *часовими відношеннями* не однотипні: у таких реченнях може виражатися одночасність перелічуваних явищ чи часова послідовність дій, станів.

Значення одночасності явищ у таких складних безсполучникових реченнях найчастіше знаходить свій вияв в однакових формах дієслів-присудків чи в однакових формах недієслівних слів: *А сонце сідає за гребінь, глибошає тіней хода* (В. Боровий); *Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди. Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі* (Л. Костенко).

Одночасність дій станів передається за допомогою таких засобів:

– уживанням у першій предикативній частині складного речення спільного для обох предикативних частин члена речення: *У глибині лісу стукав дятел, пищали синиці* (О. Десняк);

– повторенням однакових компонентів (слів, членів речення) в обох предикативних частинах складного безсполучникового речення: *Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало, врешті, серце, повне надій* (М. Коцюбинський);

– наявністю в другій частині займенника чи прислівника, яким забезпечується неповторення слова (слів) першої предикативної частини складного безсполучникового речення: *Фіалка у галях Полісся небесний промінь розлила, там пролісок на ноги звівся, медунка ніжно зацвіла* (М. Сингаївський).

Складним безсполучниковим реченням із часовою послідовністю властивий фіксований (сталий) порядок у розташуванні компонентів, дієслова-присудки в їхніх предикативних частинах найчастіше мають форму минулого чи майбутнього часу доконаного виду; сталістю порядку слів у таких складних реченнях фіксується постпозиція й семантико-значеннєва залежність змісту другого простого речення від першого речення: *Скоро й вода в річках потепліла, пробудилися раки* (М. Малиновська); можливий і теперішній час: *Падає з вишень і слив листя, вітер згрібає його у віхті* (М. Малиновська).

Складні безсполучникові речення зі значенням зіставлення виражають співвідношення двох схожих чи неоднакових (однак несуперечливих) явищ, подій: *Бджоли раді цвіту, люди раді літу* (Нар. творчість); *Поети йдуть за горизонт – поезія зостанеться віч-на-віч з вічністю* (Ю. Збанацький).

Складні безсполучникові речення зі значенням протиставлення виражають протилежні за змістом явища: *Ще сонячні промені сплять – досвітні вогні вже горять* (Л. Українка). Логічне, змістове спрямування таких речень полягає в запереченні одного явища, події на користь іншого або невідповідність між дією першої і другої предикативних частин: *Але він – не слуга слова, він – його володар* (М. Рильський); *Пробували налагодити якусь розмову, не в'язалася* (С. Васильченко). Протиставлення може посилюватися вставним словом: *Я не тікав; навпаки, ми навіть почали розмову, наче давні знайомі* (М. Коцюбинський). Складні безсполучникові речення із

протиставним значенням подекуди будуються на основі антонімічних слів: *Все меншає віх у колоні, все більше стає їх на пройденому шляху* (О. Гончар).

3. Складні безсполучникові речення з різнотипними частинами. До безсполучникових складних речень із різнотипними частинами належать складні речення, предикативні частини яких семантично неоднорідні: вони залежать одна від одної. Такі речення належать до речень *закритої* структури, бо формуються лише з двох предикативних частин складного речення.

Складними безсполучниковими реченнями з *різнотипними* частинами найчастіше виражаються такі семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення:

– з'ясувально-об'єктні (у першій частині таких речень є інформативно недостатні слова, які вимагають доповнення, конкретизації: здебільшого дієслова й предикативні прислівники, зрідка прикметники та іменники зі значенням мовлення, мислення, певної почуттєвості): *І чую: пульсують соки у тіло моє з землі* (В. Симоненко); *Читач суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні* (Ю. Смолич).

– часові відношення (змістом і структурою першої частини складного безсполучникового речення зумовлюється час перебігу дії в його другій предикативній частині): *Прийде година – досягне і калина* (Нар. творчість). Дехто з дослідників не вважає такі безсполучникові складні речення їхнім окремим різновидом – на тій підставі, що часове й умовне значення не розрізняються в тих випадках, коли присудки вжито у формі теперішнього чи майбутнього часу;

– умовні відношення (у першій предикативній частині речення йдеться про умову, за якої відбудеться дія в другій частині): *Вкусиш гіркого – узнаєш ціну солодкого* (Нар. творчість); *Буде моя мама щасливою, щасливою буду і я* (М. Чабанівський);

– причинові відношення (у другій частині безсполучникового речення вказується на причину перебігу дії першої частини): *В такі*

ночі довго хвилюється серце косаря: йому згадується літо (М. Стельмах); Ніч була непроглядна – завивав сніговій (Л. Ковальчук);

– допустові відношення (перша частина складного безсполучникового речення містить вказівку на умову, усупереч якій відбувається дія в другій предикативній частині): *Злітай увесь світ вздовж і впоперек, то ніде таки нема так добре, як у себе дома* (Т. Бордуляк); *Не вродив мак – перебудемо й так* (Нар. творчість). Беручи до уваги те, що складні безсполучникові речення з допустовими відношеннями складно відмежувати від умовних або протиставних, про них пишуть лише окремі автори;

– порівняльні відношення (зміст першої предикативної частини розкривається розкривається через порівняння, що міститься в другій частині речення): *Погляне – холодною водою обіллє* (М. Вовчок); *Подивилась ясно – заспівали скрипки* (П. Тичина);

– пояснювальні відношення (зміст другої предикативної частини доповнює зміст висловленого в першій частині; друга частина може починатися словом *то* або *це*): *Іноді в повітрі шуміли пташині крила: то пролітав ворон, а може, летюча миша* (Гр. Тютюнник); *В лісах стояв скляний дзвін – то на стовбурах лопалася льодова кориця* (Гр. Тютюнник);

– наслідкові відношення (другою предикативною частиною констатується наслідок перебігу дії, про яку мовиться в першій частині): *Змокли хлопці – рубця сухого не було* (М. Стельмах); *Озветься, гляне Тихін – кидає в жар дівчину* (К. Гордієць).

Значення наслідковості в безсполучникових реченнях може набувати відтінку міри й ступеня вияву ознаки, особливо тоді, коли в першій частині використовується займенник *такий* абоприслівник *настільки*: *Така хуртовина піднялася – світу божого не видно* (А. Шиян); *Така хустина гарна – не знайдеш такої ні у кого в селі* (М. Стельмах).

Через відсутність у складних безсполучникових реченнях сполучників або сполучних слів, якими конкретизується сутність семантичних відношень між предикативними частинами складного речення за деяких ситуативних обставин не вдається однозначно

визначити весь зміст складного речення. Наприклад, у реченні *Обернувся – перед ним стояла вдова Марічка* (Я. Галан) можна констатувати наявність з'ясувальних і наслідкових відношень, а в реченні *Гаї шумлять – я слухаю* (П. Тичина) – відношення зіставні, часові, умовні чи наслідкові. Отож поділ складних безсполучникових речень на групи досить умовний уже хоча б тому, що речення з однотипними і різнотипними частинами далеко не завжди чітко чи досить чітко розмежовуються.

1.3. Складносурядні речення елементарної будови

1. Складносурядні речення у вітчизняній синтаксичній теорії.
2. Єднальні складносурядні речення.
3. Розділові складносурядні речення.
4. Протиставні складносурядні речення.
5. Зіставні складносурядні речення.
6. Градаційні складносурядні речення.
7. Приєднувальні складносурядні речення.

Ключові слова: *складне речення, складносурядне речення, семантичні / асемантичні сполучники, складносурядні речення відкритої структури, складносурядні речення закритої структури.*

Література

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. С. 306–313.
2. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 250.–260.
3. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 597–628.
4. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 231–244.

Додаткова:

1. *Городенська Катерина А. П.* Грищенко як дослідник структури складносурядного речення (до 80-річчя від дня народження). *Українська мова.* 2016. № 4. С. 161–170.
2. *Городенська Катерина* Семантико-синтаксична типологія сполучникових

складносурядних речень. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 21–28.

3. *Грищенко А. П.* Складносурядне речення в сучасній українській мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1969. 155 с.

4. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.

5. *Рула Н. В.* Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. Луцьк, 2019.

6. *Спільник Т. М.* Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 19 с.

7. *Спільник Т. М.* Особливості лексико-семантичного наповнення частин складного речення як чинник формування градаційного відношення. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, Т. 4. С. 156–162.

8. *Сучасна українська літературна мова : Синтаксис [Текст] / [за ред. І. К. Білодіда].* Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

1. Складносурядні речення у вітчизняній синтаксичній теорії.

Своєрідність складносурядних речень полягає в тому, що їхні предикативні частини синтаксично, загалом і семантично, незалежні одна від одної.

Складносурядним називають таке складне речення, предикативні частини якого синтаксично рівноправні, поєднані сполучником (сполучниками) сурядності.

Однак семантико-синтаксична рівноправність предикативних одиниць у складносурядних реченнях певною мірою відносна, бо їхні складники структурно, семантично та інтонаційно взаємопов'язані й взаємозумовлені. Тільки за окремих мовленнєво-синтаксичних ситуацій зміною позиції розташування предикативних частин складносурядного речення не порушуються смислові зв'язки між ними, що в усіх випадках не впливає на зміст усього складного речення, наприклад: *Тисячі гармат било по ворогові безперестанно, і безупинно грім гримів* (О. Довженко); пор.: *Безупинно грім гримів, і тисячі гармат било по ворогові безперестанно; Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно так було* (О. Довженко); пор.: *Чи сумно так*

було, **чи** то сон недоспаний напосідав: в обох випадках представлено синонімічні синтаксичні конструкції в межах складносурядності.

Здебільшого між предикативними частинами складносурядного речення наявна та чи та значеннева залежність. Особливо це простежуються тоді, коли:

– між предикативними частинами, окрім єднальних, протиставних чи розділових семантико-синтаксичних відношень, простежуємо причиново-наслідкове, допустове, умовно-наслідкове чи яке-небудь інше значення: *Від Білогір'я долинали солов'їні щебету, і від того ще більше нило його серце* (І. Цюпа);

– у другій предикативній частині вжито займенник, прислівник або пропущено один із членів речення – для уникнення повтору слів: *Десь за мурами, напевно, вже ходить вечір по землі, але тут його непомітно* (І. Багрянний); *Потім він називав нас орлятами, а вже мати – соловейками* (О. Довженко).

Грамматична взаємозумовленість частин складносурядних речень знаходить свій вияв також і у видо-часових формах присудків, які слугують засобом вираження характеру семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення. Наприклад, у реченні *Зітхання лісів лунає легке, і чується квітів зітхання* (Г. Книш) дієслова-присудки в обох простих реченнях вжито у формі 3-ої особи множини теперішнього часу, що дає змогу виразити значення одночасовості подій.

Беручи до уваги своєрідність будови складносурядних речень, їхніх предикативних частин, виокремлюють такі два різновиди складносурядних структур: а) з відкритою (незамкненою) побудовою; б) із закритою (замкненою) побудовою.

Складносурядні речення з відкритою структурою утворюються поєднанням двох сурядних предикативних частин: *Крізь темну ніч шумів весняний дощ, і в унісон із ним шуміли сосни* (А. Малишко); *Відшаруділо під ногами листя, і віджурилось небо журавлями* (М. Луків); обидва складносурядні речення можуть кількісно розгортатися, доповнюватися іншими предикативними частинами. *Складносурядні речення із закритою структурою* – це складні

речення, які формуються тільки з двох предикативних частин, не допускають долучення до них третьої: *Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох* (Л. Костенко); *Хлопці метнулися до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу* (М. Коцюбинський); *Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, біля діда* (О. Довженко).

Залежно від кількості предикативних частин складносурядні речення поділяють на *елементарні* (складаються з двох предикативних частин) і *неелементарні* (у їхній структурі виділяємо три і більше предикативних частини): *Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає* (М. Коцюбинський); *І чорнозем тужавіє соками знову, і проснуться під сонцем озимій сходи, і розтануть в полях сніговиці покрови, і оновлення вічне у квітні забродить* (Н. Кащук).

Засобом поєднання предикативних частин у складносурядному реченні найчастіше виступають *сполучники сурядності*, які поділяють на *асемантичні* й *семантичні*. *Асемантичні* сполучники поєднують частини складносурядного речення, не впливаючи на характер семантико-синтаксичних відношень, що увиразнюють інші засоби, наприклад, комбінація видо-часових форм дієслів-присудків в обох предикативних частинах, їхнє лексичне наповнення. До асемантичних належать сполучники *і(й), та* (у значенні *і*): *Крутнувся грудень сиво над дубами – і затремтів, снігами повнячись, багрець* (М. Стельмах); *Тим часом туман розірвався на сході, і відразу з його вилинуло, сяючи пишною красою, золотєє сонце* (Б. Грінченко).

Іншими є функції *семантичних* сполучників, з участю яких утворюються й виражаються такі семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних речень:

– *зіставні* (виражаються з допомогою сполучника *а*): *Адже ровесники тоді сахалися від мене, а вчителі роздратовано покашлювали та презиралися з ними* (І. Роздобудько); *Брови йому смикались, а по всьому обличчю виступили червоні хворобливі плями* (І. Багрянний); *Пороззявлявши роти, вони [птахи] жадібно пищали, а*

навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах (О. Довженко);

– протиставні (сполучники *але, зате, проте, однак* та ін.): Він був дуже здоровий з природи, **але** і в нього вже не вистачало сил (О. Довженко);

– розділові (сполучники *або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, коли не... то*), напр.: Часом на цій вересневій синій вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів **або** виділявся обрис пташини (М. Стельмах); **Чи то** сон недоспаний напосідав, **чи то** так сумно було (О. Довженко);

– приєднувальні (сполучники *а й, та й, ще й, та ще, та ще й, а також, і навіть, а навіть, і до того ж, а до того ж, а ще до того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, більше того, крім того, а крім того, причому*), напр.: Іншим стало слово, обпалене вогнем, загартоване в горнилі людських страждань, **та й** люди ніби стали іншими... (А. Малишко); А тепер спустіли береги, **та й** озера висихають (І. Цюпа);

– градаційні (сполучники *не лише ... а й, не лише ... але й, не лише ... а навіть, не лише ... а ще й, не просто ... а (й), не просто ... але й, не стільки ... скільки, не стільки ... як, не так ... як, не те що ... а (й), не те що ... але (й), не те що ... а навіть, не те щоб ... але, не тільки ... а й, не тільки ... але й, не тільки ... але навіть, не тільки ... а навіть, не тільки ... а ще й, не тільки ... ще й, як не ... то, якщо не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б) та інші*), напр.: **Не тільки** в малярській роботі О. Довженка міцно позначилися пильні й уперті студії його в німецьких митців, **але й** в кіно він приніс із собою сталу художню культуру (М. Бажан);

– заперечні (сполучники *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*): **Ні** птиця не пролітає, **ні** звір не шелесне (О. Довженко); **Ані** шелесне лист, **ані** промчить сайгак (І. Багрянний).

2. Єднальні складносурядні речення – це речення, у яких в одне синтаксичне ціле поєднуються близькі за змістом твердження, які доповнюють одне одного. Головним засобом зв'язку виступають

єднальні сурядні сполучники *і, й, та (=і), ні... ні, ані... ані, і... і*, напр.: *Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна, і наливає буйні трави весна хмільна і запашна* (М. Стельмах); *Шепочеться діброва, та вечірні пливуть небеса* (А. Малишко).

Єднальні складносурядні речення не бувають одноплановими з погляду синтаксичної і семантичної взаємозалежності між складниками. Серед них досить виразно виокремлюються речення із власне єднальним значенням і невластивим єднальним значенням.

Складносурядними реченнями *із власне єднальним значенням* виражається одночасність дій, подій, явищ; таке значення увиразнює сполучник *і*, напр.: *Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай* (В. Самійленко); *За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри* (М. Хвильовий). Важливим засобом вираження однотипності в таких реченнях слугує співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків у предикативних частинах складносурядного речення.

Власне єднальні відношення в складносурядних реченнях також виражаються повторювальними (багатомісними) сполучниками *і... і, ні... ні, ані... ані*, сполучником *та* (у значенні *і*); повторенням сполучників значеннєво актуалізується, посилюється значення переліку, а на цій основі зростає експресивна виразність речення: *І склониться в сон голова, і видиться осінь рожева* (М. Рильський); *І місяць зорями сіяв, і соловейко на калині то затихав, то щебетав* (Т. Шевченко); *Дерева й квіти в іскорках роси, та за вікном дитячі голоси, та риба в озері, та в небі птах, та смак цілунку на твоїх устах* (М. Руденко).

Особливістю складносурядних речень із власне єднальним значенням є також вільний (нефіксований) порядок розташування предикативних частин складносурядного речення: *І сонця сніп лежить на виднокраї, і місяць поле креслить череслом* (А. Малишко); *І сад цвіте, і горличка туркоचे, і тихий промінь на покосі спить* (Г. Чубач).

Між предикативними частинами складносурядних речень із власне єднальними семантико-синтаксичними відношеннями перед

сполучниками *і* (*й*), та (в значенні *і*), зазвичай, ставиться кома: *Дрімують скелі, і чорні сідала піній застигли в тиші* (М. Коцюбинський); *Ми сидимо, схилившись над вудками, і тільки тиша й небо понад нами* (М. Рильський).

В окремих випадках кома не ставиться. Це зумовлено

– наявністю спільних для обох предикативних частин складносурядного речення слів-часток чи другорядного члена речення: *Тільки блискало у хмарах та ревли із гір потоки* (П. Тичина); *На її зосередженому обличчі заколивався світ і виразно пройшли тіні страждання* (М. Стельмах);

– однотипністю вираження предикативних частин складносурядного речення: вони побудовані за моделлю номінативних чи безособових односкладних речень: *Степ і вітер. Степ і тиша. Степ і сонце. Цілина* (Л. Первомайський); *Світало і хмарилось* (Л. Первомайський);

– комунікативною настановою та емоційним забарвленням предикативних частин складносурядного речення: такі речення питальні, спонукальні або окличні: *Хто ми і що ми? Хай вітер знамена колише й співають в серцях солов'ї* (В. Сосюра); *Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу!* (Т. Масенко).

У складносурядних реченнях із невластивим єднальним значенням предикативні частини виражають такі смислові значення:

– значення причиново-наслідкової зумовленості: *Зими не було, й знову було мокро і осінньо* (М. Хвильовий);

– значення послідовності, зумовленості подій, яке досягається повторами (буквальними чи описовими), займенниковими формами у другій предикативній частині складносурядного речення: *Шануй людей, і люди шануватимуть тебе* (В. Земляк). *Будинок розколовся навпіл, і друга його частина розсипалась на брукові вулиці* (Д. Бедзик);

– значення протиставлення, зіставлення чи допусту, напр.: *Бився з ворогами у самому пеклі, і кулі минали його* (І. Цюпа).

Для повнішого вираження названих відтінків значення до сполучника *і* можуть долучатися частки, прислівники, модальні слова

як назви певних конкретизаторів; утворені поєднання слів з обов'язковим сполучником у їхньому складі увиразнюють різні значеннєві відтінки:

– *і потім, і тоді, і після цього, і вслід за тим* передають значення послідовності подій: *Інколи дорога в'ється понад самим Дніпром, і тоді зачудоване око далеко сягає по блакитнім просторі діда-Славути* (М. Коцюбинський);

– *і тому, і від того, і через те, і значить, і отже, і ось, і вже* використовуються для посилення причиново-наслідкового, умовно-наслідкового значень: *Від Білогір'я долинами солов'їні щебету, і від того ще більше нило його серце* (І. Цюпа);

– *і одначе, і все ж, і все-таки, і все одно*, ними увиразнюється значення протиставлення: *Погода була несприятлива, і все ж колгосп «Карпати» зібрав добрий урожай* (Із преси);

На думку І. Вихованця, складносурядні речення *із невластне єднальним значенням* належать до речень із закритою структурою, характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в яких виражається за допомогою лексичних конкретизаторів лексичного складу предикативних одиниць, що утворюють складносурядне речення.

3. Розділові складносурядні речення загалом однаково потрактовують усі мовознавці. Узвичаєно виділяти два різновиди таких структур: зі значенням *виключення* подій і зі значенням *чергування* подій або явищ. Такі речення розрізняються не тільки своєю семантикою, але також і структурою: перші з них мають замкнену синтаксичну побудову (складаються тільки з двох частин, не допускаючи долучення третьої), другі становлять незамкнену реченнєву систему, можуть мати у своєму складі довільну кількість предикативних частин.

а) *складносурядні речення зі значенням виключення подій* створюються з участю в них сполучника *або, чи, чи то-чи то, не то-не то*, напр.: *Чи метеор враз висвітлив вікно, чи, може, то меткий листок багрянний* (В. Грипас); *Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський);

б) складносурядні речення зі значенням чергування подій або явищ утворюються з допомогою сполучника *то-то*, напр.: *То мати гукає, то мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу* (П. Воронько); *То заблищить самотня зірка, то сріблястим сяйвом вкриваються контури сизуватої хмари* (А. Шиян).

3. Зіставні складносурядні речення – це такі речення, у яких ідеться про різні явища, які за своєї нетотожності все ж допускають одне одного, співіснують: *Тим часом ми йдемо і йдемо, а сонце котиться вниз і розганяє хмару* (М. Коцюбинський); *Хмари розжевіють на небі, а далечінь тріпа чорними крилами, наче кажан* (М. Коцюбинський).

Зважаючи на наявність значенневих відтінків семантико-синтаксичних відношень у зіставних складносурядних реченнях, автори «Синтаксису сучасної української мови: проблемні питання», І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, розмежовують речення із *розподільно-зіставними* і *зіставно-наслідковими* відношення між предикативними частинами. У складносурядних реченнях із *розподільно-зіставними* відношеннями повідомляється про розподіл дій, ознак, які властиві тому самому предметові, особі; водночас вказується на зіставлення їх у тих чи тих виявах. Друга частина таких складносурядних речень містить уточнення, конкретизацію змісту того, про що повідомляється в першій частині складносурядного речення: *На воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей* (Д. Ткач); *Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови* (М. Коцюбинський). У складносурядних реченнях із *зіставно-наслідковими* зв'язками, крім зіставлення двох дій, станів чи ознак, у другій частині складного речення повідомляється про наслідок того, про що йшлося в його першій частині: *В горах, мабуть, дощі впали великі, живо прибуде повінь, а тоді трудне було би наше діло* (І. Франко); *Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні* (О. Донченко).

4. Протиставні складносурядні речення виражають різноманітні варіанти протиставних значень: власне протиставні,

протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні.

У складносурядних реченнях із власне протиставним відношенням повідомляється про протиставлення двох незалежних одна від одної дій, станів, фактів. Засобом зв'язку слугує сполучник *а*: *Степова далечінь знемагала в степовому сонці, оповившись бляклою жовтизною спеки, а тут, довкола ставків, все було ще соковитим, рутвяно-зеленим, як ранньою весною* (О. Гончар).

У протиставно-обмежувальних реченнях (сполучники *але, однак, а*) мовиться про суперечливі події, змістом другої з них обмежується інтенсивність вияву першої або ж уточнюється, з певної причини заперечується її зміст: *Все спить, однак вже я не сплю* (М. Рильський). Тобто друга предикативна частина виражає обмеження сфери дії, стану, про що йдеться в першій частині, або ж уточнює їх через часткове заперечення.

У протиставно-допустових реченнях (із сполучниками *але, однак, та* (в значенні *але*)) протиставне значення ускладнюється значенням допустовості: одне явище виникає всупереч сподіваному: *У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній* (О. Туринський); *Сонечко ще не вставало, та небо на сході ясніло все більше і більше* (М. Жук). У таких реченнях препозитивна предикативна частина містить твердження або припущення з можливим наслідком, а постпозитивна – спростовує або заперечує зміст першої.

У складносурядних протиставно-компенсувальних реченнях (зі сполучником *зате*) певне явище розглядається в різних аспектах, одне з них найчастіше кваліфікується, оцінюється негативно, а друге – позитивно: *Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (І. Багрянний); *Багато сліз сама я пролила, зате тепер навчилась шанувати любов і мир родинного житла* (І. Кочерга); *Хліба цей рік видалися слабосилими, не було дощів, зате трави, встигнувши вигнатись вигнатись на зимовій волозі, котилися зі степу на Кураєве важкими шумуючими валами* (О. Гончар).

5. Градаційні складносурядні речення – це такі речення, у яких мовиться про зіставлення змісту двох предикативних частин, друга з яких є важливішою за значенням порівняно з першою.

Основним засобом утворення складносурядних речень з градаційними відношеннями слугують такі сполучники: *не лише ... а й, не лише ... але й, не лише ... а навіть, не лише ... а ще й, не просто ... а (й), не просто ... але й, не стільки ... скільки, не стільки ... як, не так ... як, не те що ... а (й), не те що ... але (й), не те що ... а навіть, не те щоб ... але, не тільки ... а й, не тільки ... але й, не тільки ... але навіть, не тільки ... а навіть, не тільки ... а ще й, не тільки ... ще й, як не ... то, якщо не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б)* та інші. У таких складних реченнях виражається висхідне наростання подій, явищ, ознак: **Не тільки ти, Хомо, порозумнішав, а й Яблунівка з тобою голодуючи, теж набралась тями** (Є. Гуцало); **Не тільки Закриниччя склало йому високу ціну за цей шлюб із Наталкою, але й сам собі склав Червоношапка не меншу** (Є. Гуцало).

Окремі структури складносурядних речень утворюються з допомогою сполучників *не те щоб – а, не те що – а*, які надають першій частині складносурядного речення невпевненості, сумнівності: **Не те щоб менше ставало її [землі] на світі, а ділять її межі собою мало не на грядки** (М. Коцюбинський).

Градаційним складносурядним речення у формально-граматичному плані властиві такі ознаки: закритість структури, наявність градаційних сполучників, фіксований порядок розташування предикативних частин, між якими існує передбачуваний і обов'язковий зв'язок.

У реченнях особливої ваги набуває лексичне наповнення предикативних частин, оскільки саме лексика, на переконання Т. Спільник, «конкретизує загальну семантику цих речень як градаційних, внаслідок чого вони співвідносяться з різноманітними ситуаціями дійсності, відображуючи їх у своєрідний спосіб».

6. Приєднувальні складносурядні речення – це такі речення, друга предикативна частина в яких, маючи фіксовану позицію, доповнює, уточнює думку, виражену в першій предикативній частині.

До спеціалізованих засобів вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень належать сполучники *а й, та й, ще й, та ще, та ще й, а також, і навіть, а навіть, і до того ж, а до того ж, а ще до того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, більше того, крім того, а крім того, причому*: *У нас люди вміють зробити добре другій людині, та й служити двом зразу вміють* (М. Матіос); *А тепер спустіли береги, та й озера висихають* (І. Цюпа); *Посідали й старші з гостей, а також дехто вийшов у садок пройтися* (Б. Лепкий). Як приєднувальні можуть уживатися сполучники *і ще, і того, і на додаток, і крім того, і також, і притому*: *Червоне полум'я рвонуло ніч, і ще довго котилась луна лісом* (І. Цюпа).

Незважаючи на тривалу історію вивчення приєднувальних конструкцій, досі існують розбіжності в трактуванні сутності приєднування та його синтаксичних ознак. Окремі мовознавці визначають приєднування не як окремий синтаксичний зв'язок, а як семантико-синтаксичні відношення, які можуть бути реалізовані в різних синтаксичних побудовах. Услід за Н. Рулою, приєднувальні конструкції розглядаємо як один із специфічних різновидів складносурядних речень, специфіка яких полягає в тому, що «друга предикативна частина, яка доповнює першу, є висновком чи оцінкою сказаного, виникає у свідомості мовця пізніше порівняно з основним висловленням, на відміну від типових складносурядних конструкцій, у яких реалізовано результат мислення, а описані ситуації усвідомлені ще до моменту мовлення».

1.4. Складнопідрядні елементарні речення з підрядними означальними і з'ясувальними

1. Загальний огляд складнопідрядних речень.
2. Складнопідрядні речення з підрядними означальними.
3. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, семантичні / асемантичні сполучники, сполучні слова, складнопідрядні означальні речення, складнопідрядні з'ясувальні речення.*

Література

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. С. 313–319.
2. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 260–265.
3. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 424–446.
4. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 249–263.

Додаткова:

1. *Богдан М. М.* Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. *Українська мова і література в школі.* 1981. № 7. С. 41–48.
2. *Богдан М. М.* Складнопідрядні речення з підрядними означальними. *Українська мова і література в школі.* 1986. № 6. С. 36–41.
3. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
4. *Іларіон Слинько* Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного. *Дивослово.* 1995. № 4. С. 20–22.
5. *Христіанінова Р. О.* Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія]. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
6. *Христіанінова Р.* Складнопідрядне речення в системі складного речення сучасної української мови. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sf7F8-I4NLMJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DDF/Nvchnusf_2009_475-477_32.pdf+%&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
7. *Христіанінова Р. О.* Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:D0lSIY9sxAkJ:www.libr.dp.ua/text/Ukr%2520mov2010_1_Hrystianynova.pdf+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
8. *Шитик Л. В.* Значенневий синкретизм об'єктно-атрибутивних складнопідрядних речень. *Лінгвістичні дослідження.* Зб.наук.праць ХНТУ ім. Г. С. Сковороди. 2015. Вип. 42. С. 92–98.

1. Загальний огляд складнопідрядних речень. З-поміж усіх типів складних речень складнопідрядні речення є найбільш частотними, структурно різноманітними й різнофункціональними.

Складнопідрядними вважаються речення, предикативні частини яких синтаксично нерівноправні, поєднуються в одне структурно-семантичне та інтонаційне ціле з допомогою сполучника підрядності або сполучного слова.

Залежність підрядної частини складнопідрядного речення від його головної частини здебільшого є залежністю тільки синтаксичною, бо нерідко основне семантичне значення складнопідрядного речення виражається не головним, а підрядним реченням: *Живемо в такий час, коли йде вирішальна боротьба за людину, за її майбутнє* (О. Гончар); *Я з тих країв, де в сині оболоні гарячі персні розкидає день* (А. Малишко). Ще значно більшою мірою, ніж у складносурядних реченнях, предикативні частини складнопідрядних речень можуть вважатися окремими реченнями тільки умовно: вони не мають інформативної, структурної й семантичної незалежності таких складників.

Засобами оформлення зв'язку між головним і підрядним реченнями в складнопідрядному реченні здебільшого слугують:

– *сполучники підрядності*, за допомогою яких виражається широкий спектр семантико-синтаксичних відношень між підрядними реченнями (причини, умови, часу, допустові, порівняльні тощо): *Найгірша правда утверджує в душі прагнення бути хорошим, бо правда за самою природою ніколи не принижує людської гідності* (В. Сухомлинський); *Коли він зайшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви* (М. Коцюбинський); *Темнота важчала, ніби самі гори змикалися над головою* (О. Гончар);

– *сполучні слова* (виражаються відносними займенниками і прислівниками): *Шматка землі немає під ногами, в яку б ще міг упертися Антей* (Л. Костенко); *Саме вона, праця, є тією енергією, яка рухає крила народу, його душу й думу* (М. Подолян); *Земля і небо в тому супокі, коли задумлива природа переступає рубіж від осені до весни* (М. Подолян).

За кількістю підрядних частин у складнопідрядних реченнях прийнято розмежовувати складнопідрядні речення з одним підрядним (елементарні складнопідрядні речення) і складнопідрядні речення з кількома підрядними (неелементарні складнопідрядні речення): *Де пахнуть у копицях трави, примруживсь явір кучерявий, відвів над обрієм чоло* (М. Терещенко); *Я бачив, як зірниця впала, як на землі вона палала* (Д. Павличко).

Порядок розміщення предикативних частин у складнопідрядному реченні буває *вільним* (нефіксованим) і *постійним* (фіксованим). Здебільшого місце підрядного речення є *вільним* – постпозитивним (після головного речення), препозитивним (перед головним реченням) або ж інтерпозитивним (усередині головного речення): *Осінь одягалася поволі, як весною квітка в полі* (О. Олесь); *Коли зайшов місяць, море простелило йому під ноги золотий килим* (М. Коцюбинський). *Весною, коли приводяться курчата, вона весь час клопочеться біля чужого виводка* (М. Стельмах). Постійний, фіксований порядок підрядного речення в складнопідрядному зумовлюється структурою чи семантикою всього складного речення: *Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилося докупи й закривало небо* (І. Нечуй-Левицький); *Зробив спішно, так що вийшло смішно* (Нар. творчість).

В історії складнопідрядних речень виокремлюють три основні класифікації: логіко-граматичну, формально-граматичну та структурно-семантичну.

Представники логіко-граматичного напрямку (М. Греч, Ф. Буслаєв, Є. Тимченко) класифікували складнопідрядні речення на основі їхньої співвіднесеності із членами речення. Відповідно виокремлювали підметові, присудкові, додаткові, означальні й обставинні підрядні речення. Згодом стало очевидним, що не всі підрядні речення збігаються із членами простого речення (підрядні наслідкові, підрядні супровідні, або приєднувальні, не мають відповідників серед членів простого речення). На думку В. Богородицького, кваліфікуючи речення, потрібно враховувати: що пояснює підрядна частина; які формальні засоби вжито; які змістові

відтілки належать самим підрядним частинам, а не тому чи тому членові речення. Науковець виділив означально-описові, уподібнювально-порівняльні, часові, з'ясувальні, умовні, допустові речення, речення причини й наслідку, мети. Ця класифікація не знайшла широкої підтримки серед синтаксистів, проте ще задовго до структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень заклала її основи.

Наступною постає формально-граматична класифікація складнопідрядних речень (Д. Овсянико-Куликовський, О. Пешковський, П. Фортунатов), відповідно до якої під час визначення типу речення брали до уваги формальні засоби сполучуваності предикативних частин. О. Пешковський запропонував виділяти такі різновиди підрядних речень: складнопідрядні речення зі сполучниками і складнопідрядні речення із сполучними словами. Серед речень першого типу учений виділяв підрядні речення причини, мети, наслідку, з'ясувальні, умовні, допустові, порівняльні, часові. Речення другого типу – із сполучним словом – розподілялися на непрямо питальні і на власне відносні. Ця класифікація не набула поширення, бо характеристика складнопідрядних речень загалом обмежувалась аналізом підрядних сполучників і сполучних слів у складнопідрядних реченнях.

Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень (О. Шахматов, О. Поспелов, І. Чередниченко та ін.) ґрунтується на широкому тлумаченні структури складнопідрядного речення, на врахуванні: 1) характеру співвідношення між головною і підрядною частинами складнопідрядного речення; 2) формально-граматичних засобів поєднання головної та підрядної частин у складнопідрядному реченні. Монографічно опрацював складнопідрядні речення І. Чередниченко. Науковець виокремлює три основні типи складнопідрядних речень, а саме: 1) із підрядністю до окремих членів речення (причленною підрядністю); 2) із підрядністю до цілого складу речення; 3) зі взаємопідрядністю. Серед речень першого типу автор виділяє присубстантивні, приад'єктивні, приадвербіальні і призайменникові з подальшим членуванням кожного підтипу. Підрядні другого типу І. Чередниченко поділяє на підрядні речення

умови, мети, причини, допустові, наслідкові, доповнювально-відносного підпорядкування, порівняльні, паралельно-поступового розгортання, контрастивного зіставлення. Серед третьої групи науковець виокремлює часові, передумовно-наслідкові. Як слушно зауважує Р. Христіанінова, класифікація І. Чередниченка засвідчує прагнення врахувати різні аспекти, проте «відсутність загальнотеоретичної бази (теорію багатовимірної організації речення розробляють з 80-х років минулого століття) не дозволила вибудувати струнку систему внутрішнього поділу складнопідрядних речень» [Р. Христіанінова 2012, с. 32].

На сучасному етапі структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень існує в кількох варіантах, які мають розбіжності в різновидах підрядних частин та в їхньому поіменуванні, у ступенях деталізації.

Автори посібника «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська), урахувавши характер синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень, пропонують виділяти речення нерозчленовані, розчленовані і речення з ознаками обох типів. У першому різновиді складнопідрядних речень підрядна частина пояснює якесь слово чи сполучення слів у головному реченні. Залежно від відношень між головними й підрядними частинами такі речення можуть бути присубстантивно-означальними, предметно-ототожненими, якісно-ототожненими, просторово-ототожненими, якісно-кількісними і з'ясувальними. Серед складнопідрядних речень розчленованої структури (у таких реченнях підрядна частина пояснює зміст головної частини загалом) автори виокремлюють складнопідрядні речення з підрядними часу, зумовленості (умови, причини, допусту, цільовими, наслідку), порівняльними і зіставляваними. До складнопідрядних речень з ознаками нерозчленованих і розчленованих конструкцій відносять компаративні і відносно-репродуктивні. Очевидним є той факт, що структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, запропонована І. Слиньком, Н. Гуйванюк, М. Кобилянською, урахує широкий

спектр суто формальних і власне-семантичних ознак складнопідрядних речень, проте виокремлення окремих типів речення, як слушно зауважує А. Загнітко (до прикладу, предметно-ототожнених, якісно-кількісної семантики), є досить суперечливим.

І. Вихованець створив типологію складнопідрядних речень, урахувавши різновид підрядного зв'язку між предикативними частинами. Основними ознаками такого зв'язку є обов'язковість / необов'язковість, передбачуваність / непередбачуваність, прислівний / детермінантний характер зв'язку. На цій підставі учений виокремив чотири типи складнопідрядних речень: 1) із детермінантними підрядними частинами (вони є непередбачуваними і необов'язковими); 2) із прислівними підрядними частинами (такі частини завжди передбачувані, але можуть бути обов'язковими (якщо визначені валентністю предикатного слова) чи необов'язковими (визначені властивостями слова як частини мови)); 3) займенниково-співвідносного типу, побудовані на основі прислівно-корелятивного зв'язку; 4) із підрядними супровідними частинами (вони приєднані до головної частини детермінантно-корелятивним зв'язком. Перші три групи поділено на семантичні класи. Відмінною особливістю цієї класифікації є те, що автор усунув принцип обов'язкової закріпленості певного типу змісту за певним формальним типом. Наприклад, складнопідрядні речення просторової семантики виокремлено і серед детермінантних, і серед прислівних, і серед займенниково-співвідносних конструкцій.

Р. Христіанінова у своїй монографії, присвяченій складнопідрядним реченням, запропонувала враховувати ще й способи оформлення залежної предикації, тому вважає за доцільне розмежовувати складнопідрядні речення типової формальної структури, катафоричні та приєднувальні.

К. Шульжук, урахувавши семантико-структурні ознаки складнопідрядних речень, виділяє такі їхні типи: з підрядними означальними (атрибутивними), з підрядними з'ясувальними, з підрядними місця, з підрядними часу, з підрядними способу дії, міри і ступеня, з підрядними порівняльними, з підрядними причини, з

підрядними мети, з підрядними умови, з підрядними допусту, з підрядними наслідку, з підрядними супровідними, складнопідрядні речення із зіставними відношеннями між частинами, складнопідрядні речення із пояснювальними відношеннями між частинами.

Беручи до уваги різноманіття підходів, певною мірою дискусійність запропонованих класифікацій, пропонуємо розмежовувати складнопідрядні речення розчленованої і нерозчленованої структури. До складнопідрядних речень першого типу належать: складнопідрядні речення з підрядним означальним; з підрядним з'ясувальним; з підрядним міри і ступеня; з підрядним способу дії. До складнопідрядних речень другого типу належать складнопідрядні речення з підрядним часу, умови, місця, мети, причини, допустовості, наслідку, порівняльним, супровідним.

2.Складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Представники більшості синтаксичних шкіл розглядають складнопідрядні речення з підрядним означальним окремо, хоча і не в усіх випадках однозначно. Окремі синтаксисти досить узагальнено виокремлюють дві групи означальних складнопідрядних речень: *власне-означальні* (з підкласами *видільно-означальні* і *якісно-означальні*) й *означально-поширювальні* (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська); *власне-атрибутивні* й *атрибутивно-поширювальні* (К. Шульжук); *власне означальні, означально-поширювальні, займенниково-означальні* (П. Дудик, Л. Прокопчук).

Особливістю цього різновиду складнопідрядних речень є те, що підрядна частина передовсім стосується іменника (або іншого слова в ролі іменника) головної частини, набуваючи в ній означального значення: *Немає сили, котра б довіку ввергла нас між скрух* (В. Стус); *Черниш підійшов до новенького, що стояв неподалік спостережного пункту*(О. Гончар).

Засобом зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях з підрядним означальним є сполучні слова (займенники *хто, що, який, котрий, чий*; прислівники *де, куди, звідки, коли, як*, сполучники *що, щоб, як, ніби, наче, неначе, мов, немов*):*Сталася подія, що все перерішила по-своєму*(І. Багрянний); *Благословенні наші нені, що*

в круговерті цій шаленій нас проводжали на зорі (Л. Забашта); Любити жінку – відкривати світ, де святом зацвітає все буденне (М. Сингаївський).

Зв'язок підрядного речення з головним найчастіше виражається сполучними словами *що, який, де, коли*, напр.: *Дівчина, що* знічев'я перебирала папки, пильно розглядала їх (І. Багрянний); *Раптом вітер зняв хмару пилу, яка* закрила все (М. Коцюбинський); *Ти знову одкриваєшся мені, село, де* очерет шумить при березі (М. Братан); *Чернишеві пригадалися вчитані в дитинстві фантазії про далеке майбутнє, коли* згасатиме сонце (О. Гончар).

Відносні слова *який, чий, котрий*, узгоджуються з опорним іменником у роді і числі, відмінкової ж форми вони набувають залежно від функції в підрядній частині: *А круг озера сосни, які* в хуртовину натомились шуміти, шепочуть у сні (М. Нагнибіда); *Високе синє небо розливає над ними тиху лагідність і срібне плетиво павутиння, на якому* бринить симфонія вересневого рівнодення (І. Цюпа); *Це ж мій край, зелений, тополиний, без якого й жити б я не зміг* (К. Дрок).

Відносні слова *хто, що* не мають форм роду і числа, через що й не узгоджуються з опорним іменником. Відносним словом *що* поєднуються такі підрядні частини речення, які мають у своєму складі назву живої істоти (істот) або ж предмета: *Знову я дивуюсь майстрові, що* вмів такою певною рукою вести свавольне панство (М. Рильський); *Є такі гірські вершини, що* сягають аж під гори (М. Нагнибіда). Семантичний зв'язок сполучного слова *хто* з іменником у головній частині речень помітно обмежений: стосується лише назв істот: *З хлопцями, кому* попав інструмент без ручки, було те саме (Г. Тютюнник).

Відносні слова *де, коли, звідки* здебільшого вживаються при іменниках з просторовим значенням: *Пісня лине по Тарасовій горі, де* заздальгідь розставлено потужні гучномовці (А. Шиян). У цьому реченні наявний очевидний синкретизм у семантико-синтаксичних відношеннях між підрядною й головною частинами складнопідрядного речення, наприклад: *пісня лине де?* і *по якій горі?* Можливість такої заміни спричинена тим, що підрядним реченням

пояснюється іменник з конкретним значенням. Як зауважує І. Чередниченко, така заміна менш можлива, якщо іменнику як опорному слову абстрактне значення властиве. О. Вержбицький уважав, що при іменниках-підметах і додатках – підрядні речення з *де, куди, звідки* – означальні, а при іменниках – обставинах місця – обставинні.

Зміст складнопідрядних речень з підрядним означальним реченням залежить також від іменників як опорних слів. Одні іменники потребують конкретизації, уточнення, так звані *синсемантичні* іменники, інші більш самодостатні, не обов'язково потребують підрядної частини речення (*автосемантичні* іменники). За цими ознаками опорних слів виділяють складнопідрядні речення:

1) із власне означальною частиною: *Є штрих, без якого немає картини* (Р. Третьяков). У таких реченнях можуть уживатися займенники *той, такий* для уточнення значення іменників: *Як сумно тій людині жити, яка в житті не знала суму* (М. Рильський). Якщо між займенником і синсемантичним іменником є атрибутивні поширювачі, то підрядна частина пояснює таке сполучення загалом: *Проте в грудях билася радість і повним життям жило те хмільне, окрилююче чуття, від якого хотілося співати* (О. Гончар).

Синсемантизм слова виявляється в реченні. Зазвичай до таких слів зараховують іменники зі значенням класу (вид, тип, рід, клас, розряд); із значенням зовнішньої ознаки (зовнішність, вигляд, обличчя, ріст, колір, звук, голос та ін); слова з узагальненим значенням, що виражають найзагальніші ознаки предмета (людина, справа, факт, явище); іменники-соматизми (очі, руки, лоб, шия тощо), які вимагають узгоджених чи неузгоджених означень: *Хіба на Поділлі може народитися людина, яку б обминула пісенна стихія, щира вдача?* (П. Інгульський)

2) з означально-поширювальною частиною: *Будинок, що навпроти, обтікають високі тіні дня, котрі годину знакують в'язневі* (В. Стус); *Адріана обдала мене теплим поглядом, у якому, проте, не переставав жевріти скептичний полиск* (Р. Іванчук); *Застиг метелик над кущем, що шелестить під вітерцем* (М. Терещенко).

Підрядна частина таких речень слугує засобом вираження додаткових відомостей про об'єкт-предмет, названий опорним словом.

За морфологічними ознаками опорного слова серед означальних (атрибутивних) підрядних речень виокремлюють займенниково-означальні речення, підрядною частиною яких конкретизується займенник у головній частині речення; займенник вказує на особу чи предмет або ж містить якісну характеристику того, що виражене підметом. На цій основі автори посібника «Сучасна українська мова: проблемні питання» розмежували предметно-ототожнені і якісно-ототожнені підрядні речення: *Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість* (М. Хвильовий); *Чого не зможеш зробити силою, те легко зробити любов'ю* (І. Огієнко); *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга). І. Вихованець такі речення визначає як *займенниково-співвідносні*, специфікою яких є те, що «семантика опорного співвідносного займенникового слова в головній частині збігається з семантикою підрядної частини» [Вихованець 1993, с. 336].

Окремої уваги заслуговують підрядні означальні речення, якими в головному реченні пояснюється віддієслівний іменник типу *звістка, чутка, надія, віра* і под. У таких реченнях складнопідрядних підрядне означальне речення приєднується до головного сполучним словом, а підрядне з'ясувальне – сполучником: *Звістка, що (яку) привіз гонець, стривожила князя* (С. Скляренко) – пор. :*Спочатку у людей на горі була надія (люди надіялися), що печеніги постоять під Києвом і повернуться в поле* (С. Скляренко).

Складнопідрядні речення з підрядним означальним реченням прямо чи опосередковано відповідають на питання *який (яка...)*, означально пояснюють зміст головного речення, належать до найбільш продуктивних, уживаних складнопідрядних конструкцій в усіх стилях і в обох формах мови – в усній та писемній.

3. Складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним. У таких реченнях головна частина характеризується структурною й семантичною неповнотою, яка компенсується підрядною частиною, котрою розкривається зміст певного слова (рідше сполучення слів) у

головному реченні: *Я стою у вечоровій тиші, слухаю, як дихає земля* (М. Луків); *Шкода, коли б наш досвід, здобутий такою ціною, пропав, загубився* (О. Гончар).

Підрядні з'ясувальні речення з'єднуються з головним за допомогою сполучників: *що, щоб, як, мов, немов, чи*, сполучних слів *хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як*: *Йому здалося, що за вікном чути якийсь шум* (М. Рильський); *Голосила велика мати, благала, кричала мені, щоб став я жорстоким катом недоумства, підлоги й брехні* (В. Симоненко); *Після дощу розморена земля лежить і слухає, що робиться у світі* (В. Грінчак); *Григорій сидів і думав, чи марила дівчина у сні* (І. Багрянний); *Приємно бродити в теплих калюжах після грому і дощу або дивитися, як тягнуть волака* (О. Довженко).

Підрядна з'ясувальна частина розглядуваних складнопідрядних речень відповідає на питання непрямих відмінків.

Структура складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним немалою мірою визначається семантикою опорного слова в головному реченні, його синтаксичними ознаками, можливостями. Опорними словами слугують дієслова певних семантичних груп, предикативні прислівники, віддієслівні іменники.

Найчастіше прийнято виокремлювати такі семантичні групи опорних слів, переважно дієслів, віддієслівних іменників і деяких прислівників:

- мовлення: *говорити, казати, запевняти, розповідати, відзначати, заявляти, інформувати, зауважувати; заява, оголошення, чутка; відомо, зрозуміло, ясно, очевидно: Тямуці мовили, що рід русичів походить од полян* (Р. Іванченко); *От чому я й говорю, що найвища краса – це краса вірності* (О. Гончар);

- мислення, процесів розумової діяльності людини: *думати, гадати, міркувати, розуміти, збагнути, усвідомлювати, вирішувати, знати, пам'ятати, припускати, довідуватися; думка, твердження, переконання, усвідомлення: Думав я, що в кожному серці є сьогодні, вчора, завтра* (Б. Олійник);

• волевиявлення, спонукання: *хотіти, бажати, прагнути, вимагати, просити, застерігати, забороняти, дозволяти, заохочувати; наказ, вимога, прохання, пропозиція: **Не хочу**, щоб він був тут* (П. Загребельний);

• сприймання, відчуття: *бачити, дивитися, чути, прислухатися, стежити, слідкувати, спостерігати, відчувати, почувати, уявляти; чутно, видно, помітно, приємно, боляче: Вночі люблю **дивитись**, як креслять засинений осінній небосхил падучі зорі* (Є. Плужник);

• психічного стану, почуття і його вияву: *радіти, сумувати, жалкувати, соромитися, боятися, ображатися, пишатися; радісно, цікаво, жаль, шкода, гріх, ніяково, соромно; сумнів, радість, передчуття; радий, задоволений, щасливий, винен, вартий: **Я люблю**, як, буває, осінню пахне яблуками в хаті* (А. Малишко);

• сподівання, віри: *чекати, ждати, сподіватися, надіятися, вірити, довіряти; надія, сподівання: Кожна дівчина, виглядаючи своє кохання, **сподівається**, що воно в неї буде найкращим, найсвітлішим* (М. Стельмах);

• прислівники зі значенням оцінки: *добре, правильно, важливо, головно, закономірно, зручно, однаково: **То добре**, що я його [сон] нагнав* (М. Стельмах);

• предикативні слова, яким властиве значення потреби, бажаності: *треба, потрібно, варто, необхідно, можна, бажано: Людині **треба**, щоб її робота залишалася після неї самої жити* (Ю. Яновський).

Кожному з мовців часто доводиться що-небудь з'ясовувати, витлумачувати; цим і пояснюється неабияка частотність складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною предикативною частиною.

1.5. Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними частинами міри і ступеня, способу дії, місця і часу

1. Складнопідрядне речення із значенням міри і ступеня.

2. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії.
3. Складнопідрядні речення з підрядними місця.
4. Складнопідрядні речення з підрядними часу.

Ключові слова: складнопідрядне речення, сполучники, сполучні слова, складнопідрядні речення міри і ступеня, складнопідрядні речення способу дії, складнопідрядні речення місця, складнопідрядні речення часу.

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 270–272, 277–281.
2. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 480–496, 523–541.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 277–285.

Додаткова:

1. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
2. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис [Текст] / [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.
3. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія]. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

1. Складнопідрядні речення з підрядним міри і ступеня. Такі речення нерідко вважали різновидом складнопідрядних речень із підрядним способом дії. Це такі складнопідрядні речення, підрядна частина яких вказує на ступінь, міру вияву ознаки, що виражена в головному реченні прикметником або прислівником, при яких наявний певний показник вияву міри (прислівник чи займенник) – *так, такий, стільки* та ін.: *Курінь був **такий** високий, **що** підпирав шпилем зелений ярус віковичної сосни* (В. Близнець); ***Так** місячно, **що** хоч голки збирай* (М. Рильський).

Засобом зв'язку між предикативними частинами здебільшого слугують сполучники *що, щоб*. Підрядна частина розглядуваних

складнопідрядних речень відповідає на питання *якою мірою? наскільки?*

Порядок розташування предикативних частин фіксований.

Ураховуючи змістові й граматичні відношення між предикативними частинами складнопідрядних речень із підрядним міри і ступеня, виділяють такі їхні різновиди: складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня з відтінком наслідку; складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня, що мають відтінок мети; складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня зіставляювані.

У реченнях першого типу із корелятами *так, настільки* і предикативними прислівниками виражається ступінь якості інтенсивності дії та її наслідок: *Гарячого білуватого світла леться так багато, що ріже очі* (О. Гончар); *А навкруги так тихо, що росинка з листа не скотиться* (М. Нагнибіда); *Труби мінометів уже розпеклись так, що не можна було торкнутися рукою* (О. Гончар); *Через хвилину Ярина так гребла, що човен рибиною летів по воді* (М. Стельмах).

Співвідносне слово *такий* звичайно виступає при прикметниках, значно рідше при іменниках: *Крізь вії такий великий смуток пламеніє, що слів розради й мудрим не знайти* (М. Рильський); *Гамір стояв такий, що важко було почути й найближчого сусіду* (Ю. Смолич).

Підрядні міри і ступеня, що мають відтінок мети, приєднуються до головного речення за допомогою сполучника *щоб*. У головному реченні завжди є співвідносні слова *настільки, стільки*: *На леваді за верболозами тепер зібралось стільки синяви, що можна в ній брести по коліна, як водою* (М. Стельмах); *Богдан відсунув діжку настільки, щоб можна було пролізти повз неї* (І. Ле); *Я кинувся назад у гайок і пробіг далі настільки, щоб обійти огорожу й вийти на протилежний кінець заводу* (Л. Смілянський).

У складнопідрядних реченнях з підрядними міри і ступеня з відтінком зіставлення ознаки, дії, чи стани, про які йдеться в головній і підрядній частинах, виявляються кількісно однаковими. Це виражається за допомогою корелятивних пар *настільки – наскільки, стільки – скільки, так – як, такий – як*, наприклад: *Скільки хвиль у*

бурхливому морі, **стільки** співів у серці моїм (В. Сосюра); *Вартість товару зростає **настільки**, **наскільки** в нього вкладено більше людської праці* (І. Франко). М. Каранська виділяє речення співвідносної міри зі сполучниками *чим... тим, що... то*. На думку науковця, у таких реченнях повідомляється, що міра вияву дії або ознаки в головному реченні залежить від вияву цієї ознаки в підрядному реченні: **Чим** більше снігу на полі, **тим** більше вологи буде в землі (О. Копиленко); **Чим** вище світло стоїть, **тим** далше його видно (Нар. творчість); **Чим** ночі тепліші, **тим** зорі ясніші (Л. Костенко); **Що** уважніше роздивляємося сусідів, **то** настійливіше замислюємося про себе (В. Коротич). Варто зауважити, що такі реченнєві структури автори «Синтаксису сучасної української мови: проблемні питання» кваліфікують як складнопідрядні речення з ознаками нерозчленованих і розчленованих конструкцій (двокомпаративні речення – форма вищого ступеня вживається в обох предикативних частинах).

Отже, підрядні речення міри і ступеня не в усіх випадках становлять виразно окремішній різновид складнопідрядних речень, особливо порівняно з підрядними реченнями способу дії; наприклад, К. Шульжук, розглядає їх компактно, під одним заголовком – «Складнопідрядні речення з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня».

2. Складнопідрядні речення з підрядним способом дії. Підрядним компонентом таких складних речень виражається спосіб перебігу дії, названої в головному реченні. У ньому здебільшого наявна обставина дії, яку виражено прислівником *так*, напр.: *Проводжали їх **так**, як ото зовсім недавно виряджали своїх новобранців до армії* (Є. Гуцало); *Почувався **так**, наче хтось щедрий та великодушний узяв і подарував йому цей світ* (Є. Гуцало); *Треба **так** валити дерево, щоб кряжиста дубина не зламала і не пошкодила інших дерев* (В. Близнець).

Підрядні речення способу дії відповідають на питання *як?, яким способом?* Порядок розташування предикативних частин фіксований.

Засобом зв'язку між предикативними частинами в складнопідрядних реченнях із підрядним способом дії є сполучне слово *як*, сполучники *що, щоб*. Найуживанішими є речення з *як*: *Власним щастям можна вбити душу так, як не вб'є її спільне горе* (Л. Первомайський); *Усе було так, як і багато років тому* (М. Стельмах); *І зацеміло серце, як перед лихом щемить* (М. Стельмах).

У складнопідрядних реченнях зі сполучником *що* спосіб дії в головному компоненті складного речення роз'яснюється через її наслідок, про який повідомляється в підрядному реченні: *З тисяч джерел і стволів смерть у вічі так дивилась, що глухнув часом і німів* (О. Підсуха). У підрядній частині зі сполучником *щоб* ідеться про такий спосіб виконання дії в головному реченні, яким задовольняється певний задум, бажання чи мета мовця: *Умій жити так, щоб у тебе з другом була єдність духу, ідеалів* (В. Сухомлинський); *Так будемо землю орати, щоб урожай добрий зібрати* (Нар. творчість).

3. Складнопідрядні речення з підрядним місця – це такі синтаксичні побудови, підрядний компонент яких визначає місце або спрямування дії головного речення. Підрядні речення місця поєднуються з головним реченням детермінантним зв'язком, тобто залежать від усього змісту головного речення.

Засобами зв'язку головної і підрядної частин розглядуваних складнопідрядних речень найчастіше слугують такі відносні слова прислівникового типу, як *де, куди, звідки, відкіля, звідкіля*, напр.: *Микола пішов на вигін, де стояли старі верби* (І. Нечуй-Левицький); *Де прикрили солдати цю землю грудьми, розквітають травневі сади* (П. Осадчук); *Хвиля хвилю з-за Десни догоняє там, куди гості плвуть на вербових човнах* (О. Довженко). Підрядна частина таких складнопідрядних речень може обіймати будь-яку позицію стосовно головної: *Там зостався прямокутник необлинялий та дірки, де висіла з собору таблиця* (О. Гончар); *Де проходив Григорчук, люди смішком перешіптувались* (У. Самчук); *За Івангородом, де вже починалися знайомі й рідні їй місця, колона зупинилася надовго* (В. Яворівський).

До підрядних речень місця зазвичай ставлять питання *де?, куди?, звідки?* Підрядне речення місця здебільшого стосується змісту всього головного речення. Досить частими є випадки, коли головне речення має у своїй структурі вказівне прислівникове слово із загальним значенням місця чи напрямку – *там, туди, звідки, скрізь, всюди*; підрядним реченням конкретизується кожне з названих вказівних слів: *Звідти, куди потрапила Марія, майже ніхто не вертався в Україну* (Р. Іванчук); *Скрізь, куди сягали їхні тьмяні відсвіти, вся земля була встелена людом* (О. Гончар); *Там уже не було ні пилюки, ні павутиння, де панувало світло небес* (О. Гончар); *Знову подивилось туди, де майоріли вогники рибальських суден та баркасів* (В. Земляк).

Співвідносним словом *там* якнайзагальніше вказується на місце дії в головній частині складного речення, співвідносне слово поєднується з дієсловами різнотипної семантики: *Він зупинився там, де пліт відділяв город від садочка* (М. Стельмах). Для вираження місця, яке потребує конкретизації, також використовуються співвідносні слова *тут (отут) скрізь, всюди, десь, ніде*, напр.: *Тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро* (І. Франко); *Та лежачи отут, де гіркувато пахне столоченим чорнобилем, вона таки втрачала владу над собою* (В. Яворівський); *Регіт розлягався за бабою скрізь, куди вона переходила* (О. Гончар).

Для передачі значення напрямку руху використовуються займенникові прислівники *туди, сюди, звідки*, які поєднуються здебільшого з відносними словами *куди, звідки*: *Іди туди, де люди творять світло і ставлять хрест на темне і старе* (М. Рудь); *Допомога прийшла звідти, звідки її ніхто не чекав* (П. Вершигора).

Підрядними реченнями місця можуть пояснюватися й інші прислівники в головному реченні, якщо в ньому наявне дієслово зі значенням руху чи певного спрямування дії: *Давид піднявся з мішків і вийшов надвір, де в сутінках темні вогники цигарок поблискують* (А. Головка); *Його очі метнулися вниз, де в цей час, описуючи мертві петлі, кружляло два літаки* (В. Собко).

4. Складнопідрядні речення з підрядними часу. Події, про які йдеться в таких реченнях, зіставляються за часовою ознакою, у певних

часових вимірах. Підрядним реченням часу виражається час, перебіг, тривання дії головної частини складного речення.

Засобами зв'язку головної і підрядної частин найчастіше слугують сполучне слово *коли*, сполучники *як*, *як тільки*, *ледве* та ін.: *Уже сонце потроху почало вибрикувати росу, коли я доїхав до Якимівської загорожі* (М. Стельмах); *Прийшла додому, коли над Городищами і над лісом, над зоною світало* (В. Яворівський); *Місяць ген-ген перейшов на другу половину неба, коли ми приїхали додому* (М. Стельмах); *До Вишневого хутора прибули, як зійшло сонце* (М. Стельмах); *Коли наступає літо, сонце, здається, завмирає вгорі* (Г. Тютюнник).

Підрядні речення часу відповідають на питання: *коли? відколи? як довго? з якого часу? до якого часу?* та ін.

Своєрідною особливістю розглядуваних складнопідрядних речень є також і те, що предикативні частини в них завжди пов'язані одним часовим планом – одночасністю або послідовністю. Підрядне часове речення здебільшого стосується всього змісту й структури головного речення. Ця закономірність порушується за наявності в головному реченні вказівного слова *тоді*, *відтоді*, *доти*, сполучного слова або сполучника *відколи*, *доки*, *коли*, *як* у підрядній частині: *Відтоді, відколи праця перестала бути працею, а стала героїчною, вона стала відповідно абсурдною* (П. Мовчан); *Поки Рось зветься Россю, Дніпро в море леться, доти серце українське з панським не зживеться* (П. Куліш).

Підрядним реченням часу може пояснюватися в головному реченні обставина часу, виражена здебільшого прислівником з конкретним значенням: *Весною, коли на її зелені моріжки падає вечір, вона стає схожою на річку* (М. Стельмах); *Вдень, коли світило сонце, лід вигравав у його промінні міріадами іскор* (А. Шиян). *Щоразу, коли гори міцно засипали, підпаски сідали довкола Ахмета і слухали розповіді* (Р. Іванчук); *Потім, коли голуби посідали на стріху, вона знов перейшла на урочисту прозу* (О. Довженко).

Підрядне речення стосовно головного може обіймати будь-яку позицію: *Не заспокоїмось ми доти, аж поки з поля весь бур'ян не*

вирвемо (П. Тичина); *Коли за посинілими зубцями дерев зайшло сонце, Петро зібрався у дорогу* (М. Малиновський); *Затемна, коли ще Оксана відпочивала, він вийшов у двір, пішов городом до своїх червоних маків у ячмені* (М. Стельмах).

Часові відношення в розглядуваних складнопідрядних реченнях різноманітні, для оформлення їх уже склалась розгалужена система сполучних засобів: сполучників і сполучних слів із таким значенням, як одночасність, передування і наступність того, що виражене в головній і підрядній предикативній частинах складнопідрядного речення.

Значення *одночасності* може виражатися різними засобами зв'язку. Сполучне слово *коли* та сполучник *як* вказують на загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі. Значення одночасності уточнюється однаковими формами присудків у предикативних частинах складного речення – переважно дієслівними формами недоконаного виду минулого чи теперішнього часу: *Вона бачила ці береги, коли вони були ще зовсім пустельні* (Я. Баш); *Я так люблю жагуче тіло, і даль, і зоряну блакить, коли вночі в вікно розкрите таємно листі шелестить* (В. Сосюра); *Як ти підносиш на руках дитя, світлішають думки і почуття* (Д. Павличко).

Відтінок повторюваності також досягається лексемами *щоразу, завжди, іноді*, напр.: *Іноді, коли вогонь розгортався ясніше, навколо багаття вимальовувалися постаті людей* (Г. Тютюнник); *Коли вони спускались в провалля або злазили на гору, дрібні колючі камінці сипались їм з-під ніг* (М. Коцюбинський); *Комбайнер щоразу поглядав на годинник, як затримувались машини* (Газ.).

Якщо дієслівні форми недоконаного виду поєднуються з формами доконаного, то утворюється значення часткової одночасності: *Ще високо над обрієм стояло сонце, коли гребці закінчили згрібати сіно* (Ю. Збанацький). Часове значення речення може увиразнюватися частками *то, так*: напр.: *Як навесні шум зелений оживляв сумну діброву, то щодня поет приходив до діброви на розмову* (Л. Українка).

Посилення значення одночасності може створюватися лексемою *тоді*; нею, зокрема, точніше виражається часова співвіднесеність дій: *І навіть **тоді**, коли вже й збирати було нічого, стояв ще якийсь час* (В. Козаченко); *Я люблю ходити на поле **тоді**, як ниви зеленіють* (І. Нечуй-Левицький).

Значення одночасності також виражається сполучником *в той час як*, який у писемному мовленні може розчленовуватися комою: *В **той час як** вербівські бурлаки розмовляли з робітниками, надійшов сам посесор* (І. Нечуй-Левицький); *Я намалював Катерину **в той час, як** вона прощалась зі своїм москаликком і вертається в село* (Т. Шевченко).

Відтінок одночасності посилюється й такими сполучниковими поєднаннями слів, як *тимчасом як*, *в той момент як*, *в ту мить як*, *в той день як*, *в ту хвилину як*; *в той час коли*, *в ту мить коли*, *у той момент коли*, напр.: *Шофер встигає загальмувати машину **в ту мить, як** перед нею опиняється грузовик* (Із преси); *Важке зітхання з плачем вирвалося якраз **у ту мить, коли** зробилося тихо* (П. Мирний);

У реченнях зі значенням *наступності* виражається слідування дії головної частини речення після дії, вираженої дієсловом у підрядному реченні. Такі значення виражаються з допомогою сполучного слова *коли* та сполучника *як* і поєднанням дієслів у формах доконаного виду минулого часу або формами дієслів майбутнього часу в обох предикативних частинах складного речення: ***Коли** злива прокотилася над Дніпром і пішла далі на лівий берег, Олег виліз з-під човна* (Д. Бедзик); *Минуло трохи більше року, **як** землетрус обернув пишну Мессіну в грудю каміння* (М. Коцюбинський). Сполучник *після того як* здебільшого використовується розчленовано або, значно рідше, нерозчленовано: ***Після того, як** не стало батька, доля розлучила нас із Григорієм на п'ятнадцять років* (Г. Тютюнник); ***Після того, як** померла дружина, дядько Кошіль не сміявся* (У. Самчук); ***Після того як** закінчиться мій рід, кримська династія Гіреїв посяде престол* (Р. Іванчук).

Значення наступності увиразнюють також сполучники *як тільки*, *лиш тільки*, *ледве тільки*, *тільки-но*, *тільки що*, напр.: ***Як тільки***

місяць виринув із-за хмар, хлопці пустилися в дорогу (І. Багрянний); Ледве встало сонце, я схоплююсь і шукаю зброю (Г. Тютюнник); Як тільки займеться десть небо, з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (М. Коцюбинський); Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата (П. Панч).

Складнопідрядними реченнями з підрядними часу можуть виражатися значення *передування дії*; засобом зв'язку в таких реченнях виступають сполучники *перед тим як, до того як*, напр.: *Бувало, коли вона одцвітала, усі навколо городи вкривалися її пелюстками (М. Стельмах); Ще довго довелося чекати Олені, до того як почувлися його кроки (В. Земляк).*

Часові значення одночасності, наступності і передування можуть обмежуватися певними рамками тривання, перебігу дії, чому сприяє використання сполучних слів *поки, доки*: *Поки я розглядав її, вона майнула і зникла за рубнами (Григорій Тютюнник); Доки мчав я полем чистим, то спокійно все було (С. Олійник); Поки Савка ставить коня, Настя вже виносить з хати глека з водою, печатне мило, рушник (О. Гончар); Постать Андрія все меншала і меншала, аж поки її не змила долина (М. Коцюбинський).*

Складнопідрядні речення з підрядним часу функціонально продуктивні, дуже частотні в мовленні, бо все в природі і в суспільному житті не має позачасового буття.

1.6. Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними частинами зумовленості

1. Складнопідрядні речення з підрядними мети.
2. Складнопідрядні речення з підрядними причини.
3. Складнопідрядні речення з підрядними умови.
4. Складнопідрядні речення з підрядними допусту.

Ключові слова: *складнопідрядні речення мети, складнопідрядні речення причини, складнопідрядні речення умови, складнопідрядні речення допусту.*

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 272–276, 281–283, 285–287.
2. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 541–568.
3. Шутьжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 287–285.

Додаткова:

1. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
2. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія]. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

1. Складнопідрядні речення з підрядним мети. Підрядним компонентом (реченням) у цих складнопідрядних реченнях виражається мета того, про що мовиться в головному реченні. Підрядні речення мети залежать від усього складу головного речення, його змісту.

Засобом поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях з підрядним мети слугують сполучники *щоб, аби, для того щоб, задля того щоб, з тим щоб* та ін.: *Я сюди не раз приходив літом, **щоб** почути хвиль дніпрових спів* (К. Дрон); ***Щоб** прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці* (М. Коцюбинський); *Бджолина сім'я над гречками гула, **щоб** медом іскрилися соти* (Д. Луценко); *Мати старанно розмальовувала стіни, **аби** мальовничою була хата* (О. Довженко); *Григорію потрібно було пересилити себе, **для того щоб** поїхати від Наталки* (І. Багрянний); *Мати, **для того щоб** побачити Володьку, встала ще вдосвіта* (У. Самчук). Семантичною особливістю підрядних речень мети є те, що ними виражається подія або явище бажане, до того ж вказується, що такі події, явища виникають лише за активної діяльності мовців.

Від головного речення до підрядного мети ставлять такі питання: *для чого? навіщо? з якою метою?* Порядок розташування предикативних частин у таких реченнях вільний: підрядна частина

може використовуватися в трьох позиціях. Переважає постпозиція: *Старий поволі пішов на пасіку, щоб попроситися з бджолами* (М. Стельмах); *Щоб дух двокрилля не схолов, в мені живуть – і гнів, і радість* (М. Сингаївський); *А ввечері мій Ярема, щоб не сердить отамана, покинув Оксану* (Т. Шевченко). За препозиції головне речення зрідка починається сполучником *то*, напр.: *Щоб знать людей, то треба пожити з ними* (Т. Шевченко).

З урахуванням семантики складнопідрядні речення мети поділяють на дві групи: *власне цільові* і *невласне цільові*. Власне цільові підрядні речення наявні тоді, коли в головній частині наявні слова із значенням цілеспрямованого руху. У таких складнопідрядних реченнях здебільшого вживається сполучник *щоб*. Сполучник *аби* привносить у речення мети обмежувальний відтінок: *Ми пильно землю бережем свою, аби її не вкрили чорні хмари* (Д. Луценко); *Він рад буде провести вас, аби віддячити мені сповна* (І. Багрянний); *Ще вчора Марія падала на коліна, аби не розлучали їх* (У. Самчук). Сполучник *аби* в наш час уже частково сприймається як архаїзований, здебільшого використовується в розмовно-побутовому мовленні і в художніх текстах, у яких мовиться про минуле.

Складені сполучники *для того щоб*, *затим щоб*, *з тим щоб* можуть вживатися нерозчленовано й розчленовано; їхнє розчленування може посилюватися словами *тільки*, *саме* або заперечною часткою *не*, напр.: *І старшина, і Валієв, і оті обидва розвідники полягли тільки для того, щоб оцей німець лишився живий* (А. Дімаров); *Бригада закінчувала трудовий день з тим, щоб завтра новий день продовжити з новим завзяттям* (Ю. Яновський); *Сюди прийшли ми не для того, щоб повертатися назад* (П. Дорошко); *Я висловлював оригінальний підхід до речей для того, щоб вразити цю чарівну дівчину* (А. Дімаров).

Якщо в головній частині складнопідрядного речення наявне слово із значенням повинності *треба*, *потрібно*, то підрядною частиною виражається не стільки мета, скільки деяка мотивація висловленого. Словами повинності в головній частині послаблюється бажальне значення підрядної частини, але посилюється її

наслідковість: *Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий рік* (Д. Павличко); *Щоб хвилювати глядача, треба... й авторові бути схвильованим* (О. Довженко).

Окрему групу складнопідрядних речень з підрядним мети становлять ті з них, яким властиве невласне цільове підрядне речення з непередбачуваною, несподіваною метою (якщо зважати тільки на зміст головного речення): *Хлопчик, зачарований Десною, виріс, щоб усіх нас чарувать* (П. Дорошко); *Я прийшов у цей світ з любові, щоб спізнати дороги круті* (П. Осадчук); *Може, Зачіплянка для того тебе й породила, щоб відкрив ти свою музику барв* (О. Гончар). Підрядна частина таких речень завжди постпозитивна.

2. Складнопідрядні речення з підрядним причини. Підрядним реченням виражається причина того, про що мовиться в головному реченні, умотивовується сказане в ньому: *Передчуття завжди багатті за почуття, бо оточені нюансами* (В. Брюгген); *Давайте залишатися людьми, бо це мистецтво – щонайвище в світі* (А. Малишко); *Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син* (В. Сосюра).

До підрядних речень причини ставлять такі питання: *чому? з якої причини?, через що?* Засіб зв'язку з головним реченням забезпечують сполучники *бо, тому що, через те що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки* та ін.

Семантично підрядні речення з причини поділяють на *власне причинові* і *невласне причинові*. *Власне причиновими* підрядними реченнями виражається загальна причина того, про що мовиться в головному реченні. Засобом зв'язку слугує сполучник *бо*, напр.: *Гасли вікна, бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати* (І. Цюпа); *От і прощай літо, бо зима одразу впала на голову* (М. Стельмах); *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, бо драв він голубів на горищі і крав у піст у коморі сало* (О. Довженко); *Далі стало ще легше, бо віз покотився вниз* (В. Яворівський). *Власне причинові* речення можуть утворюватися з допомогою сполучників *тому що, оскільки, адже*. Сполучником *тому що* власне причинове значення виражається очевидніше, якщо він

уживається розчленовано: *На морі ставало темно, **тому що** з берега насувала важка чорна хмара* (О. Донченко); *Болотников примовк **не тому, що** не мав чого сказати далі* (І. Ле); *Я в'язнем був лише **тому, що** народився у в'язниці* (Д. Павличко); *Може, **тому що** вдень всю увагу на себе привертала зелень у всіх відтінках, уночі в нашому роду домінували звуки й пахощі* (І. Вільде).

Причинове значення (переважно в художньому і розмовно-побутовому мовленні) може виражатися й сполучником *що*, найчастіше при словах емоційно забарвлених, особливо в тих випадках, коли причинове значення нечітко відмежоване від об'єктного: *Сусіди вже голову прогризли, **що** ми майже щодня їх заливаємо* (А. Дімаров); *Йому стало страшно, **що** він бачив це і не рятував, не мстив!* (Р. Іванчук); *Може, тим без пісні я не можу працювати, жити навіть дня, **що** округ земля моя хороша, а на ній – моя рідня!* (М. Стельмах); *На санчатах з села приїхала сюди і дуже зажурилась, **що** не застала тебе* (М. Стельмах). Сполучником книжного забарвлення *оскільки* або часткою-сполучником *адже* також зрідка виражається власне причинове значення: *Архипа слухали всі, **оскільки** він був ватажком* (У. Самчук); *Сіли пити чай, **оскільки** всі не вечеряли і добре зголодніли* (В. Кронівець); *Працю хлібороба я високо ціную, **адже** він усіх нас годує* (І. Цюпа); *Кругом хати снують бджоли, **адже** кругом хати квіти* (І. Багрянний); *Хан вичікує і торчує, **адже** в скарбниці порожньо* (Р. Іванчук).

Власне причинові значення (переважно в книжному мовленні) можуть знаходити свій вияв також і з допомогою складених сполучників *через те що, від того що, завдяки тому що, на підставі того що, виходячи з того що, з огляду на те що, заради того що, за рахунок того що, внаслідок того що, в силу того що, з причини того що, у зв'язку з тим що, зважаючи на те що*. Розчленуванням таких сполучників вноситься нерозмовно-побутовий відтінок у зміст усього складного речення: *А **через те, що** в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів* (М. Стельмах); *Архип мусив продати свого нового кашкета **через те, що** потребував грошей на скремайду*

(У. Самчук); **Від того, що** ти мене любиш, стільки сонця тепер на землі (О. Пахльовська).

Невласне причиновими підрядними реченнями здебільшого вмотивовується, уточнюється причинове значення дії і всього змісту головного речення: *Десь за північ перевалило, бо Стожари уже сяяли на заході* (М. Стельмах); *Тепер його ніхто не бачив, бо він був сам на сам із річкою* (Г. Тютюнник).

Підрядною частиною складнопідрядного речення зі сполучником *бо* може виражатися причина зі значенням мотивації дії чи стану в складі головної частини речення: *Співає коляда з видимою охотою, бо не тільки вмів співати, а й любив* (Є. Гуцало); *Часом напливами набігають аж до садиби, бо не може селянин жити без смужки жита на власнім городі* (І. Цюпа).

Сполучник *тому що* набуває невласне причинового значення, яке прямо не впливає зі змісту головного речення: *Твердо стоїть на землі Лук'ян, тому що* вміє працювати (А. Шиян).

Невласне причинові значення подекуди знаходять свій вияв у складнопідрядних утвореннях, до складу яких входить один із таких сполучників: *під виглядом того, що; під приводом того, що; судячи з того, що; у зв'язку з тим, що; тим більше що*, напр.: *Але потім став потроху звикати до цієї думки, тим більше, що і самому було важко* (А. Головка); *Я прокинувся через те, що* поїзд сіпонував і раптом пішов швидше (Ю. Смолич).

Отож складнопідрядні речення з підрядним причини структурно й семантично різноманітні, функціонально продуктивні, тому що все має причину виникнення: безпричинних дій чи станів не буває.

3. Складнопідрядні речення з підрядним умови. Таким підрядним реченням виражається реальна або ж іреальна (можлива, припустима) умова, за якої відбувається чи могла б відбутися дія, названа в головній частині речення.

Підрядні речення умови відповідають на питання *за якої умови?, при якій умові?*

Підрядне речення умови стосовно головного може обіймати будь-яку позицію: *Якщо ви любите пісні, запрошуйте у гості*

птаство (М. Сингаївський); *Життя не кінчається смертю, якщо залишається сад* (В. Терен); *Праця інженера, якщо він справді любить свою професію, теж поетично захоплююча* (О. Бойченко).

Засобами зв'язку між предикативними частинами в складнопідрядних реченнях з підрядним умови виступають сполучники – або одиничні (*якщо, якби, коли, коли б*), або парні: *якщо... то, якби... то, як... то, коли... то, коли б... то*: *Мені ж з ними працювати доведеться, якщо в місті житимуть люди* (В. Яворівський); *Пшениця в них цього року дала б урожай рекордний, якби не пригоріла під час суховію* (О. Гончар); *Дзвенять німою тугою ліси, коли їх ніч тремтливо обіймає і від очей у ревності ховає принади їх первісної краси* (В. Симоненко); *Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю* (О. Довженко); *Як не буде птахів, то й людське серце стане черствим* (М. Стельмах); *Якщо вдивляється в голубінь неба, то хвилюється ніби в передчутті щастя* (У. Самчук).

Переважно за змістом виділяють два різновиди складнопідрядних речень з підрядними умови:

1) складнопідрядні речення з реальною умовою – підрядним реченням виражається умова, за якої можлива дія головного речення. Дієслово-присудок використовується у формах дійсного способу. Засоби зв'язку – *якщо, як, коли, зрідка раз*, напр.: *Якщо світило сонце, хлопчина завжди виходив до річки* (У. Самчук); *Якщо на вістрі крихта бруду – всю зброю пожере іржа* (Д. Павличко); *Як вітер не дме, то й листя не шелестить* (О. Гончар); *Коли хліб на возі, нема біди в дорозі* (Нар. творчість);

2) складнопідрядні речення з ірреальною (нереальною), можливою або примусовою умовою: підрядною частиною таких речень виражається умова не дійсна, реальна, а ірреальна. Дієслово-присудок набуває форми умовного способу. Засіб зв'язку – сполучники *якби, коли б, подекуди аби*, напр.: *Коли б у людства не було фантазії, було б стократ на світі важче жити* (Г. Коваль); *Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила арфу золоту* (Леся Українка); *Василина не перенесла б сорому,*

коли б останньою вигнала свою худобу (У. Самчук); Аби можна було прикупити розум, прикупив би його цілу бодню (М. Стельмах).

Складнопідрядні речення з підрядним умови можуть вступати в синонімічні зв'язки із складнопідрядними реченнями з підрядним часу (особливо тоді, коли синтаксичний зв'язок їхніх предикативних частин оформлюється з допомогою *коли, як*). Для розмежування обох різновидів складнопідрядних речень належить враховувати такі чинники, семантико-синтаксичні умови:

1) якщо присудки в головному і підрядному реченнях виражені дієсловами умовного способу, то підрядне речення є умовним: *Як радісно було б нести цю світлу до землі причетність, коли б не відчайдушна злобність, не вічний поклик висоти (М. Світлична);*

2) якщо в головному реченні наявна друга частина парного умовного сполучника – *то*; підрядне речення зі сполучником *коли* чи *як* є умовним: *Коли я маю моральні цінності, то мушу спершу виголошувати їх (Р. Іваничук); Як погано орать, то краще в поле не ходить (Нар. творчість);*

3) підрядне набуває часового значення, якщо в складнопідрядному реченні виражаються об'єктивні часові відношення: *Згинуть роси, як над світом сонечко зійде багряне (Д. Павличко) – не може бути такого, щоб сонце не зійшло;*

4) часове значення наявне й тоді, коли в головному реченні виступає обставина з часовим значенням: *Весною, коли приводяться курчата, вона весь час клопочеться біля чужого виводка (М. Стельмах); На свят-вечір, коли криничанські діди виходять кликати Мороза вечеряти, посилають надвір і Данька (О. Гончар); У суботу, коли сонце сягає свого славетного вечірнього круга, поволі бамкає монастирський дзвін (У. Самчук).*

У структурі й семантиці складнопідрядних реченнях з підрядним умови нерідко простежуються перехідні явища, більша чи менша синонімічність їх зі складнопідрядними реченнями з підрядним часу.

4. Складнопідрядні речення з підрядними допусту. Підрядною частиною цих складних речень виражається твердження, усупереч якому відбувається сказане в головному реченні: *Не стануть святами*

ніколи будні, **хоч як би** тамне мудрували трутні (Д. Павличко); **Дарма що** мати його переконувала, а Остап стояв на своєму (М. Хвильовий); *Не покине він батога, хай* руки навіть повідсихають (В. Яворівський); *Тут уже я дядьку Севастьяну й трохи не вірю, хоч* він правдивий і добрий чоловік (М. Стельмах).

На основі змісту від головного речення до речення підрядного ставиться питання *незважаючи на що?* Засобом зв'язку предикативних частин речення слугують сполучники *хоч, хай, нехай, незважаючи на те що, дарма що, всупереч тому що* та ін.

Порядок розташування предикативних частин вільний: підрядне допустове речення може перебувати в постпозиції, препозиції чи в інтерпозиції до головного речення: *Я йду все вперед, хай* протистоять мені вітри й бурі (М. Стельмах); *Хоч* батько наш і сміявся з Мусія, та в лиху годину він завжди допомагав йому (О. Довженко); *Хлопці, дарма що* були мордовані багряною ніччю, дозволили собі навіть пожартувати (О. Гончар).

Тоді, коли підрядна допустова частина речення препозитивна, у його головній частині може використовуватись один із таких сполучників, як *а, але, та, проте, однак*, напр.: *Хай* важче буде, *але ж* на серці яось гарно (О. Гончар); *Хоч* глушина, *а* дерев багато покалічених, усохлих (М. Малиновський); *Хоч* небагато жив на світі, *та* чари юності збагнув (М. Братан); *Хоч* було тільки надвечір, *а* під зеленими верхів'ями присмерки вже зовсім згусли (І. Багрянний); *Дарма що* кричав Гриць, *а* по його не сталося (І. Багрянний).

Зважаючи на своєрідність значення, серед розглядуваних складнопідрядних речень виокремлюють два різновиди підрядних допустових речень: *власне допустові і невласне допустові*.

Головною частиною *власне допустових* речень повідомляється про явище, яке відбувається всупереч тому, про що мовиться в підрядній частині складнопідрядного речення. Зв'язок між головною й предикативною частинами розглядуваних складних речень оформляється з допомогою *власне допустових* сполучників, сполучникових одиниць: *хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що* або ж парних сполучникових слів: *хоч... але, дарма що... а, нехай... а*

тощо: *Жолобецький ліс був ще чорний, хоча над ним уже зносилося сонце* (У. Самчук); *Хоч було тільки надвечір, під зеленими верхів'ями присмерки вже згусли зовсім* (Г. Тютюнник); *А цей спокійний, з уже сивуватим вусом чоловік, дарма що був родом не з Вовчуків, привертав увагу* (О. Гончар); *Хоч до головної брами Будестану було ще далеко, але базар починався вже туги* (Р. Іваничук); *Дарма що батько був весь у полоні суму від тяжких кайданів неписьменності і несвободи, все ж жарт любив, точене влучне слово він поважав* (О. Довженко).

У невластне допустових підрядних реченнях допустове значення нерідко доповнюється зіставно-умовним, узагальненим, розділовим значенням, іншими значеннєвими відтінками. Засобами зв'язку предикативних частин речення із зіставно-умовним значенням слугують недиференційовані сполучники *хоч, нехай, хай, хоч би, хто, що, який, як, де, куди, звідки* у поєднанні з часткою *не*. В головній частині речення йдеться про явище, яке відбувається всупереч будь-яким перешкодам: *І куди не підеш – не життя, а краса* (О. Осадчук); *Скільки не йдеши – і перед тобою, і за тобою плачуть зерном степи* (М. Стельмах).

Допустові підрядні речення з узагальненим значенням нерідко піддаються фразеологізації: *як це не дивно, як не прикро, як не сумно, як би там не було, що не кажи, щоб там не коштувало, що то не стало*, напр.: *Що не кажи, а талант зразу видно* (І. Тобілевич); *Щоб там не було, а тут, напевно, дуже добре* (О. Іваненко).

Допустового значення можуть набувати й деякі речення з розділовими сполучниками *хоч-хоч, чи-чи, або-або*, напр.: *Чи буде зрім, чи буде стужа – ти прожени іржавий жаль* (П. Тичина).

Складнопідрядні речення з підрядним допустовим структурно й семантично досить виразно своєрідні, стилістично індивідуалізовані, розмежування їхніх різновидів досить ускладнене з погляду семантичного.

1.7. Складнопідрядні елементарні речення з підрядними частинами порівняльними, наслідковими, супровідними

1. Складнопідрядні речення з підрядним порівняльним.
2. Складнопідрядні речення із значенням наслідку.
3. Складнопідрядні речення з підрядним супровідним.

Ключові слова: складнопідрядне речення, семантичні / асемантичні сполучники, сполучні слова, складнопідрядні речення порівняльні, складнопідрядні речення наслідку, складнопідрядні речення супровідні.

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 283–285, 289–290.
2. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. С. 574–582.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 285–287, 298–299.

Додаткова:

1. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
2. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія]. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
3. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання». Українська мова. 2009. № 1. С. 3–14.

1. Складнопідрядні речення з підрядним порівняльним. Підрядний компонент (предикативна частина) таких складних речень, поєднуючись із головною частиною з допомогою порівняльного сполучника (*як, мов, немов, неначе, ніби*), характеризує її в порівняльних вимірах: *Карпові й самому хотілось прибрати свою жінку, як прибирається квітка навесні* (І. Нечуй-Левицький); *Пішла ота краса (чи шматок долі), наче вода через греблю, тільки шум полишила...* (М. Стельмах).

За своєрідністю значення і сполучних засобів підрядні порівняльні речення все частіше розподіляють по двох групах:

підрядні речення зі значенням *реального* (імовірного, вірогідного) порівняння і зі значенням *нереального* (неімовірного, невірогідного) порівняння.

У складнопідрядних реченнях зі значенням *реального порівняння* певне явище в підрядній частині подається як реальний або загальновідомий факт. Основним засобом зв'язку головної і підрядної частин слугує асемантичний сполучник *як* (за його допомогою може виражатися й невірогідне порівняння).

Виражанню вірогідності (імовірності) порівняння з допомогою сполучника *як* сприяє лексична тотожність або схожість присудків у головній і підрядній частинах складного речення: *Ми все життя тікаємо від печалі і горя, як утікають хвилі від штормового моря* (М. Ільницький); *Володько з дитячих літ звик до злиднів, як звикав любити і вітчима* (У. Самчук).

Присудок у підрядній частині може набувати узагальненого значення – особливо тоді, коли він доповнюється словами *буває, завжди, належить* або ж часткою *це*, напр.: *А навкруги гарно, як буває напровесні в полі* (М. Коцюбинський); *Сонце привітно світило і гріло, як воно завжди гріє восени* (М. Мирний).

Вірогідне порівняння часто виражається сполучником *що* і сполучниковим утворенням *прямо як, просто як, так само як, подібно до того як*: *За всіх не розповіси, так само як усіх зірок у небі не перелічиши чи всіх грибів у лісі не визбираєш* (Є. Гуцало).

У складнопідрядних реченнях з значенням *невірогідного порівняння* простежується уподібнення не зі справжньою, а з уявною подією. Для вираження невірогідного порівняння використовуються здебільшого сполучники *мов, немов, неначе, наче, буцім*, які можуть сполучатися з часткою *би* (*мовби, немовби, начебто, нібито*). За таких мовленнєвих ситуацій значення неточності, припущення, гаданості в реченнях з такими ускладненими сполучниками посилюється: *А гречка аж гуде від бджіл і так пахне, мов сама на меду виростає* (М. Стельмах); *Місяць тихо, крадькома викотився увесь на небо, неначе через велику силу виліз з води* (І. Нечуй-Левицький); *Ноги шаруділи в болоті, немов шептали раки в мішку* (М. Коцюбинський);

Хутко, злодійкувато, наче забрів у чужий дім, складає свій столярський інструмент в зелену торбину від протигаза (В. Яворівський); *Цвіли садки в Бережанках, мовби* хвилі білі та рожеві пливли по горбах, стікали у в'язки, знову спинались догори (Є. Гуцало).

У складнопідрядних реченнях з підрядним порівняльним присудки головної і підрядної частин подекуди бувають лексично тотожними або синонімічними. Щоб уникнути тавтологічних повторів, у підрядному реченні присудок часто випускається, але зберігаються залежні від нього об'єктні або обставинні складові (другорядні члени речення приприсудкової залежності): *Тепер вони слідували за його рукою, як оркестр за паличкою диригента* (О. Гончар); *На хуторах тим часом навкруги цієї okazji виростали легенди, як гриби після дощу* (С. Васильченко); *Гунає серце титана, як океан за горою* (Д. Павличко); *Марія подалася за ворота, немов заворожене зайча у пащу кобри* (Р. Іванчук); *Вони стоять, немов у червні липи, забривши в сивий і густий полин* (В. Симоненко).

Своєрідна сутність порівняльних речень з граматично неповними підрядними структурами спричинилося до певної дискусії. По-різному трактують поєднання порівняльного сполучника з іменником у називному відмінку: одні мовознавці вважають такі одиниці членами речення, а інші – неповними підрядними порівняльними реченнями. Неповними порівняльними реченнями найдоцільніше вважати такі частини, у яких випущено присудок, однозначний із присудком головної частини складного речення, у якому зберігаються об'єктні та обставинні компоненти приприсудкової залежності: *Вона тяглася до нього, як квітка до сонця* (М. Коцюбинський); пор.: ... *як квітка тягнеться до сонця*; *Іванова хата виповнилась сміхом та піснею, як гай навесні пташиним співом* (М. Коцюбинський); *Овочеві дерева стоять, ніби діви-мироносиці перед своїм царем* (У. Самчук).

Якщо в складі порівняльної частини складного речення немає жодного головного члена речення і якщо на його пропущення не вказує жоден з наявних членів речення, то в таких випадках порівняльний склад речення доцільно кваліфікувати як його

другорядний порівняльний член речення: *Хлопчак вихопив з криги шпень і почав ним, як веслом, підганяти крижину до берега* (М. Стельмах); *Свіжі барви між ними струмували, мінились, як на бистрині* (М. Стельмах).

2. Складнопідрядні речення з підрядним наслідковим. Підрядною частиною таких складних речень виражається наслідок того, що впливає із змісту головної частини складного речення. Підрядне речення повсюдно й завжди перебуває в постпозиції до головного речення, поєднується з ним сполучником *так що*, напр.: *Софія Петрівна простореньку хату має, так що є де рідних і гостей приймати* (М. Коцюбинський); *Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли* (Григорій Тютюнник); *Хведот змінився на чужині, так що його вже не впізнавали односельчани* (У. Самчук).

Підрядним наслідковим реченням зрідка пояснюється один із компонентів головного речення – напівпредикативний дієприслівниковий зворот у функції відокремленої обставини: *Попенко, запихаючись булкою на весь рот, так що за обома щоками його наче два кулаки стриміло, усміхнувся очима* (П. Мирний); *Рвучко підплигнувши на віз, так що ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одежу* (Ю. Збанацький).

Для складнопідрядних речень з підрядним наслідковим реченням досить типова парцеляція (поділ на частини), якою зумовлюється послаблення синтаксично-семантичного зв'язку між головною й підрядною частинами складного речення.

Підрядне речення за таких мовленнєвих ситуацій оформляється як речення окреме, переважно просте: *За кілька хвилин поїзд рушив далі. Так що німці ледве встигли позлазити на платформу* (Ю. Мушкетик).

Сполучник *так що* може ускладнюватися частками *і (й), аж*, напр.: *Ми з Андрієм щасливо вискочили, користуючись хвилиною відливу, так що й ніг не замочили* (М. Коцюбинський); *Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним* (М. Коцюбинський).

У деяких випадках потрібно відрізнити підрядне наслідкове речення від підрядного речення способу дії, у якому слово *так* належить до головного речення, виконує функцію обставини способу дії, яка поширюється, витлумачується підрядним реченням із сполучником *що*; пор.: *Під час сівби я занедужала, так що й з полу не зведусь* (О. Бойченко) – підрядне наслідкове речення і *Під час сівби я занедужала так, що й з полу не зведусь* – підрядне речення способу дії.

Наслідок, наслідковість – це те, що впливає з чого-небудь; цілком природним є те, що підрядним наслідковим реченням по-своєрідному підсумовується сказане в головному реченні, виражається його наслідковість, наслідкова результативність.

3. Складнопідрядні речення з підрядним супровідним. Підрядним супровідним (або приєднувальним) вважається речення, яке містить у собі додаткове повідомлення, побічне зауваження чи узагальнення висловленого в головній частині речення. Підрядне супровідне речення приєднується до головного речення сполучним словом (а не сполучником) *що* в називному чи в одному з непрямих відмінків з прийменником чи без нього: *Людина він тиха, лагідна, що аж ніяк не імпонує його нелегкій професії* (М. Коцюбинський); *Лісник мимоволі зітхнув, чим немало здивував Стьопочку* (М. Стельмах).

Крім сполучного слова *що*, можуть використовуватися й такі сполучні слова, як *де, куди, звідки, коли, як, навіщо, причому, чому*, напр.: *Як і слід було чекати, шосту атаку розпочали танки* (О. Гончар).

Значення окремих супровідних речень може доповнюватися відтінком причини, переважно за наявності в підрядному реченні сполучних слів *від чого, через що, за що, з чого*, напр.: *З обох боків на нього дивились кам'яні обличчя воїнів, від чого страх зіціпив м'язи* (Р. Іваничук); *Він ще дитина, через що його можна зарівно вивчити і на ремісника, і на імама* (Р. Іваничук); *Марія не могла зрадити своєї віри, за що її не пожаліли* (Р. Іваничук). Науковці неоднозначно трактують граматичну природу супровідних підрядних структур. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська розглядають їх серед

складнопідрядних речень з ознаками нерозчленованих і розчленованих конструкцій, кваліфікують їх як *відносно-репродуктивні* конструкції: головна частина складних речень цього різновиду позбавлена таких скільки-небудь виразних семантико-граматичних ознак, які б засвідчували потребу в підрядній частині речення: *І в'язні, чого не було раніше, все частіше заглядали один в одному в очі* (Ю. Збанацький).

Навіть з обмеженої кількості прикладів складнопідрядних речень з підрядним супровідним стає очевидною їхня нечітка відмежованість від складнопідрядних речень, сказати б, традиційних, уже досить повно й однозначно витлумачених.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття 1.1.

Складне речення. Складне безсполучникове речення

1. Складне речення, його диференційні ознаки.
2. Засоби зв'язку частин складного речення.
3. Типологія складних речень.
4. Складні безсполучникові речення з однотипними частинами.
5. Складні безсполучникові речення з різнотипними частинами.

Рекомендована література:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. *Дорошенко С. І.* Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові [монографія]. Харків : Вид-во при Харків. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища шк.», 1980. 152 с.
3. *Дорошенко С. І.* Два уточнення до класифікації безсполучникових складних речень. *Мовознавство*. 2014. № 1. С. 71–76.
4. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
5. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
6. *Рожило Л. П.* Співвідносність сполучникових і безсполучникових складних речень. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 1. С. 59–63.
7. *Слинько І. І, Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
8. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Сформулюйте визначення складного речення, прокоментуйте, навівши приклади, диференційні ознаки складного речення.
2. Хто з вітчизняних науковців досліджував складне речення? Прокоментуйте їхні погляди.

3. Чому предикативні частини складного речення не можна вважати реченнями? Поясніть їхні структурні, семантичні та інтонаційні особливості.

4. Які засоби синтаксичного зв'язку предикативних частин використовуються в складних реченнях? Схарактеризуйте кожен із них.

5. Сформулюйте прийоми розмежування сполучників і сполучних слів.

6. Який принцип лежить в основі диференціації складних речень? Сформулюйте визначення основних різновидів складних речень.

7. Сформулюйте визначення складного безсполучникового речення; прокоментуйте властиві йому диференційні ознаки, наведіть кілька прикладів.

8. Якими синтаксичними й семантичними чинниками зумовлені різні підходи до аналізу складних безсполучникових речень?

9. Визначте основні різновиди семантичних відношень у складних безсполучникових реченнях.

10. Які типи семантико-синтаксичних відношень у складних безсполучникових реченнях з однотипними і різнотипними предикативними частинами?

11. Сформулюйте, навівши приклади, правила вживання коми, крапки з комою, тире, двокрапки в складних безсполучникових реченнях.

Практично зорієнтовані завдання

Завдання 1. У запропонованому фрагменті виділіть складні речення. Визначте тип кожного з них, з'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами та засоби зв'язку.

Тієї зірки не бачили, коли небосхил був захмарений і засліплений сезонними ліхтарями... Перед тінню мученика світ смирніє. Тінь даленіє, знайомі риси розпливаються, і на їхньому місці згущуються образи вселенського страждання, що нас єднає на гіркій землі.

Вістка про табірну смерть Василя Стуса вразила, як грім. 5 вересня 1985 року про неї повідомили всі радіостанції світу. До Москви пішли урядові протести. Була найчорніша година перед Чорнобилем. Україна мовчала в клінічній анабіозі, і тільки мале коло друзів замученого поета збиралося в його київській хаті біля свічки перед розп'яттям. І сюди поверталася його душа, вибілена стражданнями, як білий птах.

Перші оцінки Стуса-поета були, крім української, в німецькій пресі. Перші зворушливі некрологи – в українській еміграційній і в польській підпільній пресі. То були справді братні слова співчуття, що супроводжувалися наведенням захопливих табірних вітань Василя Стуса до нескореної Польщі – польським борцям за волю. Один Бог знає, як дорого заплатив Стус за ці слова, за «Таборові зошити», перекинуті через залізну завісу. Але то був чоловік, який говорив і писав за будь-яких обставин ясно, як перед Богом, і платив за це життям. Український народ в останнє десятиліття дав багато покутників за гріхи і слабості замореного конформізмом покоління. Серед них чимало працівників пера. Але Василь Стус був найсуворіший, найнепримиренніший. Він творив книгу великого національного болю, разом з тим – сувору легенду свого життя. Як у всякому великому житті – повторилися путь невизнання у фарисейському світі, суд синедріону і страдницька путь на Голготу.

Василь Стус – людина рідкісної моральної обдарованості, голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять чести, правди, порядності. Він зберіг свій стиль до кінця. І це було основою його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською одвагою, не згинаючись і не обминаючи. На такій дорозі поети гинуть... (Є. Сверстюк).

Завдання 2. *Розмежуйте складні безсполучникові речення з однотипними і різнотипними частинами. Прокоментуйте вживання розділових знаків у них.*

Весна іде. Сніги чорніють; з-під них пожовклі та бліді виходять руна; скрізь леліють озера талої води (М. Старицький). Летять хмарки в блакиті неозорій, шумлять листки зелених верховіть... (В. Сосюра).

Сонце стояло якраз над головою; не горіло – палило; польовий вітер такий сухий, гарячий (Панас Мирний). Я відчував: пахне м'ятою (М. Хвильовий). Знав тільки одне: за цей світ, за рідну землю зумів би достойно вмерти (М. Стельмах). Іноді в повітрі шуміли пташині крила: то пролітав ворон (Г. Тютюнник). Життя як метелик: подув вітер і зламав крила (Олександр Олесь). Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок (П. Тичина). Мало прожити життя – треба життя зрозуміть (Є. Плужник). Одцвітали яблуні та груші – стежка була всипана білими пелюстками (О. Десняк). Танцюють зорі – на мороз чималий показують (М. Рильський). Небо було синіше од моря, море було синіше од неба (М. Коцюбинський). Читаю книжку – думаю своє (Д. Головка). Подивись: в безкраїм небі сонце-велетень палає (Б. Грінченко). Всесвіт великий і різноманітний: одні тіла перебувають у стані плазми, другі – в сталі закаменілості (О. Гончар).

Завдання 3. *Розставте потрібні розділові знаки. Обґрунтуйте свій вибір.*

Сонце заходить цілуючи гай квіти кивають йому на добраніч (М. Вороний). Двічі на рік пишні квіти та не процвітають в життю літа найкращі двічі не бувають (Леся Українка). Столітні липи ожили на кожній гілці, коло кожної квітки вилась бджола (Панас Мирний). І мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). Продержало з тиждень морозом земля залякла як кістка (Панас Мирний). Рани гояться рубці лишаються (Г. Гордасевич). Поети йдуть за горизонт поезія зостається віч-на-віч з вічністю (Ю. Збанацький). Місяць викочувався все вище й вище осяяні дерева дивились на свої тіні (М. Коцюбинський). Глибше виореш більше хліба візьмеш (Нар. творчість). В лісах стояв скляний дзвін то на стовбурах лопалася льодова кориця (Г. Тютюнник). Я відчував пахне м'ятою (М. Хвильовий). А вгорі вже блідли зорі западала пізня осіння ніч (Ю. Смолич). Плакати хотілось сльози не текли (Олександр Олесь). В високому прозорому небі було вже зовсім ясно чистою блакиттю пливли хмарки ясно-рожевого кольору легенький ранішній вітерець ласкаво гойдав густе темно-зелене листя (М. Старицький). Усе на

острові незвичайне ягоди тут мов сливи, а сливи взагалі не ростуть (В. Коротич). Приїхали до лісу зійшло сонце (Г. Тютюнник).

Творчі завдання

Завдання 1. *Складіть речення відповідно до поданих графічних схем.*

- 1) [], [], [].
- 2) [час] – [].
- 3) [] : [пояснення].
- 4) [] – [наслідок].
- 5) [умова] – [].
- 6) [] : [причина].
- 7) [],[]; [].

Практичне заняття 1.2.

Складносурядні речення елементарної будови

1. Складносурядні речення в контексті синтаксичної науки.
2. Сполучні засоби та їхні функції в структурі складносурядних речень.
3. Складносурядні речення відкритої структури.
4. Складносурядні речення закритої структури.

Рекомендована література

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. *Городенська Катерина А. П.* Грищенко як дослідник структури складносурядного речення (до 80-річчя від дня народження). *Українська мова.* 2016. № 4. С. 161–170.
3. *Грищенко А. П.* Складносурядне речення в сучасній українській мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1969. 155 с.
4. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
5. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
6. *Слинько І. І, Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
7. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які речення називають складносурядними?
2. Хто із вітчизняних мовознавців монографічно досліджував складносурядні речення?
3. Як науковець скласифікував такі речення?
4. Чи відрізняється нинішня класифікація складносурядних речень від класифікації, запропонованої А. П. Грищенком?
5. Охарактеризуйте основні типи складносурядних речень.
6. Що зумовило розмежування складносурядних речень відкритої і закритої структури?
7. Чи впливає лексичне наповнення сурядних частин на їхні смислові відношення? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Сформулюйте правила вживання розділових знаків між частинами складносурядного речення.

Практично зорієнтовані завдання

Завдання 1. *Схарактеризуйте складносурядні речення за семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами.*

Бентежить спомини, зворушує, і вже вдихаєш повітря на повні груди... (Є. Гуцало). То вклониться їм зустрічна береза, схиливши коси-віти мало не до землі, то впаде в око вся обкидана снігом ялинка (А. Шиян). Зазирнеш в ополонку – і плесне тобі в лице чи то димок од води, чи то пара невистиглого ставу (Є. Гуцало). А тепер спустіли береги, та й озера висихають (І. Цюпа). Вона у нього розум відіймила, але було це не тепер, колись (Л. Костенко). В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою (Є. Гуцало). Соняшники вже зрізані, вимолочені дрючком або качалкою, і насіння лежить у мішку на тапчані біля печі (Є. Гуцало). Любила вона кожну рослину всім своїм єством, і, здається, кожна рослина відповідала їй такою ж любов'ю (Є. Гуцало). Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка). Не стрічаються з горами гори, а братаються люди з людьми (В. Лучук).

Завдання 2. *Визначте вид семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях з єднальними відношеннями.*

Стоять мовчки, думають про своє, і в їхньому заглибленому думанні й мовчанні вловлюється щось чуже (Є. Гуцало). Життя – це любов, і немає життя без любові (Є. Гуцало). Це його перший відкритий урок, і тому він довго не спав, решетуючи думки (М. Стельмах). Відшаруділо під ногами листя, і віджурилось небо журавлями (М. Луків). Прихилитися б у затінку до зеленої землі, і вона б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудовий тиждень жнив (М. Стельмах). Білий туман піднявся над полем, і поле уже не видавалося таким чужим (В. Дрозд). Зумійте жити – і будете живі (І. Франко). Бився з ворогами в самому пеклі, і кулі минали його (І. Цюпа). Вони темним судом подивилися на Артемона, і тому той почав вивчати не обличчя, а одяг і взуття портрета (М. Стельмах).

Завдання 3. *Перепишіть речення, ставлячи, де потрібно, розділові знаки. Поясніть свій вибір.*

Людина родиться для щастя і радості і бореться вона і діє во ім'я щастя (О. Довженко). Обтрусили вже яблуні білі і картоплю із поля везуть (В. Сосюра). Чи то світ біліється рясний, чи з-під хустки сивина вдовина? (Т. Коломієць). Не тільки тужна пісня лилася із смиренної душі матері, а й протікали сльози на її обличчі (Г. Тютюнник). За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри (М. Хвильовий). Квітчастий луг і дощик золотий (П. Тичина). Скільки ж то сил і скільки то муки! (М. Рильський). Хутір зовсім зник з очей і лиманські озера ледве-ледве маячили мені своїм сріблом (М. Хвильовий). Тут запеклася кров мого народу і одридали волю кобзарі (Л. Костенко). Шлях часом відходив до річки або річка огинала природні пагорби землі і відходила від шляху (Іван Ле).

Творче завдання

Доповніть подані предикативні частини так, щоб утворилися різнотипні складносурядні речення.

Ледь-ледь жебонить струмок... Надворі задощило... Тихо шелестіли хвилі... Людина – це загадка... Культура – це не кількість прочитаних книг... Усе колись минає... Ми самі обираємо друзів...

1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури

1. Проблеми теорії складнопідрядних речень.
2. Принципи класифікації складнопідрядних речень.
3. Сполучні засоби в структурі складнопідрядних речень.
4. Складнопідрядні речення з підрядними означальними.
5. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.
6. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії.
7. Складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня.

Рекомендована література

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. *Дудик П. С., Прокончук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
3. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
4. *Слинько І. І, Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
5. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які речення називаються складнопідрядними? Що є їхнім інтегральним параметром?
2. Назвіть основні засоби зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень.
3. Як розрізнити омонімічні сполучники й сполучні слова?
4. Охарактеризуйте основні принципи класифікації складнопідрядних речень.
5. Чим відрізняється шкільна структурно-семантична класифікація від наукової структурно-семантичної диференціації складнопідрядних речень?

6. Які є типи підрядного зв'язку в складнопідрядному реченні?
7. Який критерій поділу складнопідрядних речень на розчленовані й нерозчленовані структури?
8. Які сполучні засоби використовуються в складнопідрядних реченнях з підрядними означальними?
9. За яким критерієм диференціюють підрядні означальні?
10. Як розмежувати складнопідрядні речення з підрядними означальними від складнопідрядних речень з підрядними місця?
11. У чому полягають особливості підрядних з'ясувальних речень?
12. Назвіть семантичні типи предикатів, які прогнозують з'ясувальну підрядну частину.
13. У чому полягають особливості складнопідрядних речень з підрядними способу дії?
14. Як диференціюють складнопідрядні речення міри і ступеня, ураховуючи змістові й граматичні відношення між головним і підрядним реченнями?
15. Які сполучні засоби оформлюють семантико-синтаксичні відношення міри і ступеня?

Практично зорієнтовані завдання

Завдання 1. *Випишіть речення нерозчленованої структури, визначте тип кожного з них.*

Темнота важчала, ніби самі гори змикалися над головою (О. Гончар). Коли він зайшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви (М. Коцюбинський). На обрії, одразу ж за селом, де оболоню тишею сповито, горять кульбаби, тішачи півсвіту своїм цнотливим молодим теплом (Олександр Олесь) Зерно в землю теж кладуть, щоб воно воскресло в житі (Б. Олійник). Доріжка була така вузька, що зелене гілля сходилось вгорі й закривало небо (І. Нечуй-Левицький). Туди, де скелі аж до хмар, хотів би соколом летіти (Д. Загул). Не треба, щоб твою тугу, твій біль бачили люди (І. Маценко). Добре, якщо є кому стару матір доглянути (Олександр Олесь). О, я люблю, коли цвітуть жоржини (І. Жиленко). Я бачив, як

дрімає степ... (І. Драч). Театри предків – простір того поля, де можна скласти голову свою (О. Пахльовська). Нещастя прийшло звідти, звідки його ніхто й не ждав (П. Загребельний).

Завдання 2. *Розподіліть складнопідрядні речення нерозчленованої структури на дві групи: із власне прислівним та прислівно-кореляційним зв'язком. Укажіть, який компонент головної частини поширює підрядна.*

Живемо в такий час, коли йде вирішальна боротьба за людину, за її майбутнє (О. Гончар). Це був народ такої сили й гарту, що їх ніхто подужати не міг (Л. Костенко). На хвилину забіжу туди, де стоять задумані сади (М. Луків). Я – наче мушля, що забула море (І. Жиленко). Тільки той збирає урожай, хто невтомно ниву засіває (Л. Дмитерко). Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Леся Українка). Із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич, який то гучнів, то завмирав, танучи в голубій безвісті (Г. Тютюнник). Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами (Л. Костенко). Я з тих країв, де в синій оболоні гарячі персні розкидає день (А. Малишко). Хто зберіг любов до краю і не зрікся роду, той ім'ям не вмере ніколи в пам'яті народу (Олександр Олесь). Спинюсь я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй (Л. Костенко). Я просто хочу, щоб до наступної ери з кожного сьогоднішнього злочину не вирросло завтрашніх двісті (Л. Костенко).

Завдання 3. *З'ясуйте семантику підрядних частин у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури. Визначте сполучні засоби.*

В той сонячний день я сам був сонцем, навколо якого крутились планети (М. Коцюбинський). А та трава, що в пальцях розім'ята, то буде пахощ дивний і терпкий (Л. Костенко). Дикими, незнаними речами марить брама у тривожнім сні, де сторожа брязкає ключами і скриплять ворота затісні (В. Симоненко). Кілька хрещиків пружкого непромерзлого барвінку затремтіли на долоні, взяли місячною блакитнавістю і перенесли до тих вечорів, коли між літом і осінню зупинився вересень... (М. Стельмах). А чи пригадує той день, коли вперше відчула, що вона живе на землі (Є. Гуцало). Напевне, дуже

погано, коли доля вгатить в одне серце таке сусідство (М. Стельмах). Кажуть, ніби по селах їздять якісь доктори (М. Коцюбинський). Хочемо, щоб у цій долині хліб колосився (М. Стельмах). Сядь і послухай, що тобі скажуть старші (П. Загребельний). Ви бачили, як яблуні цвітуть? (М. Луків).

1.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури

1. Складнопідрядні речення з підрядними часу.
2. Складнопідрядні речення з підрядними умови.
3. Складнопідрядні речення з підрядними місця.
4. Складнопідрядні речення з підрядними причини.
5. Складнопідрядні речення з підрядними мети.
6. Складнопідрядні речення з підрядними допусту.
7. Складнопідрядні речення з підрядними наслідку.
8. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними.
9. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними.

Рекомендована література

1. *Бокатенко І. А.* Формально-граматична стратифікація умовних конструкцій в українській мові. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17150/58-Vokatenko.pdf?sequence=1>
2. *Гаврилюк О.* Семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики з атрибутивним значенням. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.* Серія 8. Філологічні науки (мовознавство). Випуск 4'2012. С. 72–78.
3. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
4. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
5. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.
6. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які сполучні засоби використовуються в складнопідрядних реченнях з підрядними часу?
2. Як диференціюють підрядні часу з урахуванням їхнього граматичного значення?
3. Як розмежувати складнопідрядні речення з підрядними часу від складнопідрядних речень з підрядними умови?
4. У чому полягають особливості підрядних речень умови?
5. Чи доречно складнопідрядні речення з підрядними місця потрактовувати як нерозчленовані структури? Аргументуйте відповідь.
6. У чому полягають особливості складнопідрядних речень з підрядними причини?
7. Назвіть сполучні засоби, використувані в складнопідрядних реченнях з підрядними причини.
8. Як диференціюють складнопідрядні речення допусту, ураховуючи змістові й граматичні відношення між головним і підрядним реченнями?
9. Які сполучні засоби оформлюють семантико-синтаксичні відношення мети?
10. За якою ознакою диференціюють складнопідрядні речення з підрядними мети?
11. Які лексичні конкретизатори можуть вживатися в складнопідрядних реченнях з підрядними мети?
12. На які типи поділяють складнопідрядні речення з підрядними допустовими з урахуванням їхнього значення?
13. Чи можуть частини складнопідрядних речень з підрядними допустовими поєднуватися парними сполучниками? Якщо так, то назвіть їх. Відповідь проілюструйте.
14. У чому полягають особливості складнопідрядних речень з підрядними наслідковими?
15. Які формальні ознаки характеризують складнопідрядні речення з підрядними порівняльними?

16. Які семантичні відношення між предикативними частинами у складнопідрядних реченнях з підрядними порівняльними?

17. Які прийоми розмежування підрядних порівняльних частин і порівняльних зворотів?

18. Як кваліфікують у сучасному мовознавстві складнопідрядні речення з підрядними супровідними?

Практично зорієнтовані завдання

Завдання 1. *Визначте характер семантико-синтаксичних відношень у поданих складнопідрядних реченнях, назвіть сполучні засоби.*

І десь в ті дні несміло, випадково, хоч я вже й пісню склала не одну, печаль моя торкнула вперше слово, як той кобзар торкав свою струну. А я, здається, вмер би, аби хоч раз ще голос твій почути! Сопе, не вірять, тупає, відходе, мов хтось його веде на повідку. Сама від себе ще така далека, немов оце приніс мене лелека та й опустил у мальвах і жоржинах на тих ранкових росяних стежинах. Коли в похід виходила батава, – її піснями плакала Полтава. Сама пішла світ за очі – аби знайти від тебе крихту порятунку. Мені тоді життя подарували, так що воно дароване – на жаль! Коли ж вона його причарувала, він як сказився, геть одбивсь од рук. Був на Пиляві, і на Жовтих Водах, і скрізь, де полк Полтавський воював. З'ясую стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці. Він і мовчить, бо дума щось своє. Якщо я впаду, – неврятована пісня, задушена пісня в петлі захрипить! (Із тв. Л. Костенко).

Завдання 2. *Проаналізуйте семантико-синтаксичні відношення між частинами складнопідрядних речень, визначте випадки синкретизму граматичного значення.*

Раптово всі заговорили про Ванька, від чого той став ще смутнішим (В. Підмогильний). І з цього вечора він приносить незакінчений вірш та й мерщій до книг, до конспектів, бо завтра ж у тебе відкритий урок для мовників усього куща (М. Стельмах). Не стануть святами ніколи будні, хоч як би там не мудрували трутні (Д. Павличко). Вітер дмухав із берега, так що море замерзло на сотню

метрів (Ю. Яновський). Поки вибралися із села, розпустився світанок, трояндовий, тихий, із чорними крилами вітряків та з цілим океаном степу... (В. Земляк). Бо як усякне копійка наша, то й доля зведеться на старцювання (М. Стельмах). Бринять живою радістю ліси, як ранок спалахне на небокраї (В. Симоненко). Коли мені не допоможуть вірші, то вже не допоможуть лікарі (Д. Павличко). Зустрічали потім його наші хлопці-приписники в літніх військових таборах у лісах за Ворсклюю, куди тернівщан відповідного віку щоліта брано було в частини на військовий вишкіл (О. Гончар). Впала роса, мов загублені ключі під місяцем заблищали в траві (С. Васильченко).

Завдання 3. *Поділіть подані речення на дві групи: ті, у яких сполучним засобом виступає сполучник, і ті, підрядна частина яких приєднана до головної за допомогою сполучного слова.*

Але й тут вони з'являються, неначе з самого снігу вилазять, і січуть словом, як мечем. Стережись мені, стережись ниньки, щоб завтра не було пізно! «О, це ти, Богдане?»— аж присвиснув Омелян, для чогось оглянувся, наче метелиця могла підслухати його, ще більше нахилився до парубка. Їхнє гелготання чи їхні крила знову повернули думки до образів, дарма що вони щойно горіли і розпадалися на вогні... Поки здивовано думалось над цим, із дубняка, подзвонюючи упряжжю, виринули засніжені коні і сани-оплени. В таких ринках мірошники або палили по ночах лучину, або розводили вогник, щоб хоч трохи обігріти руки чи душу. Нажну тобі сніп на солдатську долю, щоб не забували нас. «Чуєте?»— повела головою в бік струмка, звідки смачно шаржакала коса. А це ж, поки ви гуляли по садочку, два кандидати прийшли. Отож підписуйся, поки не пізно (Із тв. М. Стельмаха).

Завдання 4. *Поділіть складнопідрядні речення на дві групи: із семантичними та асемантичними сполучниками.*

Найгірша правда утверджує в душі прагнення бути хорошим, бо правда за своєю природою ніколи не принижує людської гідності (В. Сухомлинський). Якби в людей були тільки такі гріхи, то всі б дякували Всевишньому (М. Стельмах). Скільки не кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла (М. Коцюбинський). Я обламаю хвилинам

пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко). Не наші вороги, хоч люди гонять нас, і судять, і запирають до тюрми, і висмівають нас, і гудять (І.Франко). Хлопці вийшли з села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Г. Тютюнник). Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). Тоді, як грім під час негоди впаде на голову катів, нам сонце правди і свободи засяє в тисячах огнів (М. Вороний). Якби мої думи німії на струни проречисті впали, зайшлись би плачем мої струни і сміхом дитячим заграли (Леся Українка). А побравшись, вони вчителювали в іншому повіті, так що ніхто, окрім Омеляна Безкоровайного, і не знав би його (М. Стельмах). Ляк проганяв їх звідти в долину, де потік плив спокійніше (М. Коцюбинський). Він витанцьовує їй радіє, ніби вздрів рідну матінку (Л. Письменна).

Творчі завдання

Завдання 1. Складіть речення, які відповідали б поданим схемам, і запишіть їх. Назвіть вид підрядних речень.

1. (Як тільки...), [...].
2. [...], (дарма що...).
3. (Доки...), [доти...].
4. [...], (коли...), [...].
5. (Куди...), [...].
6. [...], (так що...).
7. (Якщо...), [то...].

БЛОК ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

1.1. Складне речення.

Складні безсполучникові речення

1. *Випишіть із поданих речень складне речення елементарної будови. З'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами та вкажіть засіб зв'язку.*

Варіант 1

1. Вітер щодня потроху вигортає їх на шлях, і коли вночі їде якась прибудна машина, вони рожевим валком котяться за нею слідом аж до мосту...

2. У небо знову сягнула заграва, і в проваллі повиднішало настільки, що мені стає добре видно Сонині очі.

3. Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні.

4. Вночі старий Терешко ходив на кручу при самій воді дніпровій дивитися, як місяць прокладає довгий червоний місток через воду, такий густо-червоний, такий твердий у тиху ніч без хвилі, що ступай на нього і йди, і йди аж до краю, до краю життя...

5. Заклавши руку за спину і рипко потираючи долонями, Антін Волох швендяв по хаті – од столу до дверей і назад (Із тв. Г. Тютюнника).

Варіант 2.

1. У ріллях порпалося гайвороння, з улоговин виглядали коров'ячі спини і підіймалися прозорі голубі дими – видно, пастухи палили бур'янища.

2. На небі викарбувалися нерівні обриси хмар, підбиті червоною торочкою, туман ще дужче злігся і почав рожевіти.

3. Рибалки один по одному зникають, тріщить хмизок під їхніми ногами, порожніють услані сіном гатки.

4. Вітер промчав, улігся, і надріччя взялося сивиною: підіймався туман.

5. Скавулитиме десь у переярку лисиця біля своєї нори, пахнутьимуть глеєм пливунові води, що крадькома від царства вод підземних тікають у Дніпро, на сонце, а далі – в море (Із тв. Г. Тютюнника).

Варіант 3.

1. На левадах білими озерами розлігся туман, в ньому неясно чорніли кущі верболозу, мов курені на бакші.

2. З-під землі, розмитої дощем, з-під бур'янячого коріння підіймався над узліссям ледь відчутний, гіркуватий дух мокрої сажі й старої обпаленої цегли.

3. Десь далеко вгорі, над ожередами соломи, скидалися блискавки, поторохувало.

4. Упоравшись надворі, мати пхають у дворі в'язку соломи і кидають біля грубки.

5. На сухому пагорбі по той бік річища маячило село, майже зо всіх боків обступлене тихим, оранжевим, як і небо, паводком (Із тв. Г. Тютюнника).

Варіант 4.

1. Багаття не вгасає; підгодовують його бур'яном і листям: гірко пахне горілим полином.

2. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою.

3. Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють.

4. Стоять на межі, поміж грядками, поміж картоплею та кукурудзою не розсудливі й приязні світильники, а похмурі квіти смутку й темряви.

5. Гарбузи в'ються поміж картоплею, спинаються на вишні, перелазять через тин, вони, прикріпившись чіпкими своїми вусиками, просочуються, пробиваються скрізь, де тільки можуть знайти краплину сонця (Із тв. Є. Гуцала).

Варіант 5.

1. Уже добре смеркло, ніч налягала грудьми на вогонь, і він, пригнічений, став чахнути.

2. Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив.

3. Тепер їх находиш скрізь – і в бур'янах за хатою, і в кущах бузку, і в рові, і навіть на розкарякувату сливу заліз один, вмостився між гіллям та й задрімав до самісінької осені.

4. Материне лице запорошилося сірою землею, руки також запорошені, тільки карі її очі з живчиками зіниць блищать свіжо й чисто.

5. Стецько відхилив ту саму гілку і, пройшовши вперед, пустив обережно ... (Із тв. Є. Гуцала).

Варіант 6.

1. В одному кутку лежать гарбузи, біля них – буряки, морква, і під самісіньку стелю сягає гора картоплі.

2. В окремій діжці квасяться яблука, і поступово їхній розсол все міцнішає, різкувато-холодно стріляє в ніс, коли нагнешся над кружками.

3. Глибоко затонуло село, глибоко опустились дерева й вулиці, на самісінькому дні ночі живеє людина, припадаючи вустами до клаптика землі, п'ючи з неї силу, беручи підтримку.

4. Прокинешся одного ранку – надворі вже біло, і сніжок сіється й сіється.

5. Зазирнеш в ополонку – і плесне тобі в лице чи то димок од води, чи то пара невистиглого ставу (Із тв. Є. Гуцала).

Варіант 7.

1. Поволі загусають сутінки над полями, поволі встоюються в селі, по садках, на городах.

2. Через лід подалась якась дівчина, і її голуба хустина видніє звіддалік великою пелюсткою, що прикрила її голову.

3. Біля ставу на самісінькому вершечку калини зоріє кетяг калини, і горобці зчинили навколо нього писк, цвірінькливу колотнечу.

4. Все, ще недавно таке заболочене й похмуре, раптом полегшало, повеселішало.

5. Глибоко затонуло село, глибоко опустились дерева й вулиці, на самісінькому дні ночі живе людина, припадаючи вустами до клаптика землі, п'ючи з неї силу, беручи підтримку (Із тв. Є. Гуцала).

Варіант 8.

1. А тим часом хурделиця плела навколо холодні сіті, турляла його в груди, залітала під повіки, вибивала з них сльози і заморожувала їх на щоках.

2. Ось Богдан вище пояса вскочив у якийсь рів, набрав повні халяви снігу і довго не міг виборсатись із нього.

3. Зупинившись, він побачив, як негаданно розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо.

4. Він знову насварився на шматок літа, що прибивався до нього, і уперто втискався у темінь.

5. Вересневий ранок батьківською рукою поклав на русяву голову новенький, з солдатського сукна картузик і покликав до школи (Із тв. М. Стельмаха).

2. Визначте тип складних безсполучникових речень та з'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.

Варіант 1.

1. Я знаю: слабкість – це одна з диверсій (Ліна Костенко).

2. Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Ліна Костенко).

3. У глибині лісу стукав дятел, пищали синиці (О. Десняк).

4. Прийде година – досягне і калина (Нар. творчість).

5. Сади деревину – будеш їсти садовину (Нар. творчість).

Варіант 2.

1. Одно було ясно: Чухрай загинув (Ліна Костенко).

2. Сипнули врозтіч галки та ворони, довкола лід бабами зарядів (Л. Костенко).

3. Отож послав Михайло сватів, дівчата вже в дружки прибираються (Марко Вовчок).

4. Грюкнув кулаком по столу – підстрибнув ніж на піваршина (О. Довженко).

5. Знялася така заметіль – ну, нічого ж не видно (А. Шиян).

Варіант 3.

1. Іноді в повітрі шуміли пташині крила: то пролітав ворон, а може, летюча миша (Гр. Тютюнник).

2. Ніч була непроглядна – завивав сніговій (Л. Ковальчук).

3. Вкусиш гіркого – узнаєш ціну солодкого (Нар. творчість).

4. Читач суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні (Ю. Смолич).

5. Глибше виореш – більше хліба візьмеш (Нар. творчість).

Варіант 4.

1. Перший острах пройшов, сутінь більше не взлякувала (О. Гончар).

2. Відставучується спочатку сміх, потім хтось відділяється від гурту і чимдуж мчить до нас (М. Стельмах).

3. Такою сторінкою мене б ніхто не здивував: тут літери були завбільшки як горобенята (М. Стельмах).

4. Не дивися на місяць весною, – бачив він тебе часто зі мною (Л. Українка).

5. Столітні липи ожили: на кожній гілці, коло кожної квітки вилая бджола (П. Мирний).

Варіант 5.

1. Прощання колись перейде у картини мої, розлука зів'є гніздо в моєму серці (О. Довженко).

2. Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені золотистім (Л. Українка).

3. Стань на службу – подарують рукавички й жупанець (Л. Українка).

4. Уневдовзі починається косовиця; на луки одного сонячного ранку, ніби на замовлення, з'являється багато чоловіків (У. Самчук).

5. А вгорі вже блідли зорі: западала пізня осіння ніч (Ю. Смолич).

Варіант 6.

1. Жадібний зір хотів пробігти по всьому простору і потьмарився – то страшний був звір (Леся Українка).

2. Скоро й вода в річках потепліла, пробудилися раки (М. Малиновська).

3. І враз він здивувався: навпроти сидів смугастий звірок (І. Багряний).

4. Грицько сидів біля груби й морочився з комином; робота щось кепсько йшла (І. Багряний).

5. Плакати хотілось – сльози не текли (Олександр Олесь).

Варіант 7.

1. Вранці пусте було небо, хмари убогі пливли над собором (О. Гончар).

2. У жінок була своя стежка: вони довіряли свої скарги Матері Божій (І. Багряний).

3. Шубовснула – аж зойкнула вода (Ліна Костенко).

4. Здушили сльози – не виходь на люди (Ліна Костенко).

5. Думав, доля зустрінеться, – спіткалося горе (Т. Шевченко).

Варіант 8.

1. Було, сльозами набрякають очі, вона ж сміється кутиками вуст (Л. Костенко).

2. Материне обличчя похмарилось: зникла невісточка (О. Гончар).

3. Життя як метелик: подув вітер і зламав крило (О. Олесь).

4. Вам страшно – геть ідіть з дороги! (Л. Українка).

5. В одчинені двері наліво кричала Мотря, в двері направо репетувала стара мати (І. Нечуй-Левицький).

3. *Визначте зайве речення з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.*

Варіант 1.

1. Билось серце – так бився у вітер корабель на пругких якорях (І. Нехода).

2. Одцвітали яблуні та груші – стежка була всипана білими пелюстками (О. Десняк).

3. Виглянуло сонце – озеро вмить проясніло, радісно посміхнулось до неба (Т. Масенко).

4. Кінь його загруз у снігу, то німець повернув назад (А. Шиян).

5. Змокли хлопці – рубця сухого не було (М. Стельмах).

Варіант 2.

1. А вгорі вже блідли зорі: западала пізня осіння ніч (Ю. Смолич).

2. Раптом ми здригнулися: хтось, гукаючи, йшов поміж кущами калини (М. Стельмах).

3. Зчерствіли люди від всіляких лих: неволя давня душу роздвоїла (Л. Костенко).

4. Прийде Трохим– утоплю його за таку послугу (М. Стельмах).

5. Ніч була непроглядна – завивав сніговій (Л. Ковальчук).

Варіант 3.

1. Мовчить цар: зачарований світовою красою, він наче дримає (П. Мирний).

2. Він подивився навкруги і побачив: хутко спадає темрява (О. Гончар).

3. Ліс стоїть задумливий: йому ось-ось треба своє пишне вбрання скидати... (Остап Вишня).

4. Микола впізнавав і не впізнавав дівчину: вона була не вербівська (І. Нечуй-Левицький).

5. Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку (Нар. творчість).

Варіант 4.

1. Ми постаріємось – діти виростуть (У. Самчук).

2. Гірка праця – солодкий спочинок (Нар. творчість).

3. Ледачий плуг скоро поржавіє, ледача людина скоро постаріє (Нар. творчість).

4. Не попасеш довше худобину– не питай з неї й молока (У. Самчук).

5. На язык гарячий, до роботи ледачий (Нар. творчість).

Варіант 5.

1. Крашанку охолодили, покрасили і запишалися: вощанка вийшла на славу (М. Стельмах).

2. Я пам'ятаю: урочисто проводжали в поле плугаторі віз раннім плугом (М. Стельмах).

3. Ця помилка дорого коштувала мені: мати почала замикати казанчик у прискринку (М. Стельмах).

4. А вгорі вже блідли зорі: западала пізня осіння ніч (Ю. Смолич)

5. Ніч була непроглядна – завивав сніговій (Л. Ковальчук).

Варіант 6.

1. Постріл зробив належне враження – ущипнутий шротинами вепр скаженів (І. Багрянний).

2. По всьому видно було – велика втома обняла його (П. Мирний).

3. На ярмарку почуто поміж людом – Устима вбито (М. Вовчок).

4. Читач суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні (Ю. Смолич)

5. І чую: пульсують соки у тіло моє з землі (В. Симоненко).

Варіант 7.

1. Вже й дикі гуси в небі пролітали, вже й дикі лебеді кричали крізь туман (Л. Костенко).

2. А сонце сідає за гребінь, глибшає тіней хода (В. Боровий).

3. Тихо шумлять дерева, шелестить пожовкле листя на землі... (Олександр Олесь).

4. Небо було синіше од моря, море було синіше од неба (М. Коцюбинський).

5. На мить це ошпарило її, потім знов накопилась байдужість (О. Гончар).

Варіант 8.

1. Грім не гряне – ледачий не встане (Нар. творчість).

2. Не вродив мак – перебудемо й так (Нар. творчість).

3. Вкусиш гіркого – узнаєш ціну солодкого (Нар. творчість).

4. Буде моя мама щасливою, щасливою буду і я (М. Чабанівський).

5. Відстанеш годиною – не наздоженеш і родиною (Нар. творчість).

4. *Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свій вибір. Визначте випадки, коли можлива варіативність у розстановці розділових знаків.*

Варіант 1.

1. Душевна людина як гарне дерево дає затінок, годує, зігріває (Нар. творчість).

2. З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів він годився на все (О. Довженко).

3. Одарка востаннє вклонилась матері мати схопила її, скропила сльозами (М. Вовчок).

4. У мене аж у грудях тенькнуло скільки я чув про ті незвичайні пригоди (М. Стельмах).

5. Така хустина гарна не знайдеш такої ні у кого у селі (М. Стельмах).

Варіант 2.

1. Вітер виє дивується Микола (М. Стельмах).

2. Червона хустка пішла бистрею довга коса розпустилась по воді (М. Вовчок).

3. Не попасеш довше худобину не питай з неї й молока (У. Самчук).

4. Зійшов місяць посміхнулись з-за хмар зорі (М. Стельмах).

5. Вже й дикі гуси в небі пролітали вже й дикі лебеді кричали крізь туман (Л. Костенко)

Варіант 3.

1. Грицько пішов тим часом у похід попідростали верби та дівчатка (Л. Костенко).

2. Потягнеш віночок до себе в руці аж сміються мальованими щічками добірні черешні (М. Стельмах).

3. Темрява раз у раз освітлювалась сліпучим сяйвом то не вгавала блискавка (М. Стельмах).

4. Раптом ми здригнулися хтось гукаючи йшов поміж кущами калини (М. Стельмах).

5. Спитав він про Одарку ми так і поприлипали на місці (М. Вовчок).

Варіант 4.

1. Прийде Трохим утоплю його за таку послугу (М. Стельмах).

2. Приїхали до лісу зійшло сонце (Г. Тютюнник).

3. І все одно був красивий стільки крилося в нього багатства (О. Довженко).

4. Жовтий березовий листок причепився до шиї між губами стриміла бадилінка (Є. Гуцало).

5. Заспіває тітка Василина туга й щастя разом обнялися (М. Стельмах).

Варіант 5.

1. Він подивився навкруги і побачив хутко спадає темрява (О. Гончар).

2. Він іноді буквально не міг відрізнити фантома від реальної речі моменти фантастики так переплутались з дійсністю (О. Гончар).

3. Вдаримо гучними дзвонами всесвіт обійде луна (В. Чумак).

4. Рипнули двері увійшла наша Одарка (М. Вовчок).

5. Будив я тишу тиша не будилась (І. Низовий).

Варіант 6.

1. Ми постаріємось діти виростуть (У. Самчук).

2. З городу знов гулом темної міді крокували дзвіниці луна від того гулу бродила по луках важкою примарою (О. Гончар).

3. Журиться жайворон-серпень літня пора промина (П. Перебийніс).

4. Так вже склалось все життя плямисте (М. Вінграновський).

5. Не посилай прокляття на вітер вони повернуться до тебе (А. Коваль).

Варіант 7.

1. Синички зранку пищать чекай вночі мороз (Нар. творчість).

2. Я пам'ятаю урочисто проводжали в поле плугаторів із раннім плугом (М. Стельмах).

3. На мить це ошпарило її потім знов накопилась байдужість (О. Гончар).

4. Виросла там квітка у темниці в ямі ми її зірвали (Л. Українка).
5. Стихла пісня тихо стало над селом (М. Стельмах).

Варіант 8.

1. Латаття ніжилось в озерах хитали ряску карасі (Л. Костенко).
 2. Це буде так в осінній день прозорий перейдемо ми на свої дороги (О. Теліга).
 3. Навколо гудуть інші комахи пурхають метелики й різна мошкара (І. Багряний).
 4. Не треба вам далеко ходити попитайте моїх вуличан (М. Стельмах).
 5. Робив я його весело швидко і просто дідовою ножівкою відчикрижив денце французького патрона знизу в шийку втягнув дріт (М. Стельмах).
- 5. Виконайте синтаксичний аналіз поданого речення.*

Варіант 1.

Він входить на просторе шкільне подвір'я, кілька дитячих голівок з цікавістю потягнулись до нього (М. Стельмах).

Варіант 2.

Прямо над головою блискавично розпухла хмара, ось вона виплеснула в луки стрілу громовиці і грім (М. Стельмах).

Варіант 3.

За річкою червень виклепував коси, їхній бентежний передзвін і повів перших петрівчанських копиць і петрівчанських пісень залітав у вікна інституту (М. Стельмах).

Варіант 4.

Десятки очей, веселих, допитливих, насторожених, освітили його, десятки голосів привітали його (М. Стельмах).

Варіант 5.

З бічної вулички вилетіли вітроногі коні, на їхніх димчастих шкурах мало не подзвонювали мальовані срібні карбованці (М. Стельмах).

Варіант 6.

Помідори набрякають сонцем повільно – йому важкувато переборювати їхню зелену та тверду впертість (Є. Гуцало).

Варіант 7.

На подвір'ї, пориваючись угору, непокоївся стіжок соломи, під стріхою шелестіли вінки кукурудзи (М. Стельмах).

Варіант 8.

Авторитет учителя починається з першої лекції, досвід, уміння – з подальших (М. Стельмах).

1.2. Складносурядні речення елементарної будови

1. *Витишіть із поданих речень складносурядні. Обґрунтуйте свій вибір.*

Варіант 1.

1. У залі були присутні не тільки студенти, але і їхні батьки, викладачі інституту (О. Гончар).

2. Пухкий сніг засипав землю, будинки, обвів лінії тинів, обліпив стовбури дерев і гіллячки (М. Коцюбинський).

3. А ранки цвітуть перламутром, і падають вранішні зорі в туман дальнього бору (М. Хвильовий).

4. Він (Андрій) дивився на Сергеева й чекав початку нової чи, вірніше, продовження старої комедії (І. Багряний).

5. І враз летючою зіркою спалахнув, пройшовся по хаті Соломії вогник (М. Стельмах).

Варіант 2.

1. Він (Сергеев) стояв і мовчки дивився на Андрієве обличчя з неозначеним виразом – не то іронічно, не то сумно (І. Багряний).

2. Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами – пахла весняною жагою родити і вимерлими травами... (Г. Тютюнник).

3. І томиться природа в передгроззі, а за хмарами чути й інший гул (М. Хвильовий).

4. По Давидовому обличчю ні-ні та й перебігала хвиля не то схвалення, не то раптового протесту, не то палаючого сорому від якоїсь думки... (І. Багряний).

5. За річкою червень виклепував коси, їхній бентежний передзвін і повів перших петрівчанських копиць і петрівчанських пісень залітав у вікна інституту (М. Стельмах).

Варіант 3.

1. Пастушки грають в ножики або плетуть шаблі з ситнягу... (І. Багряний).

2. За вікном йшли росяні ранки і падали перламутри (М. Хвильовий).

3. Геть розкотилася луна, розносячи понад хатами і тугу скованого могутнього духу, і красу, і смуток бентежної юності (С. Васильченко).

4. І все, що зуміли і встигли ми зростити на плідній ниві, палає у виповні стиглому, в червоній красі наливів (М. Ткач).

5. І тече тиха, як весняна година, розмова з господарчими клопотами, з добрими згадками, приколисує його більші турботи і завтрашні чвари (М. Стельмах).

Варіант 4.

1. Журавлі курликали не печально та тривожно, а лагідно й мелодійно (Ю. Мушкетик).

2. Не можна тієї грані вловити, де кінчається колір і лінія, а де починається звук (І. Багряний).

3. Потім сонливість минула, а прийшло безсоння (І. Багряний).

4. Хотів викреслити її (Катерину) геть з пам'яті, але не міг (І. Багряний).

5. Тиша стояла на її подвір'ї, у її вишняку, у її хаті, навіть чути було, як туман з долоні літа переходить в осінь (М. Стельмах).

Варіант 5.

1. Проснувся – була чорнота, ніч, і він знову заплющив очі (І. Багряний).

2. Давид сидів зігнутий і за кожним шерехом в коридорі здригався (І. Багряний).

3. Дні десь спливають, але Андрій не знає, скільки їх минуло (І. Багряний).

4. Після прогулянок досадно було повертатися назад, але їх не питали (І. Багрянний).

5. За річкою червень виклепував коси, їхній бентежний передзвін і повів перших петрівчанських копиць і петрівчанських пісень залітав у вікна інституту (М. Стельмах).

Варіант 6.

1. Тільки журавель милується своєю вродою, а місяць жадібно припав до прохолодної води і п'є її, п'є, щедро сипнувши на поверхню блискучого світла (А. Шиян).

2. А в воді чітко відбивався не тільки берег, кущі, лози, верби та осоки, а й квіти, і трави, умиті ранковою росою (А. Шиян).

3. Потім будуть озерця й озерчата, порослі лепехою (Г. Тютюнник),

4. І сонцеокий день крізь дим далечини блакитним леготом і пестить, і голубить (Є. Маланюк).

5. Поки будемо триматися цього батьківського кореня, доти праця буде нам давати не тільки хліб, але й утіху (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Журавлі курликали не печально та тривожно, а лагідно й мелодійно (Ю. Мушкетик).

2. Хутір зовсім зник з очей, і лиманські озера ледве-ледве маячили мені своїм сріблом (М. Хвильовий).

3. Журавлі вже давно не гніздилися на їхніх луках і дуже рідко летіли своїм дальнім пташиним шляхом (Ю. Мушкетик).

4. Степового неба зорепад оповив і час мені, і простір (В. Бровченко).

5. То не диво любити журавлів у небі, важче полюбити отих, що на землі (М. Стельмах).

Варіант 8.

1. Шукай у собі не слів, а почуття, не намірів, а вчинків (Н. Бічуя).

2. А місяць світить ясно-ясно, плине і плине безмежно високим небом, усіяним зорями, мов перлами, сяючими, незгасними, вічними... (А. Шиян).

3. Навколо гойдалася пісня і гойдалися хмари диму (І. Багрянний).

4. Сонце сміливо розсікало золотими мечами зелену гущавину листя і вигаптовувало на спині якусь фантастичну плахту (Б. Антоненко-Давидович).

5. За річкою червень виклепував коси, їхній бентежний передзвін і повів перших петрівчанських копиць і петрівчанських пісень залітав у вікна інституту (М. Стельмах).

2. Схарактеризуйте складносурядні речення за семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами, згрупуйте їх за ознакою відкритості / закритості структури.

Варіант 1.

1. Обличчя червоне, але вираз його холодний (І. Багряний).

2. Отак як дід любив сонце, так і його мати любила прокльони (О. Довженко).

3. Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус).

4. Чи був Шиян впевнений у собі, чи впертість раптом заговорила у ньому? (О. Довженко).

5. Він чув лише останні вигуки голови, але йому зараз вже було ясна вся картина розмови цього отця міста зі своїми нещасливими громадянками (О. Довженко).

Варіант 2.

1. Десь за мурами, напевно, вже ходить вечір по землі, але тут його не помітно (І. Багряний).

2. Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно так було (О. Довженко).

3. Ернст Фон Крауз зневажав Гітлера, але він визнавав його цілковито (О. Довженко).

4. Очі його горіли, як у хижого звіра, і тремтіли білі губи (О. Довженко).

5. Уже і в ніч пішло, а вони все плещуться (О. Довженко).

Варіант 3.

1. В кімнаті спокійно і тихо, але нерви ще більше наструнчуються (І. Багряний).

2. Чи то все живе розбігається на всі боки та ховається, лягаючи ниць, чи то лиш омана (О. Довженко).

3. Багато було різних гріхів і багато кар, але ніхто їх чомусь наче і не боявся (О. Довженко).

4. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, біля діда (О. Довженко).

5. Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах (М. Рильський).

Варіант 4.

1. Брови йому смикались, а по всьому обличчю виступили червоні хворобливі плями (І. Багряний).

2. Дубровін сам був поранений в голову, але йому ще вистачає сили підняти Орлюка (О. Довженко).

3. То не риба в морі розгулялась, то не пави в небеса знялися... (М. Рильський).

4. Чи вітер крізь кураїну свище, чи тоскно хтось наспівує поблизу (О. Гончар).

5. Осінній вечір тихо догорає, і злото спадає з ясенів (В. Сосюра).

Варіант 5.

1. Потім сонливість минула, а прийшло безсоння (І. Багряний).

2. Спинивсь Василь коло хати, а хати немає (О. Довженко).

3. Або розумне сказати, або зовсім мовчати (Нар. творчість).

4. Зітхання лісів лунає легке, і чується квітів зітхання (Г. Книш)

5. Хлопці метнулися до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу (М. Коцюбинський).

Варіант 6.

1. Він був дуже здоровий з природи, але і в нього вже не вистачало сил (О. Довженко).

2. Потім він називав нас орлятами, а вже мати – соловейками (О. Довженко).

3. Він мовчав, і вся його воля пішла на цей напружений мовчазний опір смерті (О. Довженко).

4. Віталік цілий день шукав Тоню, проте знайшов він її вже аж пізно ввечері (О. Гончар).

5. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст весняний, то золотим дощем лились пісні (Л. Українка).

Варіант 7.

1. Вона не сказала їм свого прізвища, а вони не спитали по неувважності своїй дурній (О. Довженко).

2. Вони ще про щось говорили, але я не все розумів (О. Довженко).

3. Вслід за тим зловісно рипнули двері, і на порозі темної комори появилася баба (О. Довженко).

4. Чи то війнув снігами небосхил, чи то так сумно розкричалась галич (Г. Світлична).

5. Крізь темну ніч шумів весняний дощ, і в унісон із ним шуміли сосни (А. Малишко).

Варіант 8.

1. Пороззявлявши роти, вони (птахи) жалібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах (О. Довженко).

2. Вовки перевелись, і навіть саме слово «вовк» вважалось вже наче дідовою лайкою (О. Довженко).

3. Усі пішли на вечерю, однак Петрик все ще бавився (О. Гончар).

4. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає (М. Коцюбинський).

5. Не тільки точні науки любив Андрій, а й художня література захоплювала його (З журн.).

3. *Визначте зайве речення за однією з ознак: характер семантико-синтаксичних відношень, відкритість / закритість структури.*

Варіант 1.

1. Або ми підемо і ціною життя здобудемо волю, або ми залишимося жити на колінах (П. Загребельний).

2. Хоч би я її бачила коли, хоч би чула її мову, голос... (Панас Мирний).

3. Чи то праця задавила молодую силу, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко).

4. Чи приснилось щось, чи примарився страшний сон (О. Довженко).

5. То пада сніг бузковим цвітом, то зацвітуть поля туманом, то цілий світ дощами вкритий (В. Виноградов).

Варіант 2.

1. Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський).

2. Ти ж володар всесвіту, а я дрібна пташина (М. Стельмах).

3. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні (П. Воронько).

4. Тим часом ми йдемо і йдемо, а сонце котиться вниз і розганяє хмару (М. Коцюбинський).

5. Хмари рожевіють на небі, а далечінь тріпа чорними крилами, наче кажан (М. Коцюбинський).

Варіант 3.

1. Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко).

2. За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри (М. Хвильовий).).

3. І місяць зорями сіяв, і соловейко на калині то затихав, то щебетав (Т. Шевченко).

4. На її зосередженому обличчі заколивавсь світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах).

5. Інколи дорога в'ється понад самим Дніпром, і тоді зачудоване око далеко сягає по блакитнім просторі діда-Славути (М. Коцюбинський).

Варіант 4.

1. Червоне полум'я рвонуло ніч, і ще довго котилась луна лісом (І. Цюпа).

2. Ім'я співака знають у всіх куточках нашої Батьківщини, та й за кордоном багато людей зачаровані українською піснею (О. Бондаренко).

3. А тепер спустили береги, та й озера висихають (І. Цюпа).

4. Посідали й старші з гостей, а також дехто вийшов у садок пройтися (Б. Лепкий).

5. Тільки блискало у хмарах та ревли із гір потоки (П. Тичина).

Варіант 5.

1. Степова далечінь знемагала в степовому сонці, оповившись бляклою жовтизною спеки, а тут, довкола ставків, все було ще соковитим, рутвяно-зеленим, як ранньою весною (О. Гончар).

2. Можна було б оглохнути за життя біля такої дзвіниці, але я не оглохнув, просто навчився не чути, навіть вух не затикаючи (Є. Гуцало).

3. У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній (О. Туринський).

4. Багато сліз сама я пролила, зате тепер навчилась шанувати любов і мир родинного житла (І. Кочерга).

5. У кузові нас здорово трясе, підкидає, витрясає з нас печінки, але чуємо ми себе справді чудово (О. Гончар).

Варіант 6.

1. У голубому небі прорізалась срібні зорі, і з ріки зайчиком плигав тендітний і легкий вітерець (М. Хвильовий).

2. Любила вона кожну рослину всім своїм єством, і, здається, кожна рослина відповідала їй такою ж любов'ю (Є. Гуцало).

3. Соняшники вже зрізані, вимолочені дрючком або качалкою, і насіння лежить у мішку на тапчані біля печі (Є. Гуцало).

4. Зазирнеш в ополонку – і плесне тобі в лице чи то димок од води, чи то пара невистиглого ставу (Є. Гуцало).

5. За селом пахло полином і знов шелестіли хліба (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Зазирнеш в ополонку – і плесне тобі в лице чи то димок од води, чи то пара невистиглого ставу (Є. Гуцало).

2. В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою (Є. Гуцало).

3. Або ми підемо і ціною життя здобудемо волю, або ми залишимось жити на колінах (П. Загребельний).

4. То дощ затягне, ллє, неначе з відер, то прилітають бурі немалі (М. Никончук).

5. Дзвеніли голуби з фольги, а їм відлунювали айстри (І. Жиленко).

Варіант 8.

1. І будень без нього не будень, і свято без нього не свято (В. Земляк).

2. Свіча затріпотіла – й світло, мов голуба, пустила в лет... (В. Стус).

3. Крикне ворон – і бринить його крик довго-довго, і не в силах загасити його степова безвість (Г. Тютюнник).

4. Дозволь собі цілковиту з нами відвертість, і тобі одразу самому ж стане легше... (О. Гончар).

5. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа! (Д. Павличко).

4. Перепишіть речення, поставте, де треба, розділові знаки. Поясніть їхнє вживання.

Варіант 1.

1. Замість каравели завод дає нам торохкотливу півторатонку і в суботу по обіді вся наша мисливська бригада як було домовлено збирається біля заводських воріт (О. Гончар).

2. Порожня бочка гучить а повна мовчить (Нар. творчість).

3. Вони лізли одна на одну переплітались душились дерлися на хлів на стріху повзли на тин проте гарбузи звисали з тину прямо на вулицю (О. Довженко).

4. Чи приснилось щось чи примарився страшний сон (О. Довженко).

5. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки (О. Довженко).

Варіант 2.

1. А поки що у Корнія кишки грають і настрій у нього явно підупадає (Є. Гуцало).

2. Тисячі гармат било по ворогові безперестанно і беззупинно грім гримів (О. Довженко).

3. Чи ж я тебе не любила чи ж я тобі не годила? (І. Нечуй-Левицький).

4. Там було темно навіть удень і ми боялися гадюки (О. Довженко).

5. В сон задувало свіжим краплистим вітром чи може світлом блискавки ризонуло по заплющених очах (М. Стельмах).

Варіант 3.

1. За вікном пролітали сніжинки і сяяло сонечко (Є. Гуцало).

2. Чи то справді так воно було чи то мені приснилось чи може сні переплелись (О. Довженко).

3. Не тільки люди вийшли допомогти воякам але й тварини дивились співчутливим поглядом (О. Довженко).

4. Чумацький віз тихо лежить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко).

5. Загриміло і полегшено зітхнув степ і радісніше стало навкруги (О. Гончар).

Варіант 4.

1. Над усім оцим шатром розкинулося високе глибоке небо та ще й іскристе сонце обдає все гарячим світлом... (М. Стельмах).

2. Тихо і тільки дятел у лісі стукає дзьобом (М. Стельмах).

3. А уночі вже сад шумів і крізь гілля сміялись зорі... (В. Сосюра).

4. То замерехтить жовтогаряча нива то зблиснуть попереду золоті озера соняшників (І. Цюпа).

5. Огляньте сосну і ви помітите темну вертикальну смугу вздовж стовбура від землі майже до самої вершини (М. Стельмах).

Варіант 5.

1. Надворі вечоріло а саме на заході небо почервоніло й запалило вогнем розкидані легенькі хмарки (І. С. Нечуй-Левицький).

2. Лише гул од комишів степом котився та хліба шелестіли (А. Головка).

3. Може квіти зійдуть і настане ще й для мене весела весна (Л. Українка).

4. Навкруг рясні стоять сади, платани і каштани та шелест верб у пам'яті не тане (М. Рильський).

5. За селом пахло полином і знов шелестіли хліба (М. Стельмах).

Варіант 6.

1. На обрії скіфська могила а перед хатою простягся морський обрій (О. Довженко).

2. Так по зимі приходять весни і по грозі сіяє синь (В. Сосюра).

3. Чи то весни колиска запашна мене гойднула в чисті небозводи чи може хто з благословенним словом в душу стиха нахиливсь (М. Вінграновський).

4. За горою сховалось сонце а високо в небі проливали рожеві хмаринки (А. Шиян).

5. За селом пахло полином і знов шелестіли хліба (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Від душі радий був Данько за сестру але чи не найбільше зрадив цьому Василько (О. Гончар).

2. І то не ранковий вітер дихає прохолодою з лиману то повіває легіт-вітер з українського поля (Ю. Мушкетик).

3. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмарина або пролітала пташина або ширяв над річкою шуліка зірким оком вишукуючи здобич (А. Шиян).

4. То десь гармонія заграє то пісня в полі заріда (В. Сосюра).

5. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (О. Гончар).

Варіант 8.

1. А тут біленька кабіна її хати пливе у пахощах акації і сюркотливий коник десь із бур'янів шле і шле передовій кранівниці свою нічну поему... (О. Гончар).

2. Не позичай вогню у сусідів а вмій запалити своє вогнище (В. Земляк).

3. Навкруги була пустка самотній ліс і не видно було живої душі (М. Коцюбинський).

4. І виє сич в гаю і стогне став німий (В. Сосюра).

5. Здригнулася земля і запах м'яти над нею хвилями зашелестів (М. Зеров).

5. Утворіть складносурядні речення (щонайменше 2). З'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в кожному з них.

В. 1. Виблискує річка, звиваючись поміж крутими берегами ...

В. 2. Слова журби не згоять...

В. 3. Шумлять глухі бори...

В. 4. Відлічує літа зозуля...

В. 5. В очереті кахкала дика качка...

В. 6. Туман стелився над рікою...

В. 7. Земля цвіте...

В. 8. У небі осіннім журавлі курличуть...

1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури

1. *Випишіть із поданих речень складнопідрядні речення нерозчленованої структури. Обґрунтуйте свій вибір.*

Варіант 1.

1. Коли вже народився ти поетом, за все відповідаєш у житті (Б. Олійник).

2. Коли не любиш землю гаряче, ніколи в небо не злетиш (Г. Плоткін).

3. Коли ми обминаємо липовий шлях і опиняємось у долинці, нас оточує воркування струмків (М. Стельмах).

4. Чернишеві пригадалися вчитані в дитинстві фантазії про далеке майбутнє, коли згасатиме сонце (О. Гончар).

5. Поспішай, парубче, поспішай, коли маєш такий норів (М. Стельмах).

Варіант 2.

1. Ти знову одкриваєшся мені, село, де очерет шумить при березі (М. Братан).

2. Де пахнуть у копицях трави, примруживсь явір кучерявий, підвів над обрієм чоло (М. Терещенко).

3. Де б у світі я не мандрував, завжди прохолодою сріблиться в пахощах густих калин і трав дзвонкова одстояна криниця (Д. Луценко).

4. Поїзди над обрієм зникають, де, принишкле в тьмі, дріма село (Л. Ковальчук).

5. Нещастя з'являється там, де люди втрачають віру одне в одного (І. Цюпа).

Варіант 3.

1. Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилось докупи й закривало небо (І. С. Нечуй-Левицький).

2. Всі три лави збилися на невеликому гирлі, так що й тікати було нікуди (Ю. Мушкетик).

3. І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець (М. Стельмах).

4. Дарма, що снігу перед цим ввалило багато, проте вже з усього чути, чути весну... (О. Гончар).

5. Хлопці вийшли до села з заходу, так що їм не було чого боятися (Г. Тютюнник).

Варіант 4.

1. А хата стане синім-синім небом, де промінці зійшлись на дивну гру (Л. Ковальчук).

2. Де обрії гойдалися вітрами, осінній ранок барви розливав (М. Сингаївський).

3. Якщо хочеш мати дозвілля, не витрачай марно часу (Нар.тв).

4. Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, любі мені (А. Малишко).

5. Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнутья явори (А. Малишко).

Варіант 5.

1. Настав час, коли полтавська Богданівка стала мистецькою столицею Катерини Білокур (О. Гончар).

2. Почало смеркатись, коли з-за пагорба повільно виповзла важка, чорна хмара (О. Донченко).

3. Коли вже народився ти поетом, за все відповідаєш у житті (Б. Олійник).

4. Коли розставали сніги, найпершими коло призьби пробивалися зеленими шпичками півники (І. Цюпа).

5. Мати сита, коли діти не голодні (Нар. творчість).

Варіант 6.

1. Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки (М. Коцюбинський).

2. Як у січні тріщать морози, влітку від хліба тріщать вози (Нар. творчість).

3. Як тільки Харитя ввійшла межі жита, чорний краєвид щез (М. Коцюбинський).

4. Чотири літа пролетіло, як сірі птахи за лани (А. Малишко).

5. Хліб пахне солодко, як пахнуть меду соти (Л. Забашта).

Варіант 7.

1. Йому здавалось, ніби дівчина погубила за своїм слідом квітки та зорі (І. С. Нечуй-Левицький).

2. І миті жодної не можна повернути, щоб заново, по-іншому прожити (В. Симоненко).

3. Ми ловили сонця теплі промінці, щоб вони медово стигли у руці (В. Крищенко).

4. Змолоду треба набиратися знань, щоб не пуста була твоя власна криниця (І. Цюпа).

5. Догану ми тобі сьогодні ж вліпимо, щоб завтра більшого не відхопив (М. Стельмах).

Варіант 8.

1. Зоря упала, загубилась в травах, неначе доля в лініях долонь (Б. Грищук).

2. Овочеві дерева стоять, ніби діви-мироносиці перед своїм царем (У. Самчук).

3. Андруха читає так, наче хоче знайти граматичну помилку (В. Яворський).

4. Спереду засвічувались у тумані залізничні огні, ніби розцвітали велетенські золоті лілії (Р. Васильченко).

5. Сонце ще не зовсім сховалося за обрій, ніби зачепилося за гору (М. Коцюбинський).

2. *Визначте речення з асемантичним (недиференційованим) сполучником. Обґрунтуйте свій вибір.*

Варіант 1.

1. Хутір ховався серед дерев, так що влітку іншу хатку даремно шукатимеш (У. Самчук).

2. Василько розгріб у куточку сухе сміття, щоб копати, і натрапив на кубельце від коров'ячої ратиці (Г. Тютюнник).

3. Дядько не беруть мене з собою, бо човен старий (Г. Тютюнник).

4. Для того щоб загладити недогляд, запропонували йому навіть борщу пенсіонерського (О. Гончар).

5. Тут уже я дядьку Себастьяну й трохи не вірю, хоч він правдивий й добрий чоловік (М. Стельмах).

Варіант 2.

1. Кілька разів бабу Улиту приводила, щоб викачати переляк (У. Самчук).

2. Тіні від них довгими смужками лежать на воді, бо місяць ще низько (Г. Тютюнник).

3. Через те, що полковник одмовився поночі їхати куди б то не було, його повели до сільради (Ю. Яновський).

4. Половчиха стала чекати шаланди, для того щоб зберегти артільне добро (Ю. Яновський).

5. Хоча наша качка й однокрила, та своєю сміливістю і тямучістю дивує всіх вуличан (М. Стельмах).

Варіант 3.

1. Народ шумів, як ліс під натиском бурі (У. Самчук).

2. Перед тим, як заснути, він (дід) довго і якось лагідно позіхав (О. Гончар).

3. Сонце ще не сідало, хоч на небі виднівся місяць (М. Стельмах).

4. Вони завжди точили косу разом, бо Андрій ще не вмів цього робити (П. Загребельний).

5. Йшов дощ, так що вулиці були пусті (М. Стельмах).

Варіант 4.

1. На якусь мить настала тиша, так що над хатою піднялись у небо голуби, знаменуючи мир і благодать (О. Довженко).

2. Григорію потрібно було пересилити себе, для того щоб поїхати від Наталки (І. Багрянний).

3. Хоч було тільки надвечір, під зеленими верхів'ями присмерки вже згусли зовсім (Г. Тютюнник).

4. Ледве встало сонце, я схоплююсь і шукаю зброю (Г. Тютюнник).

5. Люди тиснулись на лаві так, що вона тріснула (М. Стельмах).

Варіант 5.

1. Коли не любиш землю гаряче, ніколи в небо не злетиш (Г. Плоткін).

2. Хоч глушина, а дерев багато покалічених, усохлих (М. Малиновський).

3. Якщо ви любите пісні, запрошуйте у гості птаство (М. Сингаївський).

4. Всі три лави збилися на невеликому гирлі, так що й тікати було нікуди (Ю. Мушкетик).

5. Погода стояла тепла й сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли (М. Хвильовий).

Варіант 6.

1. Скільки б у лісі не було солов'їв, у кожного своя пісня (Р. Дідула).

2. Якщо світило сонце, хлопчина завжди виходив до річки (У. Самчук).

3. Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий рік (Д. Павличко).

4. Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну й життя! (М. Стельмах).

5. Хоча наша качка й однокрила, та своєю сміливістю і тямучістю дивує всіх вуличан (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Всі люблять його і шанують, хоч з людьми він не дуже любить стикатись (У. Самчук).

2. Аби потрапити в місто, хлопцям потрібно було їхати місцевим поїздом (І. Багрянний).

3. Якби ті птахи мали людську мову, вони б сьогодні повідали Володькові про його прекрасну землю (У. Самчук).

4. Йшли в степи майстри ланів, дарма що дощ холодний сіяв (Д. Луценко).

5. Коли б ще вмів він гавкати чи мукати, лев би з нього вийшов дуже добрий (О. Довженко).

Варіант 8.

1. Якщо вдивляєшся в голубінь неба, то хвилюєшся ніби в передчутті щастя (У. Самчук).

2. Мріють крізь хмари зорі вгорі, мов на бульварі чудові ліхтарі (В. Симоненко).

3. Хоч нашу правду не здолать нікому, за неї стій грудьми на повен зріст (П. Ребро).

4. Хмари завирували, закипіли й тяжко рушили вперед, підминаючи під себе небо, опускаючись все нижче, так що на землі ставало все важче і важче дихати людям (Г. Тютюнник).

5. Якби ті птахи мали людську мову, вони б сьогодні повідали Володькові про його прекрасну землю (У. Самчук).

3. Визначте речення, у якому засобом поєднання предикативних частин виступає сполучник.

Варіант 1.

1. Розвелось же їх стільки, що ніякої хороби не бояться (Є. Гуцало).

2. Заріже її (качку) ранесенько, начинить обтертими яблуками, зашиє, покладе на сковороду, смажить, поливаючи салом, що витоплюється з неї (Є. Гуцало).

3. Поля на горбах, що спинаються до бездумних хмар, уже посвітлішали (Є. Гуцало).

4. Я син землі, що родить хліб і мрію (Д. Павличко).

5. Сумую знов за невідомим, що завжди манить далиною (П. Воронько).

Варіант 2.

1. Звістка, що приніс гонець, стривожила князя (С. Скляренко).

2. Біліють довгі й кістляві корені хрону, викопані з тою думкою, що нічого не пропаде, все згодиться (Є. Гуцало).

3. Угорі озвалися журавлі, що взяли літо на крила і летіли з ним у далекий вирій (М. Стельмах).

4. Весною довго не було дощів, що турбувало всіх (О. Гончар).

5. Що хотів, те й маєш (Л. Костенко).

Варіант 3.

1. Ти у нас, Вірунько, станеш класичною Ярославною, за що й любити тебе будуть (О. Гончар).

2. І сонце, сонце – як жива істота, єдина, що всміхається мені! (Л. Костенко).

3. Про нашу греблю, про ті наші верби, про дні, що душу спомином печуть (Л. Костенко).

4. Її голуба хустина видніє звіддалік великою пелюсткою, що прикрила її голову (Є. Гуцало).

5. Мала ще настільки світла в голові, що вибралася на стежку (І. Вільде).

Варіант 4.

1. В нього були великі чоботи і такі важкі ноги, що, здавалося, під ним вгиналася земля (О. Довженко).

2. Хмари вже цвітуть не тими барвами, що весняні та літні квіти (Є. Гуцало).

3. Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу! (Л. Костенко).

4. Достоту – як той німий, що в камені кричить (Л. Костенко).

5. Наш батько – з тих, що умирали перші (Л. Костенко).

Варіант 5.

1. Він народився під такою зіркою, що щось в душі двоїлося йому (Л. Костенко).

2. Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко).

3. Обмінна косилась у мій бік сизим оком, чим немало турбувала дідуся (М. Стельмах).

4. Так мокро горить, як нині тягнеться день (Є. Гуцало).

5. Я теж пізнав би миттю і стежку, і хату з палісадником в селі, де мати слала нову скатертину на тесаному прадідом столі (Д. Луценко).

Варіант 6.

1. Поля на горбах, що спинаються до бездумних хмар, уже посвітлішали (Є. Гуцало).

2. Мати подивилась на сина і в присмерках місячної ночі, що проточилась на горище, побачила в Андрієвих очах підозрілий блиск (М. Хвильовий).

3. Срібна моя свічко, що горітимеш у мені, що не погаснеш у своїх онуках, – стоїш ти й зараз у моїй уяві на городі, на скупій землі своєї скупі долі... (Є. Гуцало).

4. Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому (О. Довженко).

5. Я знову їхав по країні, по тих дорогах польових, де вздовж цвітуть сокирки синім... (М. Рильський).

Варіант 7.

1. І враз йому з-за цих крил добряче-добряче просвітилися мальовані очі, оті, що не раз пробивалися хвилюючою згадкою з дитячих років (М. Стельмах).

2. Григорій дивився в картку, що звалася преїскурант, читав її знічів'я й згадував студентські роки в Києві... (І. Багрянний).

3. Одній бабці із підопічних Єлька так сподобалась, що вона їй навіть гарненьке платтячко подарувала (О. Гончар).

4. Так шкода кожної хвилини, що порошинкою пролине і зникне в прірві забуття, лишивши жаль і каяття (О. Олесь).

5. Поля на горбах, що спинаються до бездумних хмар, уже посвітлішали (Є. Гуцало).

Варіант 8.

1. Це приголомшило Єльку, що вона ладна ладна була закричати – від нестерпності бачити це! (О. Гончар).

2. Щось біблійно пустельне було в ньому, в його напівживих, синяво-зеленкуватих тонах, що народжували страх чи тривогу (М. Стельмах).

3. В лісах біля своєї пасіки він зустрів Тетянку і в її зеленкуватих очах, що під віями здавались карими, прочитав свою судьбу (М. Стельмах).

4. Федір садить тонкий калиновий пагін, що вже облип бруньками, в узголів'ї батькової могили (В. Яворівський).

5. Там на пілочці лежала надкраяна, з зернами морозу хлібина, коробка сірників, грудка сірої солі і пара лупатих цибулин, що врозтіч дивились на нього (М. Стельмах).

4. Знайдіть зайве складнопідрядне речення (за видом підрядної частини). Обґрунтуйте свій вибір.

Варіант 1.

1. І не чують вони цих пострілів, що тривожать порожнє містечко (М. Хвильовий).

2. На одну тільки мить вколола Марійку думка, що це ж і є прощання зі школою (О. Донченко).

3. Дні настали такі, що зрання і допізна всі люди в полі оруть (І. Цюпа).

4. Я знову їхав по країні, по тих дорогах польових, де вздовж цвітуть сокирки синім... (М. Рильський).

5. Ми відчайдушно блукаємо в тумані, що зветься життям (В.Черняк).

Варіант 2.

1. За тиждень прибуло стільки новобранців, що мушили вже ночувати під відкритим небом (В. Гжицький).

2. Гнатові видавалося, що наближається дивна і страшна пора (У. Самчук).

3. Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям так, що аж темно під ним (М. Коцюбинський).

4. Сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (М. Коцюбинський).

5. Змерз так, що аж губи звело (Г. Тютюнник).

Варіант 3.

1. Мій брат Микола, що загинув на такому ділі, тигрів живцем ловив (І. Багрянний).

2. А Андрій глянув через голову матері на свічечку, що догорала, і зрозумів усе (І. Багрянний).

3. Спочатку чутка пішла, що його за щось нібито несправедливо заарештовано (О. Довженко).

4. Вона ж була як голос України, що клекотів у наших корогах! (Л. Костенко).

5. Знову нас оточує чарівна краса, яка владно заповнює очі і серце (Т. Масенко).

Варіант 4.

1. Вони поїхали на обмин, через величезну сінну площу геть до ливарні, що маячила за міським парком (І. Багрянний).

2. А Юхим розводить притухле за балачкою горно, пшакає міхом так, що іскри аж із бовдурів летять (Г. Тютюнник).

3. Так було тихо, що мені стало соромно калатання власного серця (М. Коцюбинський).

4. А мороз пече – аж вії злипаються (Г. Тютюнник).

5. І тут Костянтин Прокопович стільки набере в прозеленкуваті очі паморозі, що й гарячий прохолоне (Г. Тютюнник).

Варіант 5.

1. Приємно бродити в теплих калюжах після грому і дощу або дивитися, як тягнуть волока (О. Довженко).

2. Вона любить, щоб її вогнище було найвищим (О. Гончар).

3. Здалеку можна було подумати, що то вони вибирають з каламутиння великі білі чашки лілей у подарунок дівчатам (О. Гончар).

4. Так шкода кожної хвилини, що порошинкою пролине і зникне в прірві забуття, лишивши жаль і каяття (О. Олесь).

5. З дороги видно було, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут (М. Коцюбинський)

Варіант 6.

1. Моє життя – руйновище любові, де вже ніякий цвіт не проросте (Л. Костенко).

2. Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток (О. Довженко).

3. Коза зупинилась поодаль від береста, до якого притислося двоє маленьких козенят (Є. Гуцало).

4. Здавалося, немовби на блідому обличчі засяяли два величезні самоцвіти (В. Стефаник).

5. Раптом вітер зняв хмару пилу, яка закрила все (М. Коцюбинський).

Варіант 7.

1. Розвій, вітре, мою тугу, що на серці мому (Л. Костенко).

2. Не служать очі на таке дивитися, щоб так двоїлась хлопцеві душа (Л. Костенко).

3. З дороги було видно, як вився у клуні кривульками глибокий та каламутний Прут (М. Коцюбинський).

4. Він не помітив, як минув чагарник і вийшов у поле (М. Коцюбинський).

5. Я певен, що кожна людина здатна на подвиг (О. Довженко).

Варіант 8.

1. Знаю, що пальці у рукавичках – як пелюстки троянди (М. Коцюбинський).

2. Він зразу якось так перетворив, наче він про подвиг говорив (Л. Костенко).

3. В мені забилося серце так, неначеб мене зловив хто на лихім учинку (О. Кобилянська).

4. На серці було так легко, як часом у малої дитини гарного погідного ранку (М. Коцюбинський).

5. Трісне мороз, наче трісне галузка (Є. Гуцало).

5. *Складіть речення нерозчленованої структури за поданими схемами.*

Варіант 1.

1. [дієслово], (наскільки).

2. (хто), [той].
3. [іменник], (який).

Варіант 2.

1. [дієслово], (коли).
2. [дієслово], (куди).
3. (що), [дієслово].

Варіант 3.

1. (звідки), [дієслово].
2. [іменник], (що).
3. (чого), [дієслово].

Варіант 4.

1. [іменник], (де).
2. [дієслово], (що).
3. [дієслово], (куди).

Варіант 5.

1. [той, (хто),].
2. [дієслово], (чи).
3. [дієслово], (що).

Варіант 6.

1. (що), [дієслово].
2. [іменник], (якого).
3. [дієслово], (котра).

Варіант 7.

1. [дієслово], (скільки).
2. (що), [дієслово].
3. (хто), [дієслово].

Варіант 8.

1. [субстантивоване слово], (що).
2. [іменник], (звідки).
3. [дієслово], (щоб).

1.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури

1. *З'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами поданих складнопідрядних речень, схарактеризуйте специфіку граматичного зв'язку між ними.*

Варіант 1.

1. Якби ті птахи мали людську мову, вони б сьогодні повідали Володькові про його прекрасну землю (У. Самчук).

2. Доки мати засвічувала бликуна й торохтіла заслінкою біля припічка, лаштуючи снідання, Їгорко ще трохи належував, подитячому склавши долоні між коліними ... (Г. Тютюнник).

3. Її, напевне, треба сіяти там, де вона родить (М. Стельмах).

4. І чи зітхає, чи не зітхає вода в татарському броді, а Оксана все очікує брата з дороги (М. Стельмах).

5. Може, Зачіплянка для того тебе й народила, щоб відкрив ти свою музику барв (О. Гончар).

Варіант 2.

1. Як не буде птахів, то й людське серце стане черствим (М. Стельмах).

2. Ви мене пам'ятаєте? – раптом спитала Леся, коли він заховав обличчя – самі очі – в зелений кущик м'яти (Г. Тютюнник).

3. І заболіли груди саме там, де колись спочивали дівочі коси (М. Стельмах).

4. Його постать все ще дебела і кремезна, хоч і останні роки досить лишили на ній слідів (У. Самчук).

5. Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь (Г. Тютюнник).

Варіант 3.

1. А Однокрил, якщо не пасся, перекладав свої скарби з місця на місце і все не міг на них надивитися (Г. Тютюнник).

2. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю (О. Довженко).

3. Зоря упала, загубилась в травах, неначе доля в лініях долонь (Є. Гуцало).

4. Коли земля здригнулась від копит, назустріч Радзивілли вийшов Тризна, печорський пресвятий архимандрит (Л. Костенко).

5. Я швидкоруч намотую онучі і через хвилину стаю козаком-завзятцем, дарма що мамині чорнобривці завеликі (М. Стельмах).

Варіант 4.

1. Якби навіть усе золото, усі скарби світу кинули мені під самі ноги, то й тоді я не став би чийось послугачем (М. Стельмах).

2. І їхнє гелготання чи їхні крила знову повернули думки до образів, дарма що вони щойно горіли і розпадалися на вогні... (М. Стельмах).

3. Виноград любить, щоб коло нього ходити (М. Коцюбинський).

4. Не чекай від пташки пісень, коли вона відчує себе полонянкою (В. Сухомлинський).

5. Він плив щоночі в тих вогнях, наче корабель у сріблястому морі (Г. Тютюнник).

Варіант 5.

1. Чогось мені привиділась Десна, хоч серцю світять Ікопоті хвилі (Т. Севернюк).

2. Як тільки поїзд зупиниться десь, уже він і в нас у вагоні (Г. Тютюнник).

3. Від такого дядько Володимир одразу червонів, наче квітка навесні (М. Стельмах).

4. На якусь мить настала тиша, так що над хатою піднялись у небо голуби, знаменуючи мир і благодать (О. Довженко).

5. З обох боків на нього дивились кам'яні обличчя воїнів, від чого страх зціпив м'язи (Р. Іваничук).

Варіант 6.

1. Човен ішов рівно і м'яко, наче птах на безтрепетних крилах (Г. Тютюнник).

2. Людина він тиха, лагідна, що аж ніяк не імпонує його нелегкій професії (М. Коцюбинський).

3. Як тільки закінчилися іспити, Богданові прийшла телеграма (М. Стельмах).

4. Погода стояла тепла й сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли (М. Хвильовий).

5. Він зупинився там, де пліт відділяв город від садочка(М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Я обламую хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко).

2. Скоро ж не поїдемо, бо попереду розбита дорога (М. Стельмах).

3. А як тільки ваш Костянтин Прокопович вийшли з колгоспного подвір'я, наш Туровець обманним способом відмінив сівбу (М. Стельмах).

4. Там уже не було ні пилуки, ні павутиння, де панувало світло небес (О. Гончар).

5. Настінний годинник одноманітно стукає, наче летять у вічність бистрокрилі секунди (М. Хвильовий).

Варіант 8.

1. Доки сонце сходить і заходить, живуть і творять люди на землі (В. Кузьменко).

2. Я притис долоні до скронь, щоб затулитися од хатнього світла, й припав лобом до віконця (Г. Тютюнник).

3. Вода в казані з картоплею замерзла, так що й молотом не проб'єш (Г. Тютюнник).

4. Марта обернулася і вийшла, замкнувши двері з такою силою, якби їх ніхто більше не мав відмикати (Б. Лепкий).

5. А де нема любові і страждання, там не живе, не б'ється і життя (О. Олесь).

2. Знайдіть зайве складнопідрядне речення (за семантикою підрядної частини). Обґрунтуйте свій вибір.

Варіант 1.

1. Як тільки місяць виринув із-за хмар, хлопці пустилися в дорогу (І. Багряний).

2. Перш ніж покинути рідну землю, онуки уклін їй складали, береги сльозами поливали (І. Багряний).

3. Коли він проходив повз нашу хату, над вулицею довго висів його тютюновий слід (О. Довженко).

4. Після того як батько пішов на війну, Гнат став її першим помічником (Д. Бедзик).

5. Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата (П. Панч).

Варіант 2.

1. Коли б ще вмів він гавкати чи мукати, лев би з нього вийшов дуже добрий (О. Довженко).

2. Якщо вдивляєшся в голубінь неба, то хвилюєшся ніби в передчутті щастя (У. Самчук).

3. Якби ті птахи мали людську мову, вони б сьогодні повідали Володькові про його прекрасну землю (У. Самчук).

4. Якби в людей були тільки такі гріхи, то всі б дякували Всевишньому (М. Стельмах).

5. Пшениця в них цього року дала б урожай рекордний, якби не пригоріла під час суховію (О. Гончар).

Варіант 3.

1. Всі люблять його і шанують, хоч з людьми він не дуже любить стикатись (У. Самчук).

2. Хоч батько наш і сміявся з Мусія, та в лиху годину він завжди допомагав йому (О. Довженко).

3. На шторм виглядає, хоч хвилі не злі (Т. Севернюк).

4. Скільки не дивись на море, воно ніколи не набридне (В. Канівець).

5. Хоч небагато жив на світі, та чари юності збагнув (М. Братан).

Варіант 4.

1. Днів зо три Кузьці роботи на розсаднику немає, тому що гайворони спершу бояться опудал (Г. Тютюнник).

2. На морі ставало темно, тому що з берега насувала важка чорна хмара (О. Донченко).

3. Десь за північ перевалило, бо Стожари уже сяяли на заході (М. Стельмах).

4. Не лякай ні себе, ні мене, бо нас тільки двоє посеред ночі, посеред сніговиці (М. Стельмах).

5. Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син (В. Сосюра).

Варіант 5.

1. Де обрії гойдалися вітрами, осінній ранок барви розливав (М. Сингаївський).

2. Де пахнуть у копицях трави, примруживсь явір кучерявий, підвів над обрієм чоло (М. Терещенко).

3. Де б у світі я не мандрував, завжди прохолодою сріблиться в пахощах густих калин і трав дзвонкова одстояна криниця (Д. Луценко).

4. Адже там, де вироста любисток, не зростає там розрив-трава (П. Дорошко).

5. Там зостався прямокутник необлинялий та дірки, де висіла з собору таблиця (О. Гончар).

Варіант 6.

1. Мати, для того щоб побачити Володьку, встала ще вдосвіта (У. Самчук).

2. Аби потрапити в місто, хлопцям потрібно було їхати місцевим поїздом (І. Багрянний).

3. Я обламую хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко).

4. Я тоді платок низько напускала, щоб і очей ніхто не бачив (Г. Тютюнник).

5. Я сюди не раз приходив літом, щоб почути хвиль дніпрових спів (К. Дрон).

Варіант 7.

1. Мріють крізь хмари зорі вгорі, мов на бульварі чудні ліхтарі (В. Симоненко).

2. На вулиці гарно, як буває весною в лісі (У. Самчук).

3. Наталя співає, ніби соловейко в гаю віщує весну (І. Багрянний).

4. В мене захолинуло всередині, неначе я наївся м'яти (О. Довженко).

5. Цвіли садки в Бережанках, мовби хвилі білі та рожеві пливли по горбах, стікали у виярки, знову спинались догори (Є. Гуцало).

Варіант 8.

1. Любити жінку – відкривати світ, де святом зацвітає все буденне (М. Сингаївський).

2. Де пахнуть у копицях трави, примруживсь явір кучерявий, підвів над обрієм чоло (М. Терещенко).

3. Адже там, де вироста любисток, не зростає там розрив-трава (П. Дорошко).

4. Було це там, біля Таврії, в степах, де гнеться ковила, де обрій піниться отарою (Л. Костенко).

5. За Івангородом, де вже починалися знайомі й рідні їй місця, колона зупинилася надовго (В. Яворівський).

3. *Визначте речення з асемантичним (недиференційованим) сполучником (сполучним словом). Обґрунтуйте свій вибір.*

Варіант 1.

1. Надінь на коси мою хустину, бо і її замітає снігом (М. Стельмах).

2. На узліссі дрімливі берези притримують досвітню спідничку неба, щоб не заросилась вона (М. Стельмах).

3. Якщо хтось і вибухав у нього емоціями, він дзенькав олівцем по карафці з водою... (М. Стельмах).

4. Якби навіть усе золото, усі скарби світу кинули мені під самі ноги, то й тоді я не став би чийось послугачем (М. Стельмах).

5. Жолобецький ліс був ще чорний, хоча над ним уже зносилося сонце (У. Самчук).

Варіант 2.

1. Я швидкоруч намотую онучі і через хвилину стаю козаком-завзятцем, дарма що мамині чорнобривці завеликі (М. Стельмах).

2. Яroveга потягся вгору й накинув йому на голову бриля солом'яного, аби сонце не вдарило (О. Гончар).

3. І знов Арсен кинув йому рибину – одну, бо лисеня більше не просило (Г. Тютюнник).

4. Куліш, якщо густенький, можна і без хліба їсти... (Г. Тютюнник).

5. Як тільки займеться десь небо, з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (М. Коцюбинський).

Варіант 3.

1. І защеміло серце, як перед лихом щемить (М. Стельмах).

2. Хоча наша качка й однокрила, та своєю сміливістю і тямучістю дивує всіх вуличан (М. Стельмах).

3. Не клювало, бо в дощ риба залягає на дні й спить (Г. Тютюнник).

4. Мо', вони біля вогника подождуть мене, якщо його не розвіяло (Г. Тютюнник).

5. Йшов дощ, так що вулиці були пусті (М. Стельмах).

Варіант 4.

1. Від такого дядько Володимир одразу червонів, наче квітка навесні (М. Стельмах).

2. Перші краплі дощу м'яко пробігли по стежці, коли вони з батьком уже ступили під верховіття молодих дубів (Є. Гуцало).

3. А Кузька радіє, бо скучив уже і за крикливою бабою Оксьоншею, і за хлібом, умоченим у молоко, і за приятелем своїм Шарком із сусідського двору... (Г. Тютюнник).

4. Якщо сонце вже височенько, хрести відбиваються на вицвілих стінах моєї кімнати (я живу тут недавно, ремонту зробити не встиг та вже й не встигну) і ледь помітно тремтять серед сріблястого хатнього пороку (Г. Тютюнник).

5. Як тільки починалась їх ніжна музика, у двір виходила малеча (В. Земляк).

Варіант 5.

1. Відтоді домашня птиця вже не боялася плавати в річці, бо ніхто на неї більше не нападав (Г. Тютюнник).

2. Такий свого скрізь доб'ється, дарма що з виду – тяття (Г. Тютюнник).

3. Тепер, коли згадую матір, уявляю її здебільшого на городі (Є. Гуцало).

4. Якби на кутку були собаки, то вже б усіх перебудив (Г. Тютюнник).

5. Не зупиняйся, мить, бо ти прекрасна лише у русі, у живій плавбі (П. Воронько).

Варіант 6.

1. Дід згорнув жарок і присипав зверху землею, щоб не жевріло (Г. Тютюнник).

2. І, може, пригоду цю й забули б, якби Арсениха не переповіла її сусідці, а сусідка – своїй сусідці... (Г. Тютюнник).

3. Його постать все ще дебела і кремезна, хоч і останні роки досить лишили на ній слідів (У. Самчук).

4. Як тільки закінчилися іспити, Богданові прийшла телеграма (М. Стельмах).

5. Я йду все вперед, хай протистоять мені вітри й бурі (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Коли не любиш землю гаряче, ніколи в небо не злетиш (Г. Плоткін).

2. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю (О. Довженко).

3. Через те, що полковник одмовився поночі їхати куди б то не було, його повели до сільради (Ю. Яновський).

4. Половчиха стала чекати шаланди, для того щоб зберегти артільне добро (Ю. Яновський).

5. Григорію потрібно було пересилити себе, для того щоб поїхати від Наталки (І. Багрянний).

Варіант 8.

1. Не лякай ні себе, ні мене, бо нас тільки двоє посеред ночі, посеред сніговиці (М. Стельмах).

2. Щоб писати закони про землю, треба знати селянську психологію (М. Стельмах).

3. Сонце ще не сідало, хоч на небі виднівся місяць (М. Стельмах).

4. Вони завжди точили косу разом, бо Андрій ще не вмів цього робити (П. Загребельний).

5. Василина не перенесла б сорому, коли б останньою вигнала свою худобу (У. Самчук).

4. Складіть речення, які б відповідали поданим схемам. Визначте вид підрядної частини.

Варіант 1.

1. [тому], (що).
2. (хоч), [але].
3. [], (як).

Варіант 2.

1. [], (дарма що).
2. [], (через те що).
3. (якщо), [то].

Варіант 3.

1. (коли), [то].
2. [], (незважаючи на те що).
3. (щоб), [].

Варіант 4.

1. [], (чим).
2. [], (що).
3. (хай), [але].

Варіант 5.

1. (як), [].
2. [], (так що).
3. [], (про що).

Варіант 6.

1. (як), [].
2. [], (як).
3. [], (чим).

Варіант 7.

1. [], (оскільки).
2. (перед тим як), [].
3. (куди), [].

Варіант 8.

1. [скрізь], (де).
2. [], (поки).
3. [], (звідки).

5. Виконайте синтаксичний розбір речення.

Варіант 1.

Яву побоювалися навіть мужики і потайки раділи, якщо котромусь із них лучалася нагода почастувати бригадира без свідків (Г. Тютюнник).

Варіант 2.

Він ще дитина, через що його можна зарівно вивчити і на ремісника, і на імама (Р. Іваничук).

Варіант 3.

Саливон виявив неабияку обізнаність у господарських справах, в чім люди мала нагоду пересвідчитися (К. Гордійчук).

Варіант 4.

Обмерзла, знесилена, голодна, вона зупинила біля кількоповерхової кам'яниці коня, кинула йому під ноги оберемок сіна й затупцювала біля нього, щоб зігрітися (М. Стельмах).

Варіант 5.

Днів зо три Кузьці роботи на розсаднику немає, тому що гайворони спершу бояться опудал (Г. Тютюнник).

Варіант 6.

Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю (М. Стельмах).

Варіант 7.

Хоча наша качка й однокрила, та своєю сміливістю і тямучістю дивує всіх вуличан (М. Стельмах).

Варіант 8.

Тільки ніс у Савки не білий, а в чорному рябютинні, наче в нього шевських гвіздочків понабивано (Г. Тютюнник).

КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК

Тести для самоконтролю

1.1. Складне речення як синтаксична одиниця.

Складні безсполучникові речення

1. Коли усталився термін складне речення?

- а) наприкінці ХІХ ст.;
- б) на початку ХХ ст.;
- в) у середині ХІХ ст.;
- г) у середині ХХ ст.

2. Хто з мовознавців заперечував цілісний характер складного речення?

- а) О. Пешковський, О. Шахматов;
- б) І. Вихованець, А. Квашук;
- в) В. Богородицький, М. Поспелов;
- г) О. Шахматов, В. Богородицький.

3. Яка з ознак є визначальною у протиставленні «просте речення – складне речення»?

- а) цільнооформленість інтонаційного малюнка;
- б) особлива структурна схема;
- в) поліпредикативність;
- г) усі відповіді правильні.

4. Основними засобами поєднання предикативних частин у складному реченні є:

- а) сполучники, інтонація;
- б) сполучники, сполучні слова;
- в) сполучники, сполучні слова, інтонація;
- г) сполучники, інтонація, порядок розміщення предикативних частин.

5. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучне слово?

- а) Нестерпно захотілося знати, що він пережив, як склалася у нього доля (Р. Іваничук);

б) Буває так, що й у лютому весною пахне сніг (М. Нагнибіда);
в) І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастишок, а жнець (М. Стельмах);

г) Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилось до купи й закривало небо (І. С. Нечуй-Левицький).

6. *За способом поєднання предикативних частин складні речення поділяють на ...*

а) сполучникові / безсполучникові;

б) відкриті / закриті;

в) з детермінантним зв'язком / з прислівним зв'язком;

г) складносурядні / складнопідрядні.

7. *Завершіть речення: Асемантичні сполучники оформлюють ...*

а) певний різновид семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;

б) різні різновиди семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;

в) зв'язок між частинами лише складнопідрядних речень;

г) зв'язок між частинами лише складносурядних речень.

8. *Хто автор праці Граматика української мови. Синтаксис?*

а) С. Дорошенко;

б) А. Квашук;

в) І. Вихованець;

г) І. Чередниченко.

9. *Хто з учених уперше вказав на потребу виокремлення складних безсполучникових речень в окремий тип?*

а) М. Греч;

б) О. Востоков;

в) М. Ломоносов;

г) М. Пospелов.

10. *Хто з учених диференціює складні безсполучникові речення на відкриті і закриті структури?*

а) І. Вихованець;

б) А. Квашук;

в) М. Пospелов;

г) В. Белошапкова.

11. Як поділяють складні безсполучникові речення з огляду на своєрідність смислових зв'язків між предикативними частинами?

- а) речення з однотипними / різнотипними частинами;
- б) речення відкритої / закритої структури;
- в) речення із детермінантним зв'язком / із прислівним зв'язком;
- г) речення зі значенням перелічення / зіставлення.

12. Які семантико-синтаксичні відношення можуть виражати складні безсполучникові речення з однотипними частинами?

- а) мети;
- б) зіставлення;
- в) умови;
- г) причини.

13. Які семантико-синтаксичні відношення можуть виражати складні безсполучникові речення з різнотипними частинами?

- а) перелічення;
- б) зіставлення;
- в) умови;
- г) протиставлення.

14. Хто автор монографії Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові?

- а) О. Пешковський;
- б) А. Кващук;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

15. У якому реченні потрібно поставити тире?

а) Іноді в повітрі шуміли пташині крила то пролітав ворон, а може, летюча миша (Гр. Тютюнник).

б) Така хуртовина піднялася світу божого не видно (А. Шиян).

в) Небо було синіше од моря море було синіше од неба (М. Коцюбинський);

г) Місяць викочувався все вище й вище осяяні дерева дивились на свої тіні (М. Коцюбинський).

16. У якому реченні потрібно поставити двокрапку?

а) Одцвітали яблуні та груші стежка була всипана білими пелюстками (О. Десняк);

б) Зійшов сніжок берися за плужок (Нар. творчість);

в) Небо було синіше од моря море було синіше од неба (М. Коцюбинський);

г) Столітні липи ожили на кожній гілці, коло кожної квітки вилая бджола (П. Мирний).

17. У якому реченні потрібно поставити крапку з комою?

а) Небо було синіше од моря море було синіше од неба (М. Коцюбинський);

б) Така хуртовина піднялася світу божого не видно (А. Шиян);

в) На вершину слави ведуть парадним входом падає людина з нього – чорним (І. Вільде);

г) Пройшовши по небу, тепла, тиха червнева ніч стала оволодівати і землею безмежний степ вщухав, корився, ніжніша і м'якшав від її пестоців (Гр. Тютюнник).

18. У якому реченні потрібно поставити кому?

а) Снаряд упав осипалась стіна (Л. Костенко);

б) Я знаю мова мамина – свята (М. Адаменко);

в) Співають птицями діброви шумлять, хвилюються жита (В. Сосюра);

г) Пізнаєш істину ввійде в твою кров сонце (Г. Сковорода).

19. Хто з вітчизняних мовознавців виокремлює з-поміж складних речень безсполучникові складні речення з диференційованим синтаксичним зв'язком?

а) І. Вихованець;

б) А. Кващук;

в) С. Дорошенко;

г) І. Слинко.

20. Хто з вітчизняних мовознавців виокремлює безсполучникові комунікати з двобічним і однобічним відношенням частин?

а) І. Слинко, Н. Гуїванюк, М. Кобилянська;

б) А. Кващук;

в) С. Дорошенко;

г) К. Шульжук.

1.2. Складносурядні речення елементарної будови

1. *Хто з мовознавців уперше здійснив поділ складносурядних речень на речення відкритої та закритої структури?*

- а) Н. Шведова;
- б) В. Белошапкова;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

2. *Визначте рядок, у якому записано асемантичні сполучники:*

- а) і (й), та (у значенні і);
- б) а, і (й), але, проте;
- в) або; чи; то..., то; не тільки...а й;
- г) а, зате, проте, однак.

3. *Як поділяють складносурядні речення, з огляду на кількість предикативних частин у них?*

- а) елементарні / неелементарні;
- б) відкриті / закриті;
- в) з однотипними / різнотипними частинами;
- г) із детермінантним зв'язком / із прислівним зв'язком.

4. *У якому рядку записано градаційні сполучники?*

- а) і (й), та (у значенні і), ні...ні;
- б) а, зате, проте, однак;
- в) або; чи; то... то; не то...не то;
- г) не тільки...а й; не лише...але й, не лише...а навіть.

5. *У якому рядку записано приєднувальні сполучники?*

- а) не тільки...а й; не лише...але й, не лише...а навіть;
- б) та й, ще й, також, причому;
- в) або; чи; то... то; не то...не то;
- г) і (й), та (у значенні і), ні...ні;

6. *У якому рядку записано протиставні сполучники?*

- а) і (й), та (у значенні і), ні...ні;
- б) а, зате, проте, однак;
- в) або; чи; то... то; не то...не то;

г) не тільки...а й; не лише...але й, не лише...а навіть.

7. У якому рядку записано складносурядне речення із власне єднальним значенням?

а) І в хуторі, і в гаю все змовкло, заснуло, а хлопці сиділи над озером і тихо розмовляли (С. Васильченко);

б) Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко);

в) На її зосередженому обличчі заколивався світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах);

г) Зимі не було, й знову було мокро і осінньо (М. Хвильовий).

8. У якому рядку записано складносурядне речення із невласне єднальним значенням?

а) Від Білогір'я долинами солов'їні щебети, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа);

б) І склониться в сон голова, і видиться осінь рожева (М. Рильський);

в) На її зосередженому обличчі заколивався світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах);

г) І в хуторі, і в гаю все змовкло, заснуло, а хлопці сиділи над озером і тихо розмовляли (С. Васильченко).

9. У якому рядку записано семантичний різновид складносурядних речень відкритої структури?

а) з єднальним значенням;

б) з протиставним значенням;

в) із зіставним значенням;

г) з градаційним значенням.

10. Які семантичні різновиди складносурядних речень з протиставними відношеннями виділив А. Грищенко?

а) власне протиставні, протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні;

б) поширювальньо-приєднувальні, власне протиставні, обмежувально-протиставні, заперечно-протиставні;

в) власне протиставні, обмежувально-протиставні, заперечно-протиставні;

г) власне протиставні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні.

11. *Який різновид складносурядних речень зараховують до структур синкретичного типу?*

- а) з єднальним значенням;
- б) із протиставним значенням;
- в) із зіставним значенням;
- г) із пояснювальним значенням.

12. *У якому рядку записано складносурядне речення з розділовими відношеннями?*

- а) Або розумне казати, або зовсім мовчати (Нар. творчість);
- б) Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко);
- в) Ні повітря не ворухнеться, ні пташка не защебече (М. Коцюбинський);
- г) Зимі не було, й знову було мокро і осінню (М. Хвильовий).

13. *У якому рядку записано складносурядне речення з градаційними відношеннями?*

- а) Від Білогір'я долинами солов'їні щебети, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа);
- б) І склониться в сон голова, і видиться осінь рожева (М. Рильський);
- в) Чи то війнув снігами небосхил, чи то так сумно розкричалась галич (Г. Світлична);
- г) Не тільки Закриниччя склало йому високу ціну за цей шлюб із Наталкою, але й сам собі склав Червоношапка не меншу (Є. Гуцало).

14. *У якому рядку записано складносурядне речення з пояснювальними відношеннями?*

- а) Чи то війнув снігами небосхил, чи то так сумно розкричалась галич (Г. Світлична);
- б) Від Білогір'я долинами солов'їні щебети, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа);
- в) Зимі не було, й знову було мокро і осінню (М. Хвильовий);
- г) Крім рослин, у саду є приміщення для різних тварин, а саме:

набудовано багато голу'ятників, поставлені дротяні клітки (О. Гончар).

15. *Хто автор праці* Складносурядні речення в сучасній українській літературній мові?

- а) Н. Гуйванюк;
- б) А. Грищенко;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

16. *У якому реченні потрібно поставити кому?*

а) Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу!
(Т. Масенко);

б) Було затишно і пахло вогкістю (А. Головка);

в) На її зосередженому обличчі заколивавсь світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах);

г) Тихесенький вечір на землю спадає і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко).

17. *У якому реченні потрібно поставити крапку з комою?*

а) Було затишно і пахло вогкістю (А. Головка);

б) Ударив грім і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус);

в) Минулася буря і сонце засіяло (М. Рильський);

г) Річка широка та глибока а вода синя та чиста і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (Марко Вовчок).

18. *У якому реченні потрібно поставити тире?*

а) Від Білогір'я долинами солов'їні щебети і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа);

б) Чи то війнув снігами небосхил чи то так сумно розкричалась галич (Г. Світлична);

в) Минулася буря і сонце засіяло (М. Рильський);

г) Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу!
(Т. Масенко).

19. *У якому реченні не потрібно ставити кому?*

а) Ніхто й ніколи не бачив її такою лагідною і покірною причому всі дивувалися тій зміні (Б. Лепкий);

б) На її зосередженому обличчі заколивавсь світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах);

- в) Вітерець дмухнув і забриніли стебельця (О. Гончар);
- г) Минулася буря і сонце засіяло (М. Рильський).

20. *Хто з мовознавців запропонував класифікувати складносурядні речення з урахуванням їхньої будови і значення?*

- а) Н. Шведова;
- б) В. Белошапкова;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури

1. *Хто з учених уперше ввів у науковий обіг термін підрядне речення?*

- а) О. Востоков;
- б) Ф. Буслаєв;
- в) О. Потебня;
- г) В. Белошапкова.

2. *Хто з мовознавців розмежовував складнопідрядні речення одночленною і двочленною структурою?*

- а) О. Пешковський;
- б) І. Вихованець;
- в) М. Поспелов;
- г) В. Булаховський.

3. *Яка ознака є визначальною у протиставленні складносурядне речення – складнопідрядне речення?*

- а) цільнооформленість інтонаційного малюнка;
- б) особлива структурна схема;
- в) поліпредикативність;
- г) характер зв'язку між предикативними частинами та засоби його вираження.

4. *У якому рядку записано основні засоби поєднання предикативних частин у складнопідрядному реченні?*

- а) сполучники, інтонація;
- б) сполучники, сполучні слова;
- в) сполучники, сполучні слова, інтонація;

г) сполучники, інтонація, порядок розміщення предикативних частин.

5. *Завершіть речення:* Семантичні сполучники оформлюють ...

а) певний різновид семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;

б) різні різновиди семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;

в) зв'язок між частинами лише складнопідрядних речень;

г) зв'язок між частинами лише складносурядних речень.

6. *У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучне слово?*

а) Ніколи не знаєш, що подарує берегові розхитаний і розкриплений пароплав (П. Загребельний);

б) Буває так, що й у лютому весною пахне сніг (М. Нагнибіда);

в) І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець (М. Стельмах);

г) Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилось до купи й закривало небо (І. С. Нечуй-Левицький).

7. *Як поділяють складнопідрядні речення з огляду на характер пояснення підрядними частинами головних речень?*

а) розчленовані / нерозчленовані;

б) елементарні / неелементарні;

в) з детермінантним зв'язком / із прислівним зв'язком;

г) гнучкі структури / негнучкі структури.

8. *Завершіть речення* Представники логіко-граматичного напряму класифікували складнопідрядні речення, ураховуючи...

а) їхню співвіднесеність із членами речення;

б) формальні засоби поєднання предикативних частин;

в) характер співвідношення між головною і підрядною частинами;

г) характер співвідношення між головною і підрядною частинами і формально-граматичні засоби їхнього поєднання.

9. *Завершіть речення* Представники структурно-семантичного напряму класифікували складнопідрядні речення, ураховуючи...

а) характер співвідношення між головною і підрядною частинами;

б) формальні засоби поєднання предикативних частин;

в) їхню співвіднесеність із членами речення;

г) характер співвідношення між головною і підрядною частинами і формально-граматичні засоби їхнього поєднання.

10. *Завершіть речення* Представники формально-граматичного напрямку класифікували складнопідрядні речення, ураховуючи...

а) характер співвідношення між головною і підрядною частинами і формально-граматичні засоби їхнього поєднання;

б) характер співвідношення між головною і підрядною частинами;

в) формальні засоби поєднання предикативних частин;

г) їхню співвіднесеність із членами речення.

11. *Хто автор монографії* Складнопідрядні речення в сучасній українській мові?

а) І. Чередниченко;

б) А. Кващук;

в) І. Вихованець;

г) Р. Христіанінова.

12. *У якому рядку записано лише асемантичні сполучники?*

а) бо, якщо, як;

б) так що, дарма що, як;

в) щоб, через те що, коли;

г) коли, як, щоб.

13. *У якому рядку записано підрядні частини складнопідрядних речень нерозчленованої структури?*

а) означальними, з'ясувальними, міри і ступеня, способу дії;

б) з'ясувальними, означальними, міри і ступеня, наслідку;

в) причини, з'ясувальними, часу, способу дії;

г) означальними, міри і ступеня, допусту, з'ясувальними.

14. *Хто автор монографії* Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові?

а) І. Слинько;

- б) А. Квашук;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Чередниченко.

15. У якому рядку записано складнопідрядне речення з підрядним власне означальним?

а) Уникай людей, які, бачачи твої вади і недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють (Г. Сковорода);

б) Угорі озвалися журавлі, що взяли літо на крила і летіли з ним у далекий вирій (Г. Тютюнник);

в) Ті, хто народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день (Л. Костенко);

г) На вершині дерева оселялися птахи, що зліталися сюди на зиму (О. Гончар).

16. У якому рядку записано складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним?

а) Знай, що в світі найтяжче – серце носить студене (М. Рильський);

б) Хто нічого не робить, той ніколи не має часу (Нар. творчість);

в) Шматка землі немає під ногами, в яку б ще міг упертися Антей (Л. Костенко);

г) Щасливий той, хто ще не вміє грати (Л. Костенко).

17. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучне слово?

а) Калина так хизується красою, що байдуже їй до всього на світі (Леся Українка);

б) Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами (Л. Костенко);

в) І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець (М. Стельмах);

г) Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилось до купи й закривало небо (І. Нечуй-Левицький).

18. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучне слово?

а) Зашуми, Дніпро, розкажи мені, як здіймав ти гори-хвилі у грозові дні (В. Коломієць);

б) Людина прагне до щастя одвічно, як ріки в долини (М. Нагнибіда);

в) Як на голе дерево грім – жди засушливого літа (М. Малиновська);

г) Як повесні цвітуть долини, я чую голос Катерини в далеких сонячних полях (Т. Масенко).

19. У якому рядку подано засоби поєднання предикативних частин у складнопідрядному реченні з підрядним означальним?

а) що, щоб, бо, ніби, мов;

б) наче, хто, звідки, куди, як;

в) щоб, через те що, коли, мов, наче;

г) коли, як, щоб, скільки, хто.

20. У якому рядку подано засоби поєднання предикативних частин у складнопідрядному реченні з підрядним з'ясувальним?

а) щоб, що, ніби, немов, хоч;

б) наче, хто, поки, куди, як;

в) щоб, коли б, коли, мов, наче;

г) коли, як, щоб, скільки, хто.

21. У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях міри і ступеня?

а) що...то, чим...тим, що, що аж;

б) чим...тим, що, чий, скільки;

в) що...то, що, немов, як;

г) що аж, наче, ніби, що...то.

22. У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях способу дії?

а) чим...тим, що, чий, скільки;

б) що...то, чим...тим, що, що аж;

в) що...то, що, немов, як;

г) що, як, ніби, щоб.

23. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують лише сполучні слова?

- а) місця;
- б) часу;
- в) міри і ступеня;
- г) способу дії.

24. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують сполучники і сполучні слова?

- а) міри і ступеня;
- б) допусту;
- в) місця;
- г) способу дії.

25. У яких складнопідрядних реченнях підрядна частина приєднується до головної прислівним зв'язком?

- а) місця;
- б) часу;
- в) умови;
- г) способу дії.

26. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують лише сполучники?

- а) способу дії;
- б) часу;
- в) міри і ступеня;
- г) місця.

27. У якому рядку подано складнопідрядне речення з підрядним міри і ступеня?

- а) Такі дощі йшли, що огірки тільки влітку зацвіли (М. Малиновська);
- б) Сердега так перелякався, аж тремтить (Л. Глібов);
- в) А тепер у серці щось тремтить і грає, як тремтить на сонці гілка золота (М. Рильський);
- г) Люблю, як спільно, толокою, ви хату ставите комусь (О. Ющенко).

28. Визначте рядок, у якому записано складнопідрядне речення з підрядним способом дії.

- а) Роби так, щоб після тебе переробляти не довелось (Д. Білоус);

б) Старий поволі пішов а пасіку, щоб попрощатися із бджолами (М. Стельмах);

в) Не було й дня, щоб у нашій половині не проклинали Кожушного (В. Земляк);

г) Майже ніколи не чули, щоб він кричав і метушився (О. Гончар).

29. У якому рядку записано речення означально-поширювальним?

а) Я знову згадав ті хвилини, що душу п'янили мою (В. Сосюра);

б) Угорі озвалися журавлі, що взяли літо на крила і летіли з ним у далекий вирій (М. Стельмах);

в) Не було й дня, щоб у нашій половині не проклинали Кожушного (В. Земляк);

г) Вечірня зірка, далека невідома красуня, алмазно світить з неба на чабанське подвір'я, де в задумі походжає льотчик (О. Гончар).

30. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучне слово?

а) Заревіли гори, аж небо здригається (М. Черемшина);

б) Стара верба од старості зомліла, забула, що сказав їй водяник (Л. Костенко);

в) Несподівано Богдан почув, як у гречках задзвеніла бджола (М. Стельмах);

г) Чомусь пам'ятаю, що річка звалась Леглич (Л. Костенко).

1.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури

1. *Визначте складнопідрядне речення часу зі значенням наступності:*

а) Як ти підносиш на руках дитя, світлішають думки і почуття (Д. Павличко);

б) Вона бачила ці береги, коли вони були ще зовсім пустельні (Я. Баш);

в) Як тільки займеться десь небо, з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (М. Коцюбинський);

г) Ще довго довелося чекати Олені, до того як почувися його кроки (В. Земляк).

2. У якому рядку подано сполучники часової попередності?

- а) лиш тільки, після того як, після того коли;
- б) у той час як, після того як, тоді як;
- в) коли, до того як, перед тим як;
- г) коли, як, у той час коли, тоді як.

3. У якому рядку подано сполучники часової наступності?

- а) коли, лиш тільки, після того як, після того коли;
- б) у той час як, тоді як;
- в) коли, до того як, перед тим як, тільки-но;
- г) коли, як, у той час коли, тоді як.

4. У якому рядку записано складнопідрядне речення з підрядним місця?

а) Злітає ластівка угору, над осокорами летить, де чашу вечора прозору по вінця налива блакить (Л. Дмитерко);

б) Посадили ми сосновий бір на тому самому місці, де колись курілись піски (Ю. Збанацький);

в) Де б не носило тебе по світу, а душа рветься в край рідний (В. Зубова);

г) Не знаю, де й ділася недавня туга, сум та журба гірка (П. Мирний).

5. У якому рядку записано складнопідрядне речення з підрядним часу?

а) Коли швидше побігти, можна ще втекти (М. Коцюбинський);

б) Коли ж бричка зникала, нарешті, у хмарі сірого пилу, розмови знов оживали (М. Коцюбинський);

в) Та ось одного осіннього дня, коли вже рано сутеніло, перед прибуттям поїзда зустрівся нам край перону самотній зсутулений пасажир із клунком через плече (О. Гончар);

г) Шкода, коли б наш досвід, здобутий такою ціною, пропав, загубився (О. Гончар).

6. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є парний сполучник?

а) Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе (Л. Костенко);

б) Що уважніше роздивляємося сусідів, то настійніше замислюємося про самих себе (В. Коротич);

в) Коли наступає літо, сонце, здається, завмирає вгорі (Гр. Тютюнник);

г) Як повесні цвітуть долини, я чую голос Катерини в далеких сонячних полях (Т. Масенко).

7. *Хто автор статті Особливості функціонування зіставних конструкцій зі сполучником чим...тим у сучасній українській мові?*

а) В. Барчук;

б) Р. Христіанінова;

в) М. Семенюченко;

г) М. Греб.

8. *У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях мети?*

а) що...то, чим...тим, що, що аж;

б) бо, тому що, через те що, для того щоб;

в) щоб, щоби, аби, для того щоб;

г) що аж, наче, ніби, що...то.

9. *У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях причини?*

а) адже, тому що, через те що, для того щоб;

б) що...то, чим...тим, що, що аж;

в) що...то, що, немов, як;

г) якщо тільки, раз, якби, коли б ... то.

10. *У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують лише непарні сполучники?*

а) умови;

б) причини;

в) мети;

г) допусту.

11. *Визначте складнопідрядне речення з невластивим причинним підрядним:*

а) Тому що він був ще малий тягати воду, дід віддав його до ковбасника по три карбованці на місяць (П. Панч);

б) Які ж ми були щасливі з Оксанкою, що залишилися з нею удвох (Л. Забашта);

в) І не мріяла вже про тебе, щоб не образить цим тебе (Л. Костенко);

г) Жаль мені батька, бо ж батько у кожного з нас один (В. Земляк).

12. Які сполучники слугують засобом вираження значення нереальної умови?

а) адже, тому що, через те що, для того щоб;

б) якби тільки, якби, коли б ... то, лиш би;

в) що...то, що, немов, як;

г) якщо тільки, раз, якби, коли б ... то.

13. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є сполучники реальної умови?

а) Якби він був малярем, то намалював би її з сонцем на плечах (М. Стельмах);

б) Навіть якби хтось зараз ішов за ними, то не почув би (Є. Гуцало);

в) Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко);

г) Коли б у людства не було фантазій, було б стократ на світі важче жити (І. Коваль).

14. Визначте зайве речення за типом підрядної частини:

а) Коли не любиш землю гаряче, ніколи в небо не злетиш (Г. Плоткін);

б) Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко);

в) Людина відчуває свою слабкість тоді, коли її покидають надії (Б. Харчук);

г) Коли хліб на возі, нема біди в дорозі (Нар. творчість).

15. Визначте складнопідрядне речення з підрядним допусту.

а) А хата стане синім-синім небом, де промінці зійшлись на дивну гру (Л. Ковальчук);

б) Де обрії гойдалися вітрами, осінній ранок барви розливав (М. Сингаївський);

в) Під небом соковитим і дзвінким, де ходить вітер теплий і рум'яний, вони будують променистий дім (М. Рильський);

г) Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, любі мені
(А. Малишко).

16. У якому рядку подано складнопідрядне речення з невластивим цільовим значенням?

а) Мати, для того щоб побачити Володьку, встала ще вдосвіта
(У. Самчук);

б) Аби потрапити в місто, хлопцям потрібно було їхати місцевим поїздом (І. Багряний).

в) Я обламую хвилиною пальці, щоб не сплїтались в печаль годин
(Ліна Костенко);

г) Кілька разів бабу Улиту приводила, щоб викачати переляк
(У. Самчук).

17. Визначте зайве речення за семантикою підрядної частини:

а) Я прийшов у цей світ з любові, щоб спізнати дороги круті
(П. Осадчук);

б) На тому вони і розпрощалися, щоб і справді через місяць зустрітися знову (І. Маценко);

в) Відігривайте, щоб душа не замерзла (О. Гончар);

г) Половчиха стала чекати шаланди, для того щоб зберегти артільне добро (Ю. Яновський).

18. Завершіть речення До складнопідрядних речень розчленованої структури належать складнопідрядні речення з підрядними...

а) причини, способу дії;

б) допусту, мети;

в) умови, з'ясувальними;

г) міри і ступеня, мети.

19. Хто з учених досліджував складнопідрядні речення зі значенням допусту?

а) І. Слинько, І. Вихованець;

б) А. Кващук, Т. Ткачук;

в) М. Семенюченко, А. Кващук;

г) І. Чередниченко, Т. Ткачук.

20. У якому рядку записано складнопідрядне речення з підрядним мети?

- а) Майже ніколи не чули, щоб він кричав і метушився (О. Гончар);
- б) Іноді, щоб повернутися на Січ, запорожцям доводилося пробиватися крізь турецькі засади (А. Кащенко);
- в) Не було й дня, щоб у нашій половині не проклинали Кожушного (В. Земляк);
- г) Роби так, щоб після тебе переробляти не довелось (Д. Білоус).

21. У якому рядку записано лише сполучники з допустовим значенням?

- а) хоч, тому що, через те що, для того щоб;
- б) незважаючи на те що, коли б ... то, лиш би, хай;
- в) хто не ...проте, скільки не ... а, дарма що, нехай;
- г) тільки, раз, дарма що, коли не ... то.

22. У якому рядку допущено помилки в написанні сполучників?

- а) адже, тому що, через те що, для того щоб;
- б) якби тільки, якби, коли б ... то, лиш би;
- в) не зважаючи на що, що, немов би, якби;
- г) якщо тільки, раз, якби, коли б ... то.

23. Завершіть речення За допомогою сполучників *бодай, нащо, хай* передають значення...

- а) умови;
- б) допусту;
- в) причини;
- г) мети.

24. У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях супровідних?

- а) що, що аж, чого, чим;
- б) чим, що, чий, скільки;
- в) що, так що, немов, як;
- г) що, чого, чим, чому.

25. У якому рядку записано засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях порівняльних?

- а) наче, мов, начебто, як;

- б) так що, чим...тим, що, що аж;
- в) тому що, бо, немов, як;
- г) що, як, ніби, щоб.

26. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугує лише один сполучник?

- а) допустових;
- б) наслідку;
- в) супровідних;
- г) порівняльних.

27. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують лише сполучні слова?

- а) супровідних;
- б) наслідку;
- в) допустових;
- г) порівняльних.

28. До якої підрядної частини не можна поставити жодного граматичного питання?

- а) допустової;
- б) наслідку;
- в) причини;
- г) порівняльної.

29. Про який тип складнопідрядних речень ідеться в статті Складнопідрядні речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання»?

- а) порівняльні;
- б) часу;
- в) наслідку;
- г) супровідні.

30. Визначте складнопідрядне речення з підрядним наслідку:

- а) На якусь мить настала тиша, так що над хатою піднялись у небо голуби, знаменуючи мир і благодать (О. Довженко);
- б) Обмінна косилась у мій бік сизим оком, чим немало турбувала дідуся (М. Стельмах);
- в) Весною довго не було дощів, що турбувало всіх (О. Гончар);

г) Матвій відстоював свою думку незалежно від того, що Володька йому перечив (У. Самчук).

31. *Визначте складнопідрядне речення вірогідного (реального) порівняння:*

а) Чому я тоді не вмів шанувати цієї одежини, як шаную тепер... (М. Стельмах);

б) А приходили ви до нас завжди з посмішкою, ніби й лиха не зазнали (М. Стельмах);

в) Співай, співай, наче це тільки ти один знаєш (М. Стельмах);

г) Артемон так подивився на Богдана, немов той звалився з місяця, потім заклекотів смішком чи насмішкою (М. Стельмах).

32. *Хто з науковців потрактує складнопідрядні речення з підрядним супровідним як відносно-репродуктивні?*

а) І. Слинько, М. Ф. Кобилянська;

б) А. Кващук, І. Вихованець;

в) К. Шульжук, І. Слинько;

г) І. Чередниченко, А. Кващук.

33. *Підрядна частина яких речень завжди постпозитивна?*

а) місця;

б) порівняльних;

в) супровідних;

г) допустових.

34. *Установіть відповідність між типом підрядної частини й сполучними засобами:*

а) порівняння 1) хай, нехай, дарма що, хоча;

б) наслідку 2) після чого, що, чим, чого;

в) супровідне 3) немов, наче, нібито, як;

г) допусту 4) так що.

35. *Завершіть речення Підрядне наслідкове...*

а) може посідати будь-яку позицію щодо головного;

б) має розгалужену систему сполучних засобів;

в) може пояснювати напівпредикативний дієприслівниковий зворот у функції відокремленої обставини;

г) поєднується з головним за допомогою прислівного зв'язку.

ПЕРЕЛІК ТЕМ, ВИНЕСЕНИХ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Історія вивчення складних речень: основні тенденції, імена відомих синтаксистів, провідні ідеї їхніх теорій.
2. Явища синкретизму у сфері складних речень.
3. Історія вивчення складних безсполучникових речень.
4. Пунктуація в складних безсполучникових реченнях.
5. Розділові знаки в складносурядному реченні.
6. Історія вивчення складнопідрядних речень.
7. Розділові знаки в складнопідрядному реченні.
8. Синтаксична синонімія підрядних означальних частин і напівпредикативних дієприкметникових та прикметникових зворотів.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначити семантико-синтаксичну організацію складносурядних речень відкритої структури в художніх текстах:
 - І. Багряного;
 - М. Вінграновського;
 - Є. Гуцала;
 - Л. Костенко;
 - М. Стельмаха;
 - Г. Тютюнника;
 - В. Шкляра.
2. Визначити семантико-синтаксичну організацію складносурядних речень закритої структури в художніх текстах:
 - І. Багряного;
 - М. Вінграновського;
 - Є. Гуцала;
 - Л. Костенко;
 - М. Стельмаха;
 - Г. Тютюнника;
 - В. Шкляра.
3. Визначити семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних речень з темпоральними відношеннями в художніх текстах:
 - І. Багряного;
 - М. Вінграновського;
 - Є. Гуцала;
 - Л. Костенко;
 - М. Стельмаха;
 - Г. Тютюнника;
 - В. Шкляра.

4. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з означальними відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

5. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з причиновими відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

6. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з цільовими відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

7. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з допустовими відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

8. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з темпоральними відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

9. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з порівняльними відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

10. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з просторовими відношеннями в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

РУБІЖНИЙ КОНТРОЛЬ 1

Система завдань для рубіжного контролю призначена для виявлення рівня засвоєння майбутніми фахівцями знань про формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну організацію різнотипних складних речень елементарної будови, сформованості в них навичок синтаксичного аналізу таких конструкцій.

Студентам будуть запропоновані різні за ступенем складності завдання. Перші з них (відкриті тести – 3 завдання, 3б.) передбачають перевірку рівня засвоєння ними теоретичного матеріалу. Щоб виявити рівень сформованості в них практичних умінь і навичок пропонуємо закриті тести (8 завдань, 4б.) і виконати синтаксичний аналіз складного елементарного речення (3 б.).

Зразок

Відкриті тести

1. Диференційні ознаки складного речення такі...
2. До складнопідрядних речень нерозчленованої структури належать:...
3. Є такі прийоми розмежування складнопідрядних речень з підрядними часу й умови ...

Закриті тести

1. Коли усталився термін «складне речення»?
 - а) наприкінці ХІХ ст.;

- б) на початку ХХ ст.;
- в) у середині ХІХ ст.;
- г) у середині ХХ ст.

2. *Завершіть речення* Асемантичні сполучники оформлюють ...

- а) певний різновид семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;
- б) різні різновиди семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами;
- в) зв'язок між частинами лише складнопідрядних речень;
- г) зв'язок між частинами лише складносурядних речень.

3. *Хто автор монографії «Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові»?*

- а) О. Пешковський;
- б) А. Кващук;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

4. *У якому рядку записано складносурядне речення із власне єднальним значенням?*

- а) І в хуторі, і в гаю все змовкло, заснуло, а хлопці сиділи над озером і тихо розмовляли (С. Васильченко);
- б) Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко);
- в) На її зосередженому обличчі заколивався світ і виразно пройшли тіні страждання (М. Стельмах);
- г) Зими не було, й знову було мокро і осінньо (М. Хвильовий).

5. *Представники структурно-семантичного напрямку класифікували складнопідрядні речення, ураховуючи...*

- а) характер співвідношення між головною і підрядною частинами;
- б) формальні засоби поєднання предикативних частин;
- в) їхню співвіднесеність із членами речення;
- г) характер співвідношення між головною і підрядною частинами і формально-граматичні засоби їх поєднання.

6. У яких складнопідрядних реченнях засобом зв'язку слугують лише сполучні слова?

- а) місця;
- б) часу;
- в) міри і ступеня;
- г) способу дії.

7. У якому реченні засобом поєднання предикативних частин є парний сполучник?

- а) Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе (Л. Костенко);
- б) Що уважніше роздивляємося сусідів, то настійніше замислюємося про самих себе (В. Коротич);
- в) Коли наступає літо, сонце, здається, завмирає вгорі (Гр. Тютюнник);
- г) Як повесні цвітуть долини, я чую голос Катерини в далеких сонячних полях (Т. Масенко).

8. Визначте зайве речення за семантикою підрядної частини:

- а) Я прийшов у цей світ з любові, щоб спізнати дороги круті (П. Осадчук);
- б) На тому вони і розпрощалися, щоб і справді через місяць зустрітися знову (І. Маценко);
- в) Відігривайте, щоб душа не замерзла (О. Гончар);
- г) Половчиха стала чекати шаланди, для того щоб зберегти артільне добро (Ю. Яновський).

Зразок речення для синтаксичного аналізу: У сивоусого Романа Мефодійовича, здається, кожна яблуна відає, коли їй зацвітати та плодоносити (Є. Гуцало).

Розділ 2

ФОРМАЛЬНО НЕЕЛЕМЕНТАРНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Мета: ознайомити здобувачів освіти з основними теоретичними відомостями із синтаксису складного неелементарного речення, сформувати навички аналізу складних багатокomпонентних синтаксичних конструкцій.

Після вивчення матеріалу здобувач освіти має *знати:*

- основні поняття синтаксису складного неелементарного речення;
- типи складнопідрядних речень з кількома підрядними;
- принципи класифікації складнопідрядних речень неелементарної будови;
- типологію складних багатокomпонентних речень з урахуванням їхньої формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації;
- класифікацію безсполучникових багатокomпонентних речень;
- специфіку синтаксичних структур текстового рівня.

Здобувач освіти має *вміти:*

- оперувати термінологічним апаратом синтаксису складного неелементарного речення;
- ідентифікувати складне неелементарне речення в тексті, установлювати його тип, засоби зв'язку між предикативними частинами;
- аналізувати формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію складних речень неелементарної будови;
- будувати схеми різнотипних складних речень неелементарної будови.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

2.1. Формально неелементарні складнопідрядні речення

(4 год.)

1. Складні речення з послідовною підрядністю.
2. Складні речення з однорідною супідрядністю.
3. Складні речення з неоднорідною супідрядністю.
4. Складні речення з послідовною підрядністю і супідрядністю (однорідною і неоднорідною).

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 290–295.
2. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 302–331.

Додаткова:

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.
2. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.
3. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
4. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 183 с.
5. Шкарбан Т. М. Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 30–34.
6. Кузьмич О. О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61–65.

1. Складні речення з послідовною підрядністю.

Складнопідрядні речення з кількома підрядними реченнями – це такі складні речення, що мають у своєму складі, крім головного речення, не менше двох предикативних частин – різнотипних структур підрядних речень. У лінгвістичній літературі такі складні речення прийнято називати *кілька-* чи *багатокомпонентними* складнопідрядними реченнями.

Залежно від способів моделювання, творення й вияву названих речень прийнято розрізняти складнопідрядні речення:

1) з послідовною підрядністю: *Як добре, що ти мені дарувала все, чого в житті мені бракувало* (С. Йовенко);

2) з однорідною супідрядністю: *Хто хоче, нехай розпитає, як сонце за степом сідає, як жито мов хвиля біжить* (Л. Первомайський);

3) з неоднорідною супідрядністю: *Гонтар, коли був у шахті, помітив, що бетонярі безперестанку поглядали вгору й когось шукали* (Я. Баш).

У складнопідрядних реченнях з послідовною підрядністю зв'язок між предикативними частинами (реченнями) побудований ланцюжком: перше підрядне речення синтаксично й семантично залежить від головного речення, друге підрядне підпорядковане першому, третє – другому підрядному і т. ін. Такий спосіб зв'язку підрядних речень прийнято називати *ступеневою* підрядністю: *Назбираю, цвіту аж на цілий карбованець, бо дуже люблю, коли є багато зошитів* (М. Стельмах); *Над світом стояла така благословенна тиша, що було чути, як кущики жита ронили краплі роси* (М. Стельмах); *Кілька хмарин впливли десь зовсім близько, ніби сиділи вони за горою, яка чорніла за полем* (У. Самчук); *В них дзвеніло щастя непочате, радість невимовна і жива, коли їх вивозили дівчата, які йшли у поле на жнива* (В. Симоненко).

Залежно від того, яким є місце підрядної частини речення стосовно головної, прийнято розрізняти підрядні частини різних ступенів: першого ступеня (перше підрядне речення), другого (друге підрядне речення), третє і т. ін.: *А до будинків гудок заходив, як заходила близька людина, котру два роки вважали неживою* (Ю. Яновський); *Ми зустрілись, аби поговорити про зміни, що грядуть* (У. Самчук). Найчастотнішими є конструкції з послідовною двоступеневою, рідше – із тріступеневою підрядністю; ще рідше трапляються чотириступеневі, особливо п'ятиступеневі складнопідрядні синтаксичні конструкції: *Ніколи не треба забувати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне* (О. Довженко); *Спить солдат на*

камені твердому. Йому сниться, що прийшов додому, бо так ніжно обнімає брилу, ніби справді пригортає милу, що з відерцем вибігла із дому. Спить солдат на камені твердому (П. Воронько).

Порядок розташування головної і підрядних предикативних частин у складнопідрядних реченнях з послідовною підрядністю найчастіше є таким: першою реченневою структурою виступає головна частина складного речення, за якою послідовно розміщуються його підрядні частини. Однак досить часто такий порядок порушується: *Тому й досі, коли в полі бачу обрис жінки, що несе обід уже не орачеві, а трактористу чи комбайнеру, в моїй душі трепетно сходяться ранкові легенди минулого з сьогоднішнім днем* (М. Стельмах); *Як засуθενіло, що ткати не видно вже, Давид виліз із за верстата* (А. Головка); *Якщо ви любите пісні, які творив народ віками, пливіть в Чернігов по Десні чи по Дніпру пливіть у Канів* (М. Сингаївський); *Малий ласун, що вічно тикав свого носа у солодке, бо бабуня його мазала, мав тепер з того клопіт* (І. Багрянний).

2. Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю.

Однорідною є така супідрядність, коли дві чи більше підрядних речень одного синтаксичного різновиду однаково пояснюють якесь слово (сполучення слів) в головній частині складного речення або ж однаково пов'язані з усім змістом головної частини складнопідрядної конструкції: *Людам потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум* (О. Гончар): усі три підрядні речення становлять підрядні означальні речення. Або: *Я знов побачив ті місця, де змалку збагнув дерев рясних зеленограй, де сон-траву і лагідну фіалку випецує весною щедрий гай* (Д. Луценко); *Я люблю слухати, як шумить ліс, як говорять між собою дерева* (М. Стельмах); *Сонне крило ночі засивіло в тумані і ждало, коли все засне, коли погасне остання зоря* (Г. Косинка); *Навіть квітка квітує для того, щоб zostавити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому* (О. Гончар).

З метою конденсації (ущільнення, скорочення) висловлюваного в другому і наступних підрядних реченнях з кількома підрядними сполучниками підрядності можуть випускатися; зв'язок між підрядними

частинами у такому разі виражається з допомогою сполучників сурядності чи безсполучниково: *Неприємно, коли п'явка впивається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг і червоною дзібкою скубе за штани* (О. Довженко); *Коли кінчається довгий світловий день і гостра спека змінюється м'яким атласним літєплом синього південного вечора, на токах запалюються електричні ліхтарі* (О. Гончар); *Аркадій Петрович прислухався, як стукали чийсь каблучки, пересувалися стільці, тонко дзвеніла склянка* (М. Коцюбинський).

Підрядні частини в складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю (підпорядкуванням) здебільшого поєднуються з головною частиною речення за допомогою однакових сполучників або сполучних слів; подекуди це досягається різними сполучними засобами – сполучними словами чи сполучниками: *Довгими зимовими вечорами старий Джеря любив розказувати дочці й онукам, де він бував, що бачив, з якими людьми зустрічався* (І. Нечуй-Левицький); *Почали радитися, як їм вибратися з плавнів, куди йти* (М. Коцюбинський); *Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь* (М. Коцюбинський).

3. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.

Синтаксична й семантична сутність підрядних речень у таких складнопідрядних реченнях полягає в тому, що такі підрядні речення різноструктурні, різнофункціональні, а саме:

а) одним підрядним реченням пояснюється весь зміст головного речення, а другим підрядним – лише певне слово в головному реченні: *Коли пісні мого краю плывуть у рідних голосах, мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах* (М. Рильський); *Коли прийшов Йон, Володькові здалося, що це – кінець* (У. Самчук); *Хоча ріс не в багатій сім'ї, згадую про духовність, яка панувала в ній* (У. Самчук); *Вражений тим, що невдовзі почув, я вже завтра поїду в Білу Церкву, щоб побачити цього дивовижного чоловіка* (О. Дмитренко);

2) підрядними реченнями одного різновиду пояснюються різні слова в головній частині речення: *Лише завзяті лісоруби, яких*

стежина привела, присядуть біля джерела, де клен шумить зеленочубий (К. Дрок); Це гроно болю, що впаде в глибінь, на нас своїм безсмертям окотилось, в якому доля з кров'ю повінчалась (В. Стус); І тому світ завжди благословляє і сонце, що вітає, і серце, що кохає (В. Симоненко);

3) структурно неоднотипні підрядні речення можуть стосуватися різних слів у головному реченні: *При світлі воскової свічки, що роздобули в млині, вони взялися до роботи і так захопилися, що забули про втому та сон (М. Коцюбинський); Я ніколи не бачив солдата, що плаче на вулиці, і не повірив би, що такі бувають на світі (М. Івасюк); Той бідний виквіт рідної землі, що краплений Дніпровою водою, своєю присягався головою, що розпізнав рахманний біль землі (В. Стус);*

4) різнотипними підрядними реченнями неоднаково пояснюється весь склад головного речення: *Коли дерева одцвітають, вони складають лист, щоб знову зацвісти новими, свіжими квітками (О. Олесь); І тепер, коли втома в своїх обіймах пригорта, – мені так хочеться додому, де коливаються жита... (Д. Фальківський).*

4. Складні речення з послідовною підрядністю і супідрядністю (однорідною і неоднорідною) – це такі багатокомпонентні складнопідрядні речення, котрі поєднують послідовну підрядність і супідрядність. Такі речення важко піддаються систематизації, бо там можливі найрізноманітніші випадки поєднання:

– послідовна й однорідна супідрядність: *Коли свою пісню прощальну несуть журавлі на луки зарослі, де низько схиляються лози, де трави і мох припадають до лона землі, з-під хмар передзим'я дощем опадають їх сльози (Д. Павличко); Андрій відчував, що він не зможе повернутися, що в нього не вистачить духу, щоб знову побачити її (П. Загребельний); Платив світові ненавистю за те, що його малим запхнув у сідельну сумку османський емін і привіз до Стамбула, кинув на стайню між коней, де хлопець мав жити або вмерти, де він ріс, позбавлений усього людського (П. Загребельний);*

– неоднорідна й однорідна супідрядність: *Якщо тебе мужність покине крилата, байдужість підступить, душа обміліє, знайди безіменну могилу солдата і вічний вогонь, що над ним пломеніє*

(Л. Забашта); *Рустем жив серед коней, пильнував, щоб вони були вчасно розсідлані, вищіткувані й витерті до блиску, щоб мали звільгтий овес у жолобах і свіже сіно, виводив разом з іншими своїми товаришами вночі коней на проводку, коли ніхто не бачив, ганяли їх, щоб не застоювалися* (П. Загребельний); *Щоб права були використані, мусимо вміти домагатися від урядів, щоб законом і конституцією гарантовані нам права були урядами респектовані, щоб їх не ламали, щоб ними не зловживали* (У. Самчук).

– неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність: *Коли всі чадіють від спертото повітря, люди мусять бігти до оцього колодязя, щоб обливатись водою, яка була дуже прохолодна, тому що наближався вечір* (О. Гончар); *Знаючи, що ніхто з володарів не слухає виправдовувань, уже розіслав в усі заприяжені землі листи, де писав, що пішов на Відень, щоб побачитися й поговорити про справи Угорщини з королем Фердінадом* (П. Загребельний).

– неоднорідна, однорідна супідрядність і послідовна підрядність: *Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси* (О. Довженко); *Коли Спартак дізнався від неї, що прибула нова партія поранених і серед прибулих є кілька студентів, то одразу попросив Наташу піти точно довідатись, хто саме ті студенти* (О. Гончар).

Складнопідрядні речення з кількома підрядними – широко розгалужені синтаксично й семантично, стилістично різнофункціональні, задовольняють численні потреби мовленнєвої комунікації, спілкування, особливо в науковій сфері користування мовою.

2.2. Складні речення

з різними видами синтаксичного зв'язку

1. Загальна характеристика речень з різними видами синтаксичного зв'язку.

2. Складні речення змішаної будови із сурядним і підрядним зв'язком.

3. Складні речення змішаної будови із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 305–310.

2. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 331–342.

Додаткова:

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.

2. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.

3. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.

4. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 183 с.

1. Загальна характеристика складних речень з різними видами синтаксичного зв'язку. Цей різновид складних речень і дотепер поіменовують по-різному. Одні науковці послуговуються терміном *складне синтаксичне ціле* (В. Кононенко та ін.), інші – *багаточленне складне речення* (О. Федорів та ін.) або: *складне сполучниково-безсполучникове речення* (К. Шульжук), *складне речення з різними видами синтаксичного зв'язку* (І. Вихованець), *багатокомпонентні складні речення змішаного типу* (В. Горпинич, В. Горяний), *складні речення змішаної будови* (П. Дудик) тощо. У шкільному курсі синтаксису української мови переважає термін *складні речення з різними видами зв'язку*. Ми послуговуватимемося терміном *складне речення з різними видами синтаксичного зв'язку*.

Мінімальний реченнєвий склад таких речень – три предикативні частини. Наприклад, у реченні *Хтось затягнув пісню щиро, високо, і вона шовково розіслалася по воді притемненого озера, що поблискувало від спалахів багаття* (М. Смоленчук) використано два різновиди сполучникового зв'язку: перша й друга предикативні

частини поєднані сполучниковим сурядним зв'язком, друга й третя – сполучниковим підрядним зв'язком. Перші два речення можуть скласти окреме складносурядне речення, а друге й третє – складнопідрядне (за умови заміни займенника *вона* іменником *пісню* (додаток), який за цієї умови став би підметом).

Складність синтаксичних і семантичних відношень між предикативними частинами складних речень з різними видами синтаксичного зв'язку, дають змогу виділяти в них два рівні членування – зовнішній (структурно-синтаксичний) і внутрішній (семантичний). У таких складних реченнях чітко простежується розгалужена синтаксична й семантична різноплановість їхньої будови як на рівні простих речень (предикативних частин), з яких вони сформувалися, так і за характером синтаксичного зв'язку міжреченнєвої сурядності і підрядності, сполучниковості й безсполучниковості; без сурядного й підрядного зв'язку неможливе й утворення будь-якого складного речення такого типу, тобто складних речень із найрізноманітнішими предикативними частинами, які у формі окремих простих речень поєднуються між собою одночасно або певним сполучником (сполучниками) чи сполучним словом (словами), або ж поєднуються обома формами синтаксичного зв'язку – одні з них (прості речення) зв'язком сполучниковим, а інші безсполучниковим.

Складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку, крім найчастіше трикомпонентної предикативної структури, досить часто утворюються з чотирьох і більше предикативних одиниць: *Вплив місяць, і гірські хребти заблищали всюди кам'яною лускою, стало чути звичний гул нічного бою* (О. Гончар) – трикомпонентне складне речення із сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком; *Од ранку до вечора виспівують дівчата та молодиці, а економи грають кіньми, звертаючи туди, де краці дівчата, де побачать чорні очі та брови* – чотирикомпонентне складне речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком; *Коли заходить між ними мова про Миколу, Баглай-старший не може віднайти пояснення цій драмі, яку він вважає безглуздою, не може стримати обурення: навіть там, серед племен, де він тоді заблукавсь, ножа ніхто не підняв* (О. Гончар)

– п'ятикомпонентне складне речення зі сполучниковим і безсполучниковим підрядним зв'язком.

Залежно від характеру сполучникового зв'язку виокремлюють такі різновиди складних речень з різними видами зв'язку: 1) складні речення із *сурядним і підрядним сполучниковим зв'язком*, і 2) складні речення із *сполучниковим і безсполучниковим зв'язком*.

2. Складні речення із сурядним і підрядним сполучниковим зв'язком. Речення із сурядним і підрядним сполучниковим зв'язком становлять найчисленнішу групу таких структур. Поєднання в них предикативних одиниць (простих речень) може бути найрізноманітніші; усе ж, маючи на увазі щонайбільш типове, можна виділити чотири групи таких складних речень, у яких:

– сурядним зв'язком поєднується просте речення з підрядним реченням, притому підрядних речень може бути різна кількість – одне або ж кілька: *Минула тривожна беззоряна ніч, і там, де попелясті сніги єдналися з небом, почав відділятися світанок* (М. Стельмах); *Здалось йому, що над ним засіяв ореол небаченої могутності, і він сміливо ступив уперед* (Р. Іванчук); *Йдуть собі люди з поля, а перед ними постає така даль, де рум'яна стежка од зорі біжить в село, що стала вже гаєм* (М. Стельмах);

– сурядним зв'язком поєднуються два складнопідрядні речення: *Технократ вважає, що з Баглая міг би вийти путящий інженер, але для цього йому треба менше катапультиватись у сфери ірреального, менше потопати в безпредметних візіях, від яких навряд чи може полішитись сортність майбутньої сталі* (О. Гончар);

– одне або кілька підрядних речень пояснюють два головних речення, з'єднаних сурядним зв'язком: *Коли він торкався смичком до струни скрипки, все на світі зникало і залишалася тільки музика* (В. Собко); *Коли задзвонить сон-трава в діброві і обізвуться в небі лебеді, земля святкову одягне обнову й веснянки закружляють по воді* (М. Стельмах).

3. Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком трапляються в мовленні досить часто. Виділяють три

різновиди таких конструкцій: із сурядним і безсполучниковим зв'язком; із підрядним і безсполучниковим зв'язком; з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Складні речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком структурно неоднорідні, з-поміж них можна виділити такі різновиди:

– із сурядністю й однорідною безсполучниковістю: *Зовсім близько озвалися кулемети, і лункий пласт шуму нагло осунувся в тишу, кілька голубих ракет освітили частину гірської дороги* (О. Гончар); *Неспокій уже судомив груди, та ось мелькнула малинова спідничка, збігла на вулицю дівчинка з жовтими квітами в руці* (Р. Іваничук);

– із сурядністю і неоднорідною безсполучниковістю: *Засорились зорі яснолицього: декотрі поховались і потонули в синьому небі, а сміливіші zostались* (І. Нечуй-Левицький); *Ніч теж, як навмисне, видалась сьогодні несамовита: запеклий мороз забивав дух, а снігова буря валила з ніг, крутила і мутила все перед очима* (Я. Баш);

– із сурядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю: *Вибивалась бідна волосинка, біла хустка плакала в імлі, – і здавалось: розтає сніжинка, умира сніжинка на землі* (М. Рильський); *Оригінальності від них не ждять: шпаки – це імітатори веселі; то іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо немазане скрипить* (М. Рильський).

Складні речення з підрядністю і безсполучниковим зв'язком належать до складних речень, визначальним для яких є безсполучниковий зв'язок, а підрядний виявляється на внутрішньому рівні членування. Беручи до уваги характер безсполучниковості, у таких складних реченнях виокремлюють три різновиди:

– з підрядністю та однорідною безсполучниковістю: *Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли на річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом* (І. Нечуй-Левицький);

– з підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю: *Марія вдивилася в розпечене повітря, що тремтіло над жовтим стеблинням ковили: на обрії заворушилася кора землі* (Р. Іваничук);

– з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю: *Земні пристрасті відійшли, згубні спокуси лишились десь там, де жодному роботіві вас не дістати, не загіпнотизувати своєю стукотнявою: ви стаєте недосяжні* (О. Гончар).

Складні речення з сурядністю, підрядністю і безсполучниковим зв'язком становлять найбільш поширений різновид складних речень змішаної будови в українській мові. Варіанти поєднання простих речень із сурядним і підрядним зв'язком з безсполучниковим численні. Залежно від комбінування сурядного, підрядного й безсполучникового зв'язку прийнято виділяти три різновиди таких синтаксичних конструкцій:

– із сурядністю, підрядністю і однорідною безсполучниковістю: *Я дам тобі науку і хліб, твоя дочка знайде колись багатого жениха, і ти будеш купатися в розкошах, які ніколи й не могли приснитися в поганому твоєму краю* (Р. Іваничук);

– із сурядністю, підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю: *Було тихо і спокійно, тут стали на перепочинок до моменту, коли можна буде їхати, і хлопці розв'ючили коні* (І. Багряний);

– із сурядністю, підрядністю та однорідною і неоднорідною безсполучниковістю: *Виповз він подивитися, що за відчайдушна жінка поселилася по сусідству з ним, з ікони глянула на дракона живими очима Марія, і він здох від її погляду* (Р. Іваничук).

Складні речення змішаної будови становлять поліпредикативні, синтаксично й семантично розгалужені конструкції, які утворюються не менше як з трьох предикативних частин (простих речень), поєднаних зв'язком сурядності і підрядності, тільки сполучниковим зв'язком або сполучниковим і безсполучниковим зв'язком у межах одного складного речення. Розглядувані складні речення належать до синтаксично й семантично найрозгалуженіших складних речень; вони багатоконпонентні, структурно неоднотипні, ними, природно,

виражаються найбільш складні витвори нашого мислення, нашої мовленнєвої творчості.

2.3. Синтаксичні конструкції текстового рівня

1. Період як синтаксична структура.
2. Надфразна єдність.
3. Конструкції із чужим мовленням.

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 310–315, 343–351.
2. Шутьжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 362–377.

Додаткова:

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.
2. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.

1. Період як синтаксична структура. Період не становить окремого структурного типу речення, це особливі форми організації складних чи простих ускладнених речень.

Період – це складна, здебільшого багатоконпонентна, синтаксична конструкція з двох семантично-інтонаційних частин (висхідної і нисхідної), розмежованих тривалою паузою.

Період – це в усіх випадках складне синтаксичне реченнєве утворення, якому властива багатослівна побудова, яка характеризується повнотою й закінченістю висловленої думки, єдністю певної теми, її змісту і синтаксичного оформлення.

За своєрідністю структури період може бути: 1) *простим* ускладненим реченням або 2) *складним* (сполучниковим чи безсполучниковим) реченням: 1) *Азовськеє море і Чорнеє море, зелені діброви і спів солов'я, високі Карпати, донецькі простори – це ти, Україно моя!* (І. Нехода) – період зі структурою простого ускладненого речення (з однорідними підметами); 2) *Тільки тобою білий святиться*

світ, тільки тобою повняться брості віт, запарувала духом твоїм рілля, тільки тобою тішиться немовля, спів калиновий піниться над водою, – тільки тобою, тільки тобою (В. Стус) – завершальна частина цього періоду – *тільки тобою, тільки тобою* – формально становить лише сполучення слів і тільки умовно може вважатися неповним реченням.

Логічно, за своїм змістом та інтонацією період членується на дві частини: першу (попередню) – багатослівну, яка вимовляється з поступовим наростанням голосу, і другу (заключну) – завжди вкрай стислу, яка відмежовується від попередньої частини тривалою паузою (між обома частинами) і зниженням голосу, завершувальною інтонацією.

Найчастіше період становить розгорнуте складнопідрядне речення: *Якщо я забуду твої заповіти, туманом чужої омани повитий, якщо обрубав я спогадів віти, якщо розучуся в майбутнє зоріти, – карай мене, мати, карай!* (М. Нагнибіда) – складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю.

Тривала пауза між висхідною і нисхідною частинами періоду позначається на письмі комою і тире: *Що земля поділяється на шматочки, що людей усе більшає, а землі не прибуває, що вже й тепер чимало бурлаків, а далі й більше буде, – це кожний бачить і знає* (М. Коцюбинський).

Період – досить виразно особливе синтаксичне утворення, найчастіше лексично розгалужена синтаксична структура складного речення, котрій властива інтонаційна двочленна своєрідність, очевидна емоційність (особливо в художньому чи публіцистичному мовленні), розгалужений зміст, у якому знаходить свій вияв одна з потреб сучасного ускладненого мислення-мовлення, один з його перспективних виявів.

2. Надфразна єдність. Поняття «надфразна єдність» ввів до наукового обігу Л. Булаховський. Проте й досі питання про статус цих синтаксичних структур належить до дискусійних. Деякі мовознавці (І. Вихованець, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) не

розглядають їх як особливі синтаксичні утворення, не вважають окремим різновидом складних речень.

Надфразна єдність і справді не є окремим реченням – ні простим ускладненим, ні складним, це поєднання щонайменше двох окремих речень, яким властива певна змістова завершеність, структурна єдність, що, зі свого боку, досягається лексико-граматичними та інтонаційними засобами.

Надфразна єдність (складне синтаксичне ціле) – відрізок мовлення з двох і більше самостійних речень, об'єднаних спільністю теми в певному інтонаційно-смисловому мовленнєвому блоці.

Зв'язок між реченнями в таких синтаксичних побудовах реалізується передусім змістовими чинниками, семантичною пов'язаністю речень, а також лексичними (повторення слів, уживання займенників чи займенникових прислівників), морфологічними (співвідношеннями видо-часових та способових форм дієслів-присудків), синтаксичними (порядок слів і речень, паралелізм побудови окремих речень) та ритмомелодійними засобами.

Беручи до уваги спосіб об'єднання речень у надфразній єдності, розрізняють два типи таких синтаксичних структур: з ланцюговим зв'язком компонентів і з паралельним зв'язком компонентів.

Речення в надфразних єдностях з ланцюговим зв'язком компонентів нагадують розгортання думки в складнопідрядних реченнях з послідовною підрядністю: кожне наступне речення доповнює попереднє: *Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно і ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь* (І. Нечуй-Левицький).

Надфразні єдності з паралельним зв'язком компонентів характеризуються тим, що речення в них часто однотипні за будовою, їм притаманна відносна самостійність, вони передають незалежні одна

від одної події, які відбуваються одночасно: *Тихою ходою, ледве стукаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок Семен Ворон. Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішали з гори в долину на спочинок, бо Семен нині трохи приїздився, доорюючи панський лан. Справді, було нерано. Осіннє сонце давно вже сховалось за горою, забрало з собою й проміння; лиш холодне небо кидало на чорну землю блакитне сяйво, дихало холодом й вогкістю* (М. Коцюбинський).

Отже, надфразна єдність не становить жодного з різновидів складного речення; це своєрідне поєднання двох чи кількох речень, що характеризується цілісністю, зв'язністю, структурною організованістю і завершеністю.

3. Конструкції із чужим мовленням. Конструкції з прямим мовленням також доцільно відносити до утворень текстового рівня, оскільки такі конструкції скомпоновані двома чи кількома реченнями.

Обома різновидами мовлення представлене або мовлення певних осіб без найменших змін у ньому (пряме мовлення), або ж мовлення іншої особи з певними змінами в його структурі (непряме мовлення). *Куди зникає вночі сонце?* (П. Мирний) – пряме мовлення і *Чіпка запитав, куди зникає вночі сонце* – мовлення непряме.

*Чуже мовлення, тобто мовлення іншої особи, яке відтворене в усній чи писемній формі точно, дослівно, без змін, називають **прямим мовленням**.*

Пряме мовлення здебільшого супроводжують слова автора, які можуть бути побудовані за моделлю двоскладного речення (повного чи неповного): *Ви чого, мамо? – перелякався він* (М. Стельмах). *Доброго здоров'я, тітко Ганно, – і зупиняється, мов тополька при воротях* (М. Стельмах).

Конструкції з прямим мовленням можуть бути трансформовані в непряме мовлення, тобто в складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним.

Непрямим називають мовлення інших осіб, яке передане із збереженням змісту, але без збереження його форми: «Славна дівчина росте в Саливона Литвинчука», – похвалив тато, коли вони одійшли

од в'язальниць (М. Стельмах). Пор. : *Коли вони одійшли од в'язальниць, тато похвалив, що славна дівчина росте в Саливона.*

Під час перетворення прямого мовлення в непряме відбуваються певні лексичні й синтаксичні зміни: у словах автора в ролі присудка зазвичай використовують дієслова мовлення (*сказати, мовити, запитувати, допитуватися, згадати, шепнути, відповісти* тощо), мислення (*подумати, засумніватися, згадати, домислити*), дієслова, якими називається мета висловлюваного, емоційний стан мовців (*утішатися, поцікавитися, зрадіти, засміятися, зітхнути*) та ін. Якщо пряма мова передається розповідним реченням, то в непрямому мовленні воно стає підрядним реченням (підрядною частиною складнопідрядного речення) зі сполучником *що, щоб, хто, кого* та ін., а зі слів автора утворюється головне речення; пор.: *«Андрію, заспівай нам якоїсь», – попросила вдова* (М. Стельмах); *Вдова попросила Андрія, щоб він заспівав їм якоїсь*; 2) просте питальне речення з питальним словом стає підрядним реченням з тим самим сполучним словом – *хто, що, куди, коли* та ін. або зі сполучником *чи*: *«Ти любиш сирти» – запитав Іван* (М. Стельмах) – *Іван запитав, чи я люблю сирти.*

Як засвідчують подані приклади, словами автора і прямим мовленням утворюється особливий різновид речень, які прийнято називати реченнями з прямим мовленням. Непряме мовлення може бути перетворене на слова автора, які в таких випадках набувають структури головного речення, і на висловлювання (речення), яке знаходить свій синтаксичний вияв у формах підрядного речення. За наявності непрямого мовлення типові для нього синтаксичні властивості визначаються вподобаннями мовця, а не того, кому належить первинне висловлювання у формі прямого мовлення. Непряме мовлення, витворене зі змісту й структури мовлення прямого, завжди зберігає його семантичну адекватність, сприймається як синтаксично паралельна, замінна форма, але з досить виразною комунікативно-стилістичною своєрідністю; непряме мовлення зі словами автора, які вилучено зі складу прямого мовлення,

сприймається як більш книжна, офіційна форма висловлювання, яка частково позбавлена звичної для прямого мовлення розмовності.

На відміну від непрямого мовлення, яке формується на основі *гіпотаксису*, тобто внаслідок підрядного зв'язку між реченнями, пряме мовлення синтаксично створюється за принципом *паратаксису*, тобто внаслідок зв'язку синтаксично самостійних, незалежних і послідовно розміщених частин висловлювання.

Не завжди пряме мовлення можна трансформувати в непряме, особливо тоді, коли в словах авторів немає дієслова зі значенням мовлення, а наявне, наприклад, дієслово зі значенням руху.

Звертання, вигуки, зрідка вставні слова і частки звичайно випускаються в непрямому мовленні: *Коли зайшла мова про Берлін, Роман Блаженко поскаржився: «Ой, далеко, браття до нього йти»* (О. Гончар); пор.: *Коли зайшла мова про Берлін, Роман Блаженно поскаржився, що далеко до нього йти.*

Невласне пряме мовлення по-своєрідному поєднує певні особливості мовлення прямого й мовлення непрямого. Невласне пряме мовлення характерне переважно для художнього й деяких жанрів публіцистичного мовлення, особливо для мовлення газетного.

Невласне пряме мовлення – це чуже мовлення, яке, вводячись в авторський текст, зберігає певні особливості живого, прямого мовлення персонажа (без цитування і специфічної пунктуації, характерної для прямого мовлення). Невласне пряме мовлення нерідко досить розгалужене словесно, становить монолог-роздум, оповідь особи, про яку що-небудь мовиться. У невластне прямому мовленні широко представлені такі синтаксичні структури, як речення питальні, окличні, неповні, еліптичні, незакінчені й обірвані частини речення, слова-речення, інші експресивні конструкції тощо: *Степан вийшов на галявину. Боже, та це ж тут він у дитинстві нас худобу! І одного разу довго-довго шукав оту прокляту Маньку, що завжди кудись забігала. Гей-гей, скільки ж це часу збігло? І не порахуєш... Усього було: робфак, Оксана, війна, шпиталь... Степан зітхнув і присів на горбок* (П. Автомонов).

Цитати становлять особливий різновид прямого мовлення.

Цитатою називають дослівно використаний уривок чийого-небудь писемного чи й усного мовлення.

Цитатою без найменших змін стверджується або заперечується думка, висловлена тим чи тим мовцем: *«Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе»* (О. Гончар).

Цитати завжди беруться в лапки. Якщо цитата виступає частиною речення, якщо нею продовжується речення, то її пишуть з малої літери: *Один з відомих сучасних лінгвістів писав про те, що «без мови не може бути справжнього людського розуму»* (Л. Успенський).

Якщо цитату оформлено як самостійне речення чи поряд наводяться кілька речень, то перед початком цитування ставиться *двокрапка*, а кожна цитата, становлячи речення тої чи тої будови, пишеться з великої літери: *В одному зі своїх приватних листів Леся Українка писала: «Розсердив мене «Вісник, поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаніка і зовсім поминувши мою характеристику Ваших творів».*

Якщо цитату наводять не повністю, то на місці пропущення слів (слова) ставлять *три крапки*: *«Раніше чи пізніше з'являться на малоруській [українській] мові всякі книги... не самі вірші й повісті, а також учені трактати з різноманітних наук* (М. Чернишевський).

У лапки не береться цитований поетичний текст, у якому зберігаються віршовані рядки і строфи:

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій... (Т. Шевченко).*

Отже, пряме мовлення і непряме мовлення, невласне пряме мовлення, цитати – це ті способи й засоби писемного й усного висловлювання, якими забезпечуються всі спілкувальні потреби мовців.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

2.1. Формально неелементарні складнопідрядні речення

1. Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю.
2. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.
3. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.
4. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю і супідрядністю.

Рекомендована література:

1. *Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В.* Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.
2. *Дудик П. С., Прокончук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 290–295.
3. *Каранська М. У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.
4. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
5. *Кузьмич О. О.* Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61–65.
6. *Шкарбан Т. М.* Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 30–34.
7. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 302–331.
8. *Шульжук К. Ф.* Складні багатокомпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 183 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які складні речення належать до неелементарних структур?
2. Назвіть типи складнопідрядних речень неелементарної будови.
3. З'ясуйте особливості конструкцій з послідовною підрядністю.
4. Що таке супідрядність? Назвіть її різновиди.
5. Яка ознака є визначальною у розмежуванні складнопідрядних речень з однорідною і неоднорідною супідрядністю?
6. Назвіть різновиди складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю.

7. Подайте приклади багатокomпонентних складнопідрядних речень змішаного типу.

Практично зорієнтовані завдання

1. *Визначте тип поданих речень, з'ясуйте види підрядних речень, схарактеризуйте засоби поєднання предикативних частин.*

Я б не ступив на батьківський поріг, якби забув про долю Батьківщини, про те, що в серці змалечку зберіг (І. Гнатюк). Через той битий шлях Корсунь зазнавав багато лиха, бо як тільки вороги набігали на Київщину або Білу Русь, то вже вони не минали Корсуня... (А. Кащенко). Я засвоїв одне, що нічого не помножиться, якщо ти не навчився нажите ділити (Є. Летюк). Ті, хто займається наукою, повинні дивитися на знання, як на довірену скарбницю, що становить власність усього народу (К. Тімірязєв). Я світ увесь сприймаю оком, бо лінію і цвіт люблю, рала промінні глибоко урізались в мою ріллю (М. Драй-Хмара). Хто любить творити красу, той ніколи не буде байдужим до праці, бо всяка праця на благо людини – прекрасна (В. Сухомлинський). Благословен, чії пісні прихід наближують весні, хто голови в журбі не хилить, як грози крешуть навісні (О. Підсуха). Вічна слава братам, що упали в бою, щоб життя розцвітало й шуміло (В. Сосюра). І хоч ти не сказала нічого, бо не слухала вітрових слів, він, забувши солодку знемогу, розганяти хмарки полетів (В. Симоненко). Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум (О. Гончар). Щасливий ти, коли чуєш, що даси людям хоча б маленький промінчик доброго сонця на землі... (І. Чандей). Треба прожити так, щоб тобою пишались, щоб твоя праця давала людям радість і благо (В. Сухомлинський).

2. *Визначте тип складнопідрядних речень з кількома підрядними, складіть схеми до кожного з них.*

І тут його вразила дивовижна неправдоподібна краса зимової ночі, що легкими хмарами напливала на підтемнений місяць, що блакитним снуванням єднала небо з землею, що спалахами вибухала навколо засніжених верб і стогів (М. Стельмах). Скажи, чи ти

залишишся назавжди для мене небом, що не знає хмар? (М. Караманський). Стежка тяглась серединою гори, що зависла над чорним бездонним проваллям, до якого ніколи не доходить денне світло (В. Гжицький). Тільки той має право на радість, хто знає, що таке праця і піт, хто в праці бачить радість (В. Сухомлинський). Той, хто любить паростки кленові, хто діброви молоді ростить, сам достоїн людської любові, бо живе й працює для століть (М. Рильський). Ще не вродився той, хто все порвати б зміг, що зв'язане народами й віками (Д. Павличко). Коли ми хочемо бачити, ким може бути людина, який справді прометеївський дух у ній живе, гляньмо на Шевченка! (О. Гончар). У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тішишся (Д. Павличко).

3. Доповніть речення так, щоб вони стали складнопідрядними реченнями неелементарної будови, установіть тип кожного з них, накресліть їхні схеми.

Далі знов кущі, дерева, трави... . Пробивалася вода туди... . Мені здалося... . Ранками над річкою... стеляться тумани... . Якщо ви закохані в поезію... .

2.2. Багатокомпонентні синтаксичні конструкції

1. Складні речення змішаної будови.
2. Поняття про період.
3. Надфразна єдність.

Рекомендована література:

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 305–315.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.
4. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 302–331.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Якими термінами послуговуються синтаксисти для позначення конструкцій багатокomпонентних конструкцій з різними видами зв'язку? Який із них, на Вашу думку, є найбільш вдалим?
2. Назвіть типи складних багатокomпонентних речень. Подайте приклади таких синтаксичних конструкцій.
3. Сформулюйте визначення періоду. Наведіть приклади таких речень.
4. У чому полягають особливості інтонаційного оформлення періоду?
5. Схарактеризуйте надфразні єдності як особливе синтаксичне й тематично-змістове явище.
6. Чому питання про статус надфразних єдностей залишається дискусійним?
7. Як диференціюють надфразні єдності з огляду на спосіб об'єднання речень у таких синтаксичних структурах?

Практично зорієнтовані завдання

1. Визначте способи і засоби поєднання речень у поданих текстах.

І справді, тут, між луками і полями, лежав забутий шматок історії. А творці її сіяли жито, пшеницю, пасічникували, чинбарили і нічутінку не журилися, що про них ніхто й словом не обмовився. А треба ж! І в Богданових грудях тривожно й радісно забриніла жага доброго слова (М. Стельмах). А злива так само швидко почала відходити, як і надійшла. За річкою Ведмежою умирили громи. Невидимі косарі якомсь ураз підкосили дощ, він, зітхаючи, упав на поле і пагорби, назустріч онімілим блискавкам піднялися долоні розквітлих гречок. Виглянуло свіжовмите сонце, і запарувала-закуріла земля, начеб ото позбирала звідусіль косарів, а вони заходились варити куліш (М. Стельмах). Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, пахне болотом і травами, десь гукають, і... зразу чую, деркачі й перепілки. Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі

Чумацький Шлях показує дорогу. Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий (О. Довженко). Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться їй золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою. Скільки того сміху на городі – всі соняшники сміються, веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього (Є. Гуцало). Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють. І вже того сміху не видно їй не чути на городі, і вже затихають живі кобзи, або ж і зовсім позамовкали. Стоять на межі, поміж грядками, поміж картоплею та кукурудзою не розсудливі їй приязні світильники, а похмурі квіти смутку їй темряви. Стоять мовчки, думають про своє, і в їхньому заглибленому думанні їй мовчанні вловлюється щось чуже (Є. Гуцало).

2. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки, накресліть схеми цих речень.

Не чути вже більше як шелестить-видзвонює листя на осичках видно тільки як воно тремтить і перекидається млинка полискуючи при місяці білими підспіддячками. Над річкою густо запахло гарячою олією день і ніч біля Кіндратових воріт не вгавав ярмарковий гармидер від котрого за словами рибалок навіть щуки попід лозами перестали скидатися їй змандрували в глухі ковбані між очеретами. По той бік шляху десь далеко в степу за садками тремтить червона заграва то присяде до самої землі і тоді на кутку стає поночі їй глухо то знову шугає вгору аж до Волосожару шпаруючи окола і молоденькі осокорчики червоною крейдою видно трактористи стару солону палять. Спочатку десь поблизу млосно затріпотіло листя на осокорі потім той шелест перехопився на дуба і з нього пороснули додолу жолуді загули вільхи волого їй густо наче вихор у мокрих після дощу раменах. Човен висувається з-під верболозу чорним клинцем і на воду сповзає дядькова тінь так що головою він аж біля латахів на тому боці

річки. Дядько заходжується чистити рибу а я лежу з заплющеними очима і бачу місячне сяйво на Онайковому бугрі і чую як дзуремить сопілка і вицокують жеребчикові копитця а сам він гоготить мов полум'я мов справжня комета... Увечері після дощу хутір оповила темінь і трудно було розібрати де блищать калюжки а де латки землі. Ліворуч від мосту чорніють мії виграючи на сонці блискучими хвильками там б'ють джерела а праворуч на мілині де лід міцніший гасає ватага школярів (З тв. Г. Тютюнника).

2.3. Конструкції із чужим мовленням

1. Конструкції з прямою мовою.
2. Конструкції з непрямою мовою.
3. Невласне пряма мова. Цитати.

Рекомендована література:

1. *Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В.* Сучасна українська мова Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1993. 336 с.
2. *Дудик П. С., Прокончук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 290–295.
3. *Каранська М. У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.
4. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.
5. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які особливості конструкцій з прямим мовленням?
2. Розкрийте пунктуаційні особливості оформлення прямого мовлення на письмі.
3. Чи становлять пряме мовлення слова автора одне речення? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Визначте сутність непрямого мовлення.
5. У чому полягає сутність невластне прямого мовлення?

6. Схарактеризуйте діалог, цитати як засоби передачі чужого мовлення.

7. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях із чужим мовленням.

Практично зорієнтовані завдання

1. Схарактеризуйте різні засоби передачі чужого мовлення, поясніть уживання розділових знаків.

Людина пихато заявляє: «Я обрала свою долю», – не усвідомлюючи, що доля обирає її (В. Брегген). Через багато років, будучи вже в Москві, Тропінін писав, що не шкодує за тим, що не закінчив Петербурзьку Академію мистецтв, бо академією для нього стала Україна (Д. Степовик). Велика й тяжка правда Шевченкового: «Де нема святої волі, не буде нам добра ніколи»– знана нами не з чужої, а з власної долі (О. Зозуля). З ним познайомились ми у метро: поруч сиділи у вагоні. – Віктор,– він каже. Кажу я: – Дмитро. – Тиснемо дружньо долоні (Д. Павличко).«Щодня, – думав він, – ми живемо, щоб померти на ніч і знову народитися вранці» (В. Шевчук). У душі українця, як би далеко не закинула його доля від Батьківщини, завжди будуть «світити очі материнські і білява хата», – як писав В. Симоненко (Т. Косміна). Як і Шевченко, вона (Леся Українка) мала право сказати своєму народові:

Народ наш, мов дитя, сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і воду,
Катам своїх поводитирів віддав...(О. Козуля).

2. Замініть конструкції з прямою мовою на конструкції з непрямою мовою. З'ясуйте, які відбуваються при цьому зміни в будові речень.

І все ж прожити, певне, так годиться, щоб старість не промовила бува: «Ти був, козаче, щедрим на дурниці і на красиві та пусті слова» (В. Симоненко). «Дорожить людина тим, – писав В. О. Сухомлинський, – у чому вона залишала часточку свого життя, крихітку серця свого, крапельку крові». Однієї весняної днини, коли на кінці садиби

закуріла, піднялася в ріст пшениця, мама сказали: «Ходімо, доки не пізно, прополемо її» (В. Скуратівський). – Дивись, Мар'янку, – наказувала їй потім хрещена мати, – щоб зла подруга Лінь знову у тебе не завелася (О. Паламарчук). В одному з привітань Х. Д. Алчевській з нагоди 50-річчя педагогічної діяльності писали: «Вам випала завидна доля справді прислужитися батьківщині, закласти один з наріжних каменів упобудові освіти рідного народу» (О. Козуля). Композитор відправився до Крушельницької і сказав: «Тільки ти можеш виконати роль Батерфляй. Прохаю тебе погодитись» (О. Козуля). – Щастя безмірне таке, повторитися більше не може, – мовила мати в сльозах, первістка взявши на руки (І. Муратов).

3. Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

«П?» – а.

А: «П!».

«П! – а. – П».

«П, – а: – П».

«П, – а, – п».

«П», – а. А: «П».

4. Доберіть з текстів (одного автора) художньої літератури приклади, які б ілюстрували різні засоби передачі чужого мовлення.

БЛОК ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

2.1. Складнопідрядні неелементарні речення

1. *Визначте тип складнопідрядного речення, накресліть його схему і вкажіть засоби поєднання предикативних частин*

Варіант 1.

1. Одні густі й великі кущі бозу (бузку), що оточили навкруги будинок, свідчать про те, що було колись (У. Самчук).

2. В хатах, де живуть люди, де є хоч одна жива душа, світяться вікна (В. Яворський).

3. Коли Матвій зійшов з Григорчукової нивки й уважно зайнявся підпорою однієї гілляки на щепі, що занадтогнулася під вагою овочів, у той час його поздоровив здалека хрипливий баритон чоловічого голосу (У. Самчук).

4. Кілька хмарин випливали десь зовсім близько, ніби сиділи вони за горою, яка чорніла за полем (У. Самчук).

5. Хоча ріс не в багатій сім'ї, згадую про духовність, яка панувала в ній (У. Самчук).

Варіант 2.

1. І встають у пам'яті дороги, ті, що довелося нам пройти, щоб багряний прапор перемоги над рейхстагом гордо піднести (В. Симоненко).

2. Смерті боїться все живе, бо лише вона одна є найбільше й найболючіше горе, яке тільки послав Бог усьому (У. Самчук).

3. Володько любив той час, коли дні тягнулись поволі, коли сіяв дощ, коли дерева вертілись то вправо, то вліво (У. Самчук).

4. Василь, який довго слухав батьківських співів, нарешті не втримав, коли батько перейшов на «Світе тихий» (У. Самчук).

5. Іван прийшов додому, щоб провідати матір, яка вже давно не ходила (У. Самчук).

Варіант 3.

1. Щоб звільнити стіл, він забрав свої скарби на оберемок і поліз на піч, ближче до лампи, що блимає на коминку (У. Самчук).

2. Але це там, де все люди наші осіли понад річками, де можна сіяти хліб (І. Багрянний).

3. Володько знаходить між людьми свою маму, що завжди приходить скоріше, щоб застати своє улюблене місце біля парапету (У. Самчук).

4. В них дзвеніло щастя непочате, радість невимовна і жива, коли їх виводили дівчата, які йшли у поле на жнива (В. Симоненко).

5. Данило відсунув двері, вдихнув сирії погрібної пільми, напоєної духом підопрілого сіна з примістки й торішнього акацієвого насіння, що лишилося невисіяним, і сів на поріжку, відчуваючи, що вже ніколи в світі, до смерті, до сліпоти, не піде звідси, з розсадника, що тільки й жив узимку мрією про цю мить... (Г. Тютюнник).

Варіант 4.

1. Мене цариця заворожила, щоб я ніколи вже не любила, щоб я стала і на сонці мліла, щоб сохло з туги дівоче тіло, щоб не могла я дійти до річки, де веселяться мої сестрички (В. Симоненко).

2. Серце стискалось від думки, що він не впізнає бабусі, якщо вона мовчатиме (М. Івасюк).

3. Він радий, що може хвильку побути вдома, що гарна погода і що несподівано прийшов Володька (У. Самчук).

4. Я ніколи не бачив солдата, що плаче на вулиці, і не повірив би, що такі бувають на світі (М. Івасюк).

5. На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, причиняє двері (Г. Тютюнник).

Варіант 5.

1. Якщо ти султан, не називай султаном того, хто не дбає про свій народ (Р. Іваничук).

2. Не винен же він, що те прокляте ломаччя йому не дається, що штани його такі зрадливі, що в корчах ворком за якийсь сторчак зачепився (У. Самчук).

3. Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало).

4. Перед очима промайнула хата Дуба, яка стояла на узбіччі, щоб не кидатись всім у вічі (Г. Косинка).

5. Брат і сестра переступили поріг дзвіниці, де пахло сирістю і цвіллю, де був сяк-так опоряджений закоморок, в якому оселилась сім'я Стратоновича (М. Стельмах).

Варіант 6.

1. Коли б я знала, що мати прийде пізно, що йтиме пішки з ярмарку, то вийшла б напроти, щоб допомогти нести пакунки (У. Самчук).

2. Коли ти хочеш, щоб твої настанови справді благотворно впливали на твоїх учнів, застерігай їх від непотрібних знань і помилкових правил, тому що позбуватися непотрібного дуже важко (Г. Тютюнник).

3. Його очі сміялись кожного разу, коли він клав скибку на стіл, щоб звільнити свої руки (Г. Косинка).

4. Я люблю слухати, як шумить ліс, як говорять поміж собою дерева (М. Стельмах).

5. І тому світ завжди благословляє і сонце, що вітає, і серце, що кохає (В. Симоненко).

Варіант 7.

1. Коли зграя залетить далеко і в тумані стане тихо, я зупинюся й наслухаю, що робиться попереду (Г. Тютюнник).

2. А Мальві здалося, що сон триває, що вона може висловити ще одне бажання (Р. Іваничук).

3. З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне, з хліборобською задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од посухи, і від хмари (М. Стельмах).

4. Коли ми прагнемо до добра, то природно, що настане колись так, що земля стане раєм (М. Яцків).

5. Синам, що віддають життя за отчий дім, що волю принесли крізь непроглядний дим, наш Київ Золотий розкрилює ворота (М. Рильський)

Варіант 8.

1. Де була стара церква, Володькові подобалось читати книги, де було багато цікавого, де була історія нашого народу (У. Самчук).

2. Ми зустрілись, аби поговорити про зміни, що грядуть (У. Самчук).

3. Щоб зрозуміти, чого людина домагається, досить дізнатися, про що вона мовчала (О. Перлюк).

4. Як буде дощ і ніч укриє землю, все пахне навкруги (Г. Косинка).

5. Хуторяни, як тільки він з'явився на хуторі, порадили йому пошукати іншу схованку, бо чорні круки шукали і його (М. Стельмах).

2. Визначте зайве речення, зважаючи на тип складнопідрядного речення з кількома підрядними.

Варіант 1.

1. Коли заглохли мотори, Андрій насторожив вуха і почув пісню, яка нагадала йому рідну домівку (І. Багрянний).

2. Коли прийшов Йон, Володькові здалося, що це – кінець (У. Самчук).

3. Сонне крило ночі засивіло в тумані і ждало, коли все засне, коли погасне остання зоря (Г. Косинка).

4. Коли підносять до небес, дивись, щоб не впустили (Л. Сухоруков).

Варіант 2.

1. І бачиш ти із канівського схилу, як новий день над світом встає, як сивий Дніпро свою могутню силу по жилах народу віддає (В. Симоненко).

2. Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя (В. Симоненко).

3. Старий підводить голову, щоб побачити образ сина, що наблизився до нього (М. Стельмах).

4. Коли прийшов Йон, Володькові здалося, що це – кінець (У. Самчук).

Варіант 3.

1. У тій межі мала бути завжди лоскотарка, якою мати лякала їх у дитинстві, щоб не ходили красти огірки-пуп'янки (І. Багрянний).

2. Володькові страх надвір хочеться, бо йому гірше лежати, коли за вікном весна (У. Самчук).

3. Коли двері зачинились, Насті здалося, що по хаті хтось ходить (У. Самчук).

4. Іван прийшов додому, щоб провідати матір, яка вже давно не ходила (У. Самчук).

Варіант 4.

1. Ранком Володька не квапиться вставати, бо любить полежати під кожухом, хоч надворі вже тепло (У. Самчук).

2. Немає тих доріг, що гнали люд у штольні, що кріпаків на панщину вели (В. Симоненко).

3. На світанку, коли засіріло, коли ще тільки на світ почало благословлятися, біля Сіркової хати в'ючили коні (І. Багрянний).

4. Я люблю слухати, як шумить ліс, як говорять поміж собою дерева (М. Стельмах).

Варіант 5.

1. Володька подумав, що незабаром весна, що знов кохання (У. Самчук).

2. Матвій почав розказувати Володькові, де був, що говорять у селі (У. Самчук).

3. Коли переходили село, вони почули, що із хлівів сичали гусаки (У. Самчук).

4. Не знаю, хто ти, де живеш, кого милуєш і голубиш (Л. Костенко).

Варіант 6.

1. Володька закачує штаненята, бо як йому втриматись, щоб не полізти на ту вербу (У. Самчук).

2. Я навіть спросоння помічаю, як журба не відходить од матері, як в її прибляклих очах куриться туга (М. Стельмах).

3. Хотіла б жити палким до нестями життям, коли люди згоряють від щастя, коли з любові поезія родиться (М. Стельмах).

4. Усе, чим я щасливий та багатий, чим гордий був і ще гордитись буду, я мушу рідним словом оспівати, узявши слово те із серця люду (В. Лучук).

Варіант 7.

1. Дід і внук вертаються до свого дому, збиваючи росу, що обсіла широколисту натину бур'янів, що густо покрила межу, якою любили ходити люди, які жили тут (У. Самчук).

2. Навіть квітка квітує для того, щоб залишити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому (О. Гончар).

3. Пригорнув я свою зажурену пташину, чмокнув у те місце щічки, де завжди брав початок її гнівний рум'янець, де зупинялися краплинки дощу (М. Стельмах).

4. Я люблю слухати, як шумить ліс, як говорять поміж собою дерева (М. Стельмах).

Варіант 8.

1. Найбільше мене з технології турбувало, як виводити ті слова, що стоять у дужках (М. Стельмах).

2. В той час Гнат для Марії не існував, бо він був дома, працював, щоб знайти спокій у своїй душі (У. Самчук).

3. А Ярині так хотілось, щоб хтось побачив і витер її сльози, щоб хтось почув її гірке слово і відповів словом теплим, ласкавим (С. Склярєнко).

4. Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне? (Г. Сковорода).

3. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте їхнє вживання. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Варіант 1.

Сумно і смутно людині коли висихає і сліпне уява коли обертаючись до найдорожчих джерел дитинства й отроцтва нічого не бачить вона дорогого небуденного ніщо не гріє її не будить радості ані людяного ставлення (О. Довженко).

Варіант 2.

Вона бере його за руку як дитиною брала і попід призьбою веде до огородника де великоокі мальви входять у сон і де знайшов собі відпочинок натруджений джміль (М. Стельмах).

Варіант 3.

Богдан з Григорієм переходять річку і коліями лугової дороги на якій зітхають віхті розтрушеного сіна входять у молодий ліс де виспівуючи розкошує на сосонках зграйка шишкарів (М. Стельмах).

Варіант 4.

Одначе все починається з балок де ми набігавшись граємось б'ємось плачемо і миримось де так гарно і солов'ям і дітям (О. Гончар).

Варіант 5.

Ранньої весни коли ще не цвітуть конвалії півники й тендітні сокирки школярики носять до школи ті жовті соковиті аж рипучі квіти бо й вони веселі дарма що не пахнуть лише водою віддають сирою землею та молодим жабуринням (Г. Тютюнник).

Варіант 6.

Те що віддав товаришеві другові людині яка потрапила в біду це твоє багатство (В. Сухомлинський).

Варіант 7.

З дзеркала на нього дивляться сірі тінняві очі припухлі і пошерхлі наче їх сіллю посипали уста звичайне з хліборобською задумою обличчя що тривожачись набирає смуток і од вітру і од посухи і від хмари (М. Стельмах).

Варіант 8.

Коли ж Тимко побачив що Оріся і Ганна взявши відра пішли до степового озеречка то зупинився і наказав Маркові випрягати биків хоч до обіду ще можна було разів зо два обійти гони (Г. Тютюнник).

2.2. Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку

1. Визначте тип складного речення з різними видами синтаксичного зв'язку, накресліть його схему і вкажіть засоби поєднання предикативних частин

Варіант 1.

1. Дівчина обережно розгорнула волоську хустину, і вона, мов птах крилом, залопотіла на вітрі, неначе хотіла прибитись до свого теплішого краю (М. Стельмах).

2. Істина не потребує захисту, проте захисту потребують ті, що її сповідують (А. Коваль).

3. Відскрипіли осінні вози, відскрипіли осінні ключі, і тільки тихими ночами було чути, як поскрипує земля, повертаючи себе і нас ближче до хуртовин (М. Стельмах).

4. Хтось вийшов із млина, качки занепокоєно закрякали, але навіть не злетіли, а тільки подалися далі від греблі, і там захлюпотіла чорна осіння вода (М. Стельмах).

5. Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли на річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом (І. Нечуй-Левицький).

Варіант 2.

1. Небагато свят має людське серце, і найбільше з них – кохання; в одних воно розквітає, мов дивовижна іванокупальська папороть, у других – пристрасним гіркуватим полином, а в третіх – рахманним спокоєм, що народжує лагідних доброоких дітей, які найбільше люблять ходити за плугом, сіяти зерно, садити сади (М. Стельмах).

2. Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли на річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом (І. Нечуй-Левицький).

3. І знову – думки, гадки, припущення, від яких тільки голова болить, але так ні до чого й не додумаєшся (Б. Антоненко-Давидович).

4. Земні пристрасні відійшли, згубні спокуси лишилися десь там, де жодному роботіві вас не дістати, не загіпнотизувати своєю стукотнявою: ви стаєте недосяжні (О. Гончар).

5. В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця (Леся Українка).

Варіант 3.

1. Зростає внутрішня ніяковість: хтось ризикує життям, а я стою під хатою на всякий випадок (І. Багмут).

2. Щось йому надто пощастило: мотор доставив його туди, там він швидко купив човен, зустрів людей на машині з Лузан і привіз новину, якої фотограф уже ждав (М. Трублаїні).

3. Ще ранок диха прохолодою, від сну підводиться трава, та вже за першою підводою шляхом куриться курява (А. Малишко).

4. Я відкидаю вії і згадую: воістину моя мати – втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків (М. Хвильовий).

5. Ця п'єса почалася вже давно, і лиш тепер збагнув я: то вистава, де кожен, власну сутність загубивши, і дивиться, і грає... (В. Стус).

Варіант 4.

1. Можна знайти в природі півтони, можна життя спинити на пів слові, але нема в житті напівціни, але нема в житті напівлюбові (А. Демиденко).

2. Поміж могилами, поміж оповитими намороззю хрестами і деревом несе Давид свою злість, свою тривогу і кілька хрещиків барвінку – оце й усе живе, що залишилось од того вересня, на коромислі якого тремтіли літо і осінь, любов і розлука, і хоч як давно це було, а й сьогодні матимеш цілонічний невпокій (М. Стельмах).

3. В душі скам'янілій є віра одна: в хвилину, коли виповняється міра, над світом підноситься судна сокира, щоб з ворога взяти за кривду сповна (Л. Первомайський).

4. Ті, хто пливтимуть за мною, будуть чути: над нами з радості ангели схлипнуть (М. Стельмах).

5. За дорогою і побіля неї сумовито затюгикали кулі, а коли замовк їхній посвист, вона підняла скошену свинцем стеблину, що впала біля неї (В. Китайгородська).

Варіант 5.

1. До кабінету входить вдова Соломія Громишина, що має розлетисті брови й дивовижно звабливий погляд: між повіками її таємничо волохатиться чи то сон, чи півсон, що одразу нагадає ранню весну чи квітку сон-трави (М. Стельмах).

2. Ходить вересень в селі, а літо осені питає, де поділись журавлі (В. Китайгородська).

3. Сонця ще нема; воно десь там за вигином планети, а ці хлопці і дівчата вже передчувають його, вже бачать його вгорі у вранішнім першій промінні, там, де міниться барвами білий летючий метал (О. Гончар).

4. Шматок дитячої казки, яка вже ніколи не повернеться в порозумнілі світи, війнував над ним, і він зупинився біля дерев'яного колеса, яке доживало свій вік, але й доживаючи шумувало життям і старалося людям на теплий хліб (М. Стельмах).

5. Пройшла гроза – і знову літня проза: парує степ, і оживає ліс (В. Симоненко).

Варіант 6.

1. Не здоровкаючись, Богдан застигає біля дверей, ловить здивований погляд мельника, ловить нерівний струмок муки, втоплює очі вгору, де лихоманиться кіш, і не вірить собі: тут, у тінях, з порожнім мішком у руці, стоїть вона (М. Стельмах).

2. Небагато свят має людське серце, і найбільше з них – кохання; в одних воно розквітає, мов дивовижна іванокупальська папороть, у других – пристрасним гіркуватим полином, а в третіх – рахманним спокоєм, що народжує лагідних доброоких дітей, які найбільше люблять ходити за плугом, сіяти зерно, садити сади (М. Стельмах).

3. До кабінету входить вдова Соломія Громишина, що має розлетисті брови й дивовижно звабливий погляд: між повіками її таємничо волохатиться чи то сон, чи півсон, що одразу нагадає ранню весну чи квітку сон-трави (М. Стельмах).

4. Прокинулась удячність до неї, і прокинулась тривога пам'яті: поки ніхто в світі не міг замінити йому очей, що тримали під

вечоровими віями ранній ранок і нерівні росинки свіжого сонця (М. Стельмах).

5. Відскрипіли осінні вози, відскрипіли осінні ключі, і тільки тихими ночами було чути, як поскрипує земля, повертаючи себе і нас ближче до хуртовин (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Хтось вийшов із млина, качки занепокоєно закрюкали, але навіть не злетіли, а тільки подалися далі від греблі, і там захлюпотіла чорна осіння вода (М. Стельмах).

2. Земні пристрасті відійшли, згубні спокуси лишились десь там, де жодному роботіві вас не дістати, не загіпнотизувати своєю стукотнявою: ви стаєте недосяжні (О. Гончар).

3. Доля переслідувало його [Шевченка] в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру й песимізм (І. Франко).

4. Можна смерть лише смертю здолати, тільки в цім таємниці буття, і зерно мусить вмерти, щоб дати в життєдавчому житі життя (Є. Маланюк).

5. На болоті спала згряя лебедина, вічна ніч чорніла, і стояв туман... (Олександр Олесь)

Варіант 8.

1. Ридаю, молю ридаючи: пошли, подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило (Т. Шевченко).

2. Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце (І. Багряний).

3. Навколо рівно поблискував сніг, він був ще таким молодим, що навіть одсвіт зірок не тремтів на ньому (М. Стельмах).

4. Одійде в морок підле і лукаве, холуйство у минувшину спливе, і той ніколи не доскочить слави, хто задля неї на землі живе (В. Симоненко).

5. Так було тепло, самотньо і лячно у віковичній тиші, яку беріг ліс, що діти чули власне дихання, але вухо вперто ловило і побільшувало до найбільших розмірів всякий згук, що мусив жить у лісі (М. Коцюбинський).

2. *Визначте зайве речення, зважаючи на тип складного речення з різними видами зв'язку.*

Варіант 1.

1. Не здоровкаючись, Богдан застигає біля дверей, ловить здивований погляд мельника, ловить нерівний струмок муки, втоплює очі вгору, де лихоманиться кіш, і не вірить собі: тут, у тінях, з порожнім мішком у руці, стоїть вона (М. Стельмах).

2. Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною і вітром (М. Стельмах).

3. Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй манулось, розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну (М. Стельмах).

4. Ми туди часто бігали, щоб з вітряка глянути навколо: нас вабили левади, серед яких проступали білі хатки (П. Панч).

Варіант 2.

1. По їхньому сміху він іде зі своїм смутком, і все йому здається, що колись уже був тут, що так само тоді вечір затоплював долину синюватим чаром і напатлував над хатами парубоцькі чуби димів (М. Стельмах).

2. За дорогою і побіля неї сумовито затюгикали кулі, а коли замовк їхній посвист, вона підняла скошену свинцем стеблину, що впала біля неї (М. Стельмах).

3. Як той може навчати, котрий сам лукавий, як він правити може, коли сам неправий? (М. Стельмах).

4. А за березами блакитнавиться пасіка і кошлатиться перестояна хатка, де сивий сон, мов дід, де сивий дід, мов сон (М. Стельмах).

Варіант 3.

1. Вони мовчки йдуть до оселі, перед ними розступається рідня, і тільки кудлатий Бровко, повискуючи, кидає на груди Артемону намерзлі лапи і сніг (М. Стельмах).

2. Летить життя моє, кружляє, і хто б його спинити міг, коли воно в цю мить лягає, як зжовклий лист, тобі до ніг (Л. Первомайський).

3. За цей час Катря трохи змарніла, її гострий носик ще більше загострився і видовжився, але вона й досі пахтіла молодістю і здоров'ям (М. Чабанівський).

4. По намерзлій драбинці Богдан піднявся на висячий ганок вітряка, навпомацки знайшов клямку, обмерзлу колодочку, поторгав її, вона одразу ж, наче чекала його, відчинилась, і відчинилися двері (М. Стельмах).

Варіант 4.

1. Тут завжди квітнуть мальви і жоржина, тут серед цвіту золота бджола, тут юності замріяна стежина, що вабить за околицю села (В. Калашник).

2. Світ рухає і зло, і жорстокість, але вони живуть лише через те, що живе любов (Ю. Мушкетик).

3. Навколо заворушилися тіні, неясно виринув старий король, на якому тримався вітряк, незамкнута скриня і велика з лучиною ринка (М. Стельмах).

4. Люблю я українську мову, що розквітає на вустах, бо наймиліше – рідне слово: воно із серця пророста! (М. Зарудний).

Варіант 5.

1. По намерзлій драбинці Богдан піднявся на висячий ганок вітряка, навпомацки знайшов клямку, обмерзлу колодочку, поторгав її, вона одразу ж, наче чекала його, відчинилась, і відчинилися двері(М. Стельмах).

2. І тільки тут, у степу, Богдан збагнув, якої він припустився помилки, що не поїхав з Шаламаями: завійниця вже зовсім зрівнювала дорогу з полем, а попереду ворушилися двадцять верст бездоріжжя і сувої білої туги (М. Стельмах).

3. Всюди, куди не глянь, сіріли кручі, байраки, майоріли степові могили та синіли плавні (Яків Баш).

4. Простір моря потемнів, місячна доріжка пригасла, і сам місяць, звернувши на захід, дотліває червоною купою за містечком, за пагорбами, де вдень було б видно розлогі плантації виноградників (О. Гончар).

Варіант 6.

1. І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки (Т. Шевченко).

2. За цей час Катря трохи змарніла, її гострий носик ще більше загострився і видовжився, але вона й досі пахтіла молодістю і здоров'ям (М. Чабанівський)..

3. По їхньому сміху він іде зі своїм смутком, і все йому здається, що колись уже був тут, що так само тоді вечір затоплював долину синюватим чаром і напатлував над хатами парубоцькі чуби димів(М. Стельмах).

4. Коли ми несли її до машини, то сніг сипався з неї за комір, а хвоя лоскотала щоки, кусала за губи й так пахла, що від того можна було захмеліти (Є. Гуцало).

Варіант 7.

1. Через якийсь час уже не знав, чи йде шляхом чи полем, і до болю приєднався страх (М. Стельмах).

2. І тільки тут, у степу, Богдан збагнув, якої він припустився помилки, що не поїхав з Шаламаями: завійниця вже зовсім зрівнювала дорогу з полем, а попереду ворушилися двадцять верст бездоріжжя і сувої білої туги (М. Стельмах).

3. Коли ми виходимо надвір, холод уже не здається таким пекучим, а степ таким незатишним (І. Багмут).

4. Я знов пригадую весну свою хлопячу, що квітла у вітрах в донецькій даліні, і вчителя свого в обличчя бачу, і пє душа моя слова його ясні (В. Сосюра).

Варіант 8.

1. От і відійшла діброва, відійшли, як військо шолом'яне, дуби, і закурився шматок снігової пустелі, єднаючи дими знизу з метелицею вгорі (М. Стельмах).

2. Він іще говорить, але я нічого не чую: думаю про своє (І. Муратов).

3. Здається, бачу: рвуться буйні трави, де вже відговорили всі струмки, а Україна, Лебедина, Слава за сином назирає з-під руки (В. Стус).

4. Оригінальності від них не ждять: шпаки – це імітатори веселі; то іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо немазане скрипить (М. Рильський).

3. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте їхнє вживання. Виконайте синтаксичний розбір речення.

Варіант 1.

Над річкою стояла тиша тільки коли-не-коли в лісі диркотів на сухому довгому сучку дятел чи то кликав самицю чи то бавився скупаний сонцем густо гули оси що поселилися торік у старих вербових дуплах над самою водою (Г. Тютюнник).

Варіант 2.

І тільки тут у степу Богдан збагнув якої він припустився помилки що не поїхав з Шаламаями завійниця вже зовсім зрівнювала дорогу з полем а попереду ворушилися двадцять верст бездоріжжя і сувої білої туги (М. Стельмах).

Варіант 3.

Серед свіжого відкритого порубу далеко видніється наметами Писанчин табір зелений ліс із його прохолодою уже відступив і з кожним днем він відступає все далі одні товстелезні колоди лежать безладно розкидані по ділянці мов полегли на полі бою (О. Гончар)

Варіант 4.

Човен, прип'ятий ланцюгом до шелюжиння трохи водило по завороті притискало бортом до берега і знову тягло на бистрину вода

на перекаці ледь чутно шепелявила тручись об високі чорні валуни і пахло криничною свіжістю (Г. Тютюнник).

Варіант 5.

Ліворуч від мосту чорніють миї виграючи на сонці блискучими хвильками там б'ють джерела а праворуч на міліні де лід міцніший гасає ватага школярів (Г. Тютюнник).

Варіант 6.

Катерина сварилася крізь мокре вікно, сердитенько ламаючи полохливі тонкі брови а син прилип п'ятірнями до чорної шибки і склавши губи мов до сопілки робив якісь звуки – мабуть, перекривляв грім (Г. Тютюнник).

Варіант 7.

Простір моря потемнів місячна доріжка пригасла і сам місяць звернувши на захід дотліває червоною купою за містечком за пагорбами де вдень було б видно розлогі плантації виноградників (О. Гончар).

Варіант 8.

Дядько заходжується чистити рибу а я лежу з заплющеними очима і бачу місячне сяйво на Онайковому бугрі і чую, як дзуремить сопілка і вицокують жеребчикові копитця а сам він готить, мов полум'я, мов справжня комета... (Г. Тютюнник).

КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК

2.1. Формально неелементарні складнопідрядні речення

1. *Що слугує визначальним чинником диференціації складнопідрядних речень неелементарної будови?*

- а) порядок розміщення предикативних частин;
- б) характер взаємовідношень між предикативними частинами;
- в) тип синтаксичного зв'язку;
- г) усі відповіді правильні.

2. *Як диференціюють складнопідрядні речення із супідрядним зв'язком?*

- а) з однорідною і неоднорідною супідрядністю;
- б) з послідовною і неоднорідною супідрядністю;
- в) з однорідною і послідовною супідрядністю;
- г) з однорідною, неоднорідною і різночленною супідрядністю.

3. *Завершіть визначення: Супідрядність – це такий тип підрядності, при якому...*

- а) кожна наступна підрядна частина залежить від попередньої;
- б) кілька підрядних частин залежить від тієї самої головної частини;
- в) кілька підрядних частин однаково пояснюють слово чи словосполучення в головній частині;
- г) кілька підрядних частин по-різному пояснюють зміст головної частини.

4. *Укажіть складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.*

а) В таку пору хочеться й самому усамітнитись, щоб прислухатись до ледь чутного, до ледь шорохкого вулика в грудях, пройтися спомином бодай по тих слідах, які залишили в тобі ще зовсім недавні переживання (Є. Гуцало);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне з хліборобською

задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од посухи, і від хмари (М. Стельмах);

г) То не диво любити журавлів у небі, важче полюбити отих, що на землі (М. Стельмах).

5. *Укажіть складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю.*

а) З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне з хліборобською задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од посухи, і від хмари (М. Стельмах);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) І тільки тут, коли дівчина притулила коси до верби, він помітив, як у неї незвично побіліло обличчя (М. Стельмах);

г) То не диво любити журавлів у небі, важче полюбити отих, що на землі (М. Стельмах).

6. *Укажіть складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю.*

а) Він дійсно напам'ять прочитав свій урок і ні разу не побачив, щоб хтось позіхнув чи почав цікавитися бджолами, що билися в шибки, чи тим, що робилося за вікном (М. Стельмах);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне з хліборобською задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од посухи, і від хмари (М. Стельмах);

г) Він не почув, як у полях забурчала машина, під'їхала до річки, як хтось спитав про нього (М. Стельмах).

7. *До якого типу належить подане складнопідрядне речення* Данило відсунув двері, вдихнув сирію погрібною п'ятьми, напоєною духом підопрілого сіна з примістки й торішнього акацієвого насіння, що лишилося невисячим, і сів на поріжку, відчуваючи, що вже ніколи

в світі, до смерті, до сліпоти, не піде звідси, з розсадника, що тільки й жив узимку мрією про цю мить... (Г. Тютюнник)?

- а) з послідовною підрядністю;
- б) з неоднорідною супідрядністю;
- в) з однорідною супідрядністю;
- г) з неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю.

8. До якого типу належить подане складнопідрядне речення Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники й тендітні сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть, лише водою віддають, сирого землею та молодим жабуринням (Г. Тютюнник)?

- а) з неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю;
- б) з послідовною підрядністю
- в) з неоднорідною супідрядністю;
- г) з однорідною супідрядністю;

9. До якого типу належить подане складнопідрядне речення Аж ось мелодія увірвалася, немов засоромилася, що її підслухають, та й перелетіла в ярк, на осички...(Г. Тютюнник)?

- а) з послідовною підрядністю;
- б) з неоднорідною супідрядністю;
- в) з однорідною супідрядністю;
- г) з неоднорідною та однорідною супідрядністю.

10. До якого типу належить подане складнопідрядне речення Та й сама хата так низько при землі, що в осінні понурі ночі, як погасне у віконцях світло, вона видається проти інших копичкою злежаного сіна (Г. Тютюнник)?

- а) з послідовною підрядністю;
- б) з неоднорідною супідрядністю;
- в) з однорідною супідрядністю;
- г) з послідовною підрядністю і неоднорідною супідрядністю.

11. Яке з поданих речень відповідає схемі [, (),], ()?

а) На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, причиняє двері (Г. Тютюнник);

б) Це гроно болю, що впаде в глибіннь, на нас своїм безсмертям
окотилось, в якому доля з кров'ю повінчалась (В. Стус);

в) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому
дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я
любив слухати klepanня коси (О. Довженко);

г) Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники й тендітні
сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі
квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть, лише водою віддають,
сирою землею та молодим жабуринням (Г. Тютюнник).

12. *Хто автор статті* Формально-граматична і семантична
структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю?

- а) О. О. Кузьмич;
- б) Т. М. Шкарбан;
- в) А. Г. Кващук;
- г) С. П. Бевзенко.

13. *Хто автор статті* Функціональні особливості складних
конструкцій з послідовною підрядністю?

- а) С. Бевзенко;
- б) О. Кузьмич;
- в) Т. Шкарбан;
- г) А. Кващук.

14. *Хто автор праці* Складні багатокomпонентні речення в
українській мові?

- а) К. Шульжук;
- б) А. Грищенко;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

15. *Хто автор праці* Синтаксис складного речення?

- а) Н. Гуйванюк;
- б) А. Кващук;
- в) С. Дорошенко;
- г) І. Вихованець.

2.2. Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку

1. У якому рядку записано ознаки складних багатокomпонентних конструкцій?

а) порядок розміщення предикативних частин, наявність головної й підрядної частин, інтонація, характер взаємовідношень між предикативними частинами;

б) характер синтаксичного зв'язку, структурно-семантична однорідність і неоднорідність, наявність рівнів членування, поліваріантність, загальна структурна схема речення;

в) тип синтаксичного зв'язку, інтонація, модальність, смислова завершеність;

г) поліваріантність, загальна структурна схема речення, характер взаємовідношень між предикативними частинами, модальність.

2. У якому рядку подано складну багатокomпонентну конструкцію?

а) Завжди подряпаний, розпатланий, але незмінно веселий, він приносив у школу не тільки шершнів чи горобців, а й вужів, чим доводив до істерик не лише дівчаток, а й учительок (М. Стельмах);

б) Хуртовина то хльоскала чабанськими пугами, то витягувала з себе вовче виття, то, притихаючи, несподівано озивалася джмелиним смутком, неначе в'їжджала в минулорічну осінь (М. Стельмах);

в) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник);

г) Стежка була вузька, соснове гілля пошпигувало голками в щоки й крізь одяг, чіпляло вологу лоскотну павутину на лоб, на вуха, на щоки, а плечі холодила роса (Г. Тютюнник).

3. Як вітчизняні мовознавці номінують складні конструкції із сполучниково-безсполучниковим зв'язком?

а) складне синтаксичне ціле;

б) складне сполучниково-безсполучникове речення;

в) складне речення з різними видами синтаксичного зв'язку;

г) усі відповіді правильні.

4. *Хто з науковців запропонував термін складні речення змішаної будови для позначення складних конструкцій із сполучниково-безсполучниковим зв'язком?*

- а) П. Дудик;
- б) І. Вихованець;
- в) К. Шульжук;
- г) В. Горяний.

5. *Укажіть складну багатокomпонентну конструкцію із сурядністю та підрядністю.*

а) Хоча більшість поезій написані поза межами рідного краю, наскрізно струменить у них світлий образ Дніпра і мріє синя далеч українських степів (О. Гончар);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) І тільки тут, коли дівчина притулила коси до верби, він помітив, як у неї незвично побіліло обличчя (М. Стельмах);

г) Небагато свят має людське серце, і найбільше з них – кохання; в одних воно розквітає, мов дивовижна іванокупальська папороть, у других – пристрасним гіркуватим полином, а в третіх – рахманним спокоєм, що народжує лагідних доброоких дітей, які найбільше люблять ходити за плугом, сіяти зерно, садати сади (М. Стельмах).

6. *У якому з поданих речень допущено пунктуаційну помилку?*

а) Шматок дитячої казки, яка вже ніколи не повернеться в порозумнілі світи, війнув над ним, і він зупинився біля дерев'яного колеса, яке доживало свій вік, але й доживаючи шумувало життям і старалося людям на теплий хліб (М. Стельмах);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне з хліборобською задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од

посухи, і від хмари (М. Стельмах);

г) До кабінету входить вдова Соломія Громишина, що має розлетисті брови й дивовижно звабливий погляд, між повіками її таємничо волохатиться чи то сон, чи півсон, що одразу нагадає ранню весну чи квітку сон-трави (М. Стельмах).

7. До якого типу належить подане складне речення За дорогою і побіля неї сумовито затюгикали кулі, а коли замовк їхній посвист, вона підняла скошену свинцем стеблину, що впала біля неї (М. Стельмах)?

- а) із сурядним і підрядним зв'язком;
- б) із сурядним і безсполучниковим зв'язком;
- в) із підрядним і безсполучниковим зв'язком;
- г) із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

8. До якого типу належить подане складне речення Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною і вітром; незлинялі накучерявлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем в плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг (М. Стельмах)?

- а) із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком;
- б) із сурядним і безсполучниковим зв'язком;
- в) із підрядним і безсполучниковим зв'язком;
- г) із сурядним і підрядним зв'язком.

9. До якого типу належить подане складне речення Поміж могилами, поміж оповитими намороззю хрестами і деревом несе Давид свою злість, свою тривогу і кілька хрещиків барвінку – оце й усе живе, що залишилось од того вересня, на коромислі якого тремтіли літо і осінь, любов і розлука, і хоч як давно це було, а й сьогодні матимеш цілонічний непокій?

- а) із сурядним і підрядним зв'язком;
- б) із сурядним і безсполучниковим зв'язком;
- в) із підрядним і безсполучниковим зв'язком;
- г) з із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

10. У якому рядку подано складне речення з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю?

а) А вечорами будеш уголос книжки читати, бо хоч і гарно мені влітку на відлюдді, та взимку так сумую, як дзвін без серця (М. Стельмах);

б) Дівчина обережно розгорнула волоську хустину, і вона, мов птах крилом, залопотіла на вітрі, неначе хотіла прибитись до свого теплішого краю (М. Стельмах);

в) Це були останні слова, які Богдан забрав у сон, де знову захувала метелиця, заскрипів вітряк, відривалась од снігів хустка багаття, а від неї на санчатах тікала його любов (М. Стельмах);

г) Щось йому надто пощастило: мотор доставив його туди, там він швидко купив човен, зустрів людей на машині з Лузан і привіз новину, якої фотограф уже ждав (М. Трублаїні).

11. *Яке з поданих речень належить до структур із сурядністю, підрядністю й однорідною безсполучниковістю?*

а) І йому набігли на очі і озеречко червоної пшениці, що нагойдалося собі за літо, і хата-білянка, і оте чорнобриве дівчисько, що босе жде його на вечірнім порозі й назбирує на косу відсвіт далеких зірок і від якого пахне материнкою та ромен-зіллям (М. Стельмах);

б) Настала пора мінливого сонця і мінливої води, коли, прокидаючись, блакитнаво задихала земля, коли над нею у лісах і яругах святими німбами засвітився ліщиновий пилок, а в небі обізвалися журавлині сурми (М. Стельмах);

в) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси (О. Довженко);

г) Квітка рвучко тягнеться до сонця, і пружніє листя молоде, в'яються стебел оксамитні гронця, бо весна, пробудження іде (П. Горецький).

12. *Яке з речень відповідає схемі [], [], (де) : []?*

а) Земні пристрасті відійшли, згубні спокуси лишились десь там, де жодному роботіві вас не дістати, не загіпнотизувати своєю стукотнявою: ви стаєте недосяжні (О. Гончар);

б) Настала пора мінливого сонця і мінливої води, коли, прокидаючись, блакитнаво задихала земля, коли над нею у лісах і яругах святими німбами засвітився ліщиновий пилок, а в небі

обізвилися журавлині сурми (М. Стельмах);

в) Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли на річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом (І. Нечуй-Левицький);

г) Квітка рвучко тягнеться до сонця, і пружніє листя молоде, в'яється стебел оксамитні гронця, бо весна, пробудження іде (П. Горецький).

13. *Яке з речень відповідає схемі [], [], (що); []?*

а) Це був не хлопець, а шматок вихору, який не знав, куди занести свої руки-ноги, чуба й голос (М. Стельмах);

б) Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли на річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом (І. Нечуй-Левицький);

в) Хтось вийшов із млина, качки занепокоєно закрюкали, але навіть не злетіли, а тільки подалися далі від греблі, і там захлюпотіла чорна осіння вода (М. Стельмах);

г) Відскрипіли осінні вози, відскрипіли осінні ключі, і тільки тихими ночами було чути, як поскрипує земля, повертаючи себе і нас ближче до хуртовин (М. Стельмах).

14. *У якому рядку подано складносурядне речення неелементарної будови?*

а) Там я й побачив, як заєць усівся на задні ноги, витягнув голову вгору й, перебираючи передніми ніжками, почав подавати голос зайчисі (М. Стельмах);

б) Богдан з Григорієм переходять річку і коліями лугової дороги, на якій зітхають віхті розтрушеного сіна, входять у молодий ліс, де, виспівуючи, розкошує на сосонках зграйка шишкарів. (М. Стельмах);

в) Прокинулась удрячність до неї, і прокинулась тривога пам'яті: поки ніхто в світі не міг замінити йому очей, що тримали під вечоровими віями ранній ранок і нерівні росинки свіжого сонця (М. Стельмах);

г) Вдома їх зустріла мати радістю і осмутою, а за вікнами так само цвіли великоокі мальви, й з ними ніяк не хотіли прощатися бджоли (М. Стельмах).

15. *Яке з речень не належить до багатокomпонентної конструкції?*

а) Як тільки тихі весняні повені зійдуть з лук та лугових видолинків, полишивши на молоденькій траві рудий слизькуватий мул, занесений хтозна-звідки, з яких земель, Данило Коряк, чоловік худий, цибатий, плоскогрудий, але широкий у кості – сорочка на його плечах розіп'ята, мовби кроляча шкурка на граблищі, – лаштується в путь (Г. Тютюнник);

б) А дощ періщить, аж ліс гуде, і нема в одежі навіть рубчика, який би не промок (М. Стельмах);

в) На нього враз нестримано налетів минулий рік, ударив у золоті дзвони соняшників, осінньою тугою озвалися торішні ліси й покликали до себе (М. Стельмах);

г) Вона бере його за руку, як дитиною брала, і попід призьбою веде до огородинка, де великоокі мальви входять у сон і де знайшов собі відпочинок натруджений джміль (М. Стельмах).

2.3. Синтаксичні конструкції текстового рівня

1. *Хто з науковців увів до наукового обігу термін надфразна єдність?*

а) С. Бевзенко;

б) Л. Булаховський;

в) О. Пешковський;

г) О. Потебня.

2. *Хто з науковців не вважає надфразну єдність самодостатніми комунікативними утвореннями, особливим різновидом складного речення?*

а) Н. Гуйванюк, І. Вихованець;

б) Н. Гуйванюк, Л. Булаховський;

в) С. Дорошенко, О. Пешковський;

г) Л. Булаховський, І. Вихованець.

3. Який із термінів є синонімом до терміна надфразна єдність?

а) текст;

б) абзац;

в) період;

г) складне синтаксичне ціле.

4. Яка із поданих синтаксичних структур становить період?

а) Під цей качиний перестук їде сон третього класу, їдуть лозові кошики, схожі на колиски, їдуть сонні матері, на руках у яких замовкли білі вузлики немовлят, їдуть печалі навколо стиснутих уст і їдуть надії на всміхнених лицах (М. Стельмах);

б) А ти самотньо нагріваєш вікно головою, підкидаєш до мозку дровець, і він аж гуде від огню і чаду, і крутить, і крутить, і крутить оту стрічку спогадів, що має тільки один образ і одну синяву очей (М. Стельмах);

в) І йому набігли на очі і озеречко червоної пшениці, що нагойдалося собі за літо, і хата-білянка, і оте чорнобриве дівчисько, що босе жде його на вечірнім порозі й назбирує на косу відсвіт далеких зірок і від якого пахне материнкою та ромен-зіллям (М. Стельмах);

г) Азовськеє море і Чорнеє море, зелені діброви і спів солов'я, високі Карпати, донецькі простори – це ти, Україно моя! (І. Нехода).

5. Завершіть речення Період – це ...

а) писемний або усний мовленнєвий масив, здебільшого багатослівна семантична й граматична єдність, утворена кількома реченнями, що виражають завершену думку;

б) речення, предикативні частини яких є синтаксично нерівноправними: підрядна частина синтаксично підпорядковується головній;

в) синтаксична конструкція, яка утворилася внаслідок смислового та інтонаційного поєднання щонайменше двох предикативних частин засобом сполучникового чи безсполучникового (нульового) зв'язку;

г) багатослівна синтаксична конструкція, стилістична фігура з двох значеннєво-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою, яку на письмі найчастіше позначають

комою і тире.

6. *Завершіть визначення:* Текст – це ...

а) багатослівна синтаксична конструкція, стилістична фігура з двох значеннєво-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою, яку на письмі найчастіше позначають комою і тире;

б) писемний або усний мовленнєвий масив, здебільшого багатослівна семантична й граматична єдність, утворена кількома реченнями, що виражають завершену думку;

в) речення, предикативні частини яких є синтаксично нерівноправними: підрядна частина синтаксично підпорядковується головній;

г) синтаксична конструкція, яка утворилася внаслідок смислового та інтонаційного поєднання щонайменше двох предикативних частин засобом сполучникового чи безсполучникового (нульового) зв'язку.

7. *Якою структурною одиницею може виступати період?*

а) приєднувальною конструкцією, складнопідрядним реченням, простим реченням з однорідними членами;

б) простим реченням з однорідними членами, складним сполучниковим реченням, складним безсполучниковим реченням;

в) складнопідрядним реченням неелементарної будови, багатокомпонентним складносурядним чи безсполучниковим реченням, простим реченням з однорідними членами;

г) складнопідрядним реченням неелементарної будови, простим реченням з однорідними членами, приєднувальною конструкцією.

8. *У якому реченні допущено помилку при оформленні прямої мови?*

а) Я подумав тоді: «Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя» (Г. Тютюнник).

б) «Роби добро, – мені казала мати – і чисту совість не віддай за шмати!» (Д. Павличко).

в) Воскреснемо, бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» (Я. Гоян).

г) «Люди, що створили цю живу красу, мабуть, у душі поети», –

подумав я, оглядаючи все навколо (І. Цюпа).

9. У якому реченні допущено помилку при оформленні прямої мови?

а) «Коли б треба було окреслити творчість Лесі Українки одним словом, – писав Максим Рильський, – то найвідповідніше слово було б – боротьба» (Л. Міщенко).

б) «Ніщо так не красить людину, як натхнення», – подумала Ярослава (О. Гончар).

в) «Та мені зав'язали руки люди: Хай страждає, – кажуть, – треба так» (І. Драч).

г) «Борітеся — поборете, вам Бог помагає!» – закликав Тарас Шевченко.

10. У якому реченні допущено помилку при оформленні прямої мови?

а) «Чоловік до всього звикне, тільки не до біди, – осінь пройшла по скорбному обличчю старого. – Така біда, Максиме, така біда, тільки дерево й не чує цього – аж потріскує од врожаю» (М. Стельмах).

б) «Коли серце схоже на жабу, воно і на сонце квакне», – примирливо мовив Богдан, сповнений надіями (М. Стельмах).

в) «І ви, Богдане, вибрались на вітряк?» – зіскакує з воза Салявон Литвинчук і пускає коні ступом (М. Стельмах).

г) «Бджола на роботу, а ми з роботи, – з жалем сказав Богданів батько й, оброшуючись, попрямував до стиглого вівса. Він трохи пройшов борозенкою, раптом зупинився і гукнув – Богдане, перепілчине гніздо!» (М. Стельмах).

11. У якому реченні допущено помилку при оформленні прямої мови?

а) «Виходить, небораче, збився з дороги?» – запитав старий Шаламай (М. Стельмах).

б) «Діду Володимире, ой діду! – не знає, що сказати, лише чує, як од нього пахне і мандрівкою, і тютюном, і пасікою. – Сама доля послала вас» (М. Стельмах).

в) «Пора на косовицю. Люди вже ранок розбирають. – І запитав дружину – В тебе ж є хоч якась нізчимна юшка чи сухоїжа?»

(М. Стельмах).

г) «От уже й осінь», – сказав Богдан і поглянув на дівчину, що стояла, наче весняночка (М. Стельмах).

12. У якому реченні правильно оформлено цитату?

а) Пригадуєте: Мавка з «Лісової пісні» Лесі Українки дорікнула Лукашеві за те, що той «Життям не зміг до себе дорівнятись»?

б) Леонід Первомайський писав – «Я винний в тім, що світ не ліпший... Я винний в тім, що правди слово Ще схоже в ньому на брехню...».

в) «Леся Українка почала ліричними поезіями, і ліричної струни не занедбала вона до кінця віку!» – писав М. Рильський.

г) «Лиш праця – писав Іван Франко, – світ таким, як є, зробила».

13. У якому реченні правильно оформлено цитату?

а) В епоху спорту і синтетички
людей велика ряснота.

Нехай тендітні пальці етики

торкнуть вам серце і вуста. Ліна Костенко.

б) Максим Рильський писав: «Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови».

в) Стояв той чудесний час, коли, як писав М. Рильський, «Серпень з вереснем схрестили довгі шпаги не смертельні».

г) Лише борись, а щастя не втече.

Не схаменися – півжиття позаду.

І день, і ніч, і тисячі ночей...

Спасибі вам за цю Шехерезаду. Ліна Костенко.

14. У якому реченні допущено помилку при оформленні цитати?

а) На думку Леонардо да Вінчі, «гарний живописець повинен писати дві речі: людину і уявлення її душі» (П. Загребельний).

б) «Слово для Лесі Українки – це «гострий безжалісний меч..., що здійма вражі голови з плеч» (М. Рильський).

в) Ти знаєш, що ти – людина?

Ти знаєш про це чи ні?

Усмішка твоя – єдина,

Мука твоя – єдина,

Очі твої – одні.

(В. Симоненко)

г) «Дорожить людина тим, – писав В. О. Сухомлинський, – у чому вона залишала часточку свого життя, крихітку серця свого, крапельку крові.»

15. У якому реченні правильно оформлено цитату?

а) Впали в око присадкуваті хати, крислаті сосни, кучмуваті дуби. (Ю. Збанацький).

б) «Мова народу – це найбільший національний скарб... Святим обов'язком митця є невтомно шліфувати, гранити, вияскравлювати алмази народного слова». (О. Гончар).

в) «Основна риса характеру нашої сім'ї, – скаже потім О. Довженко, – насміхатися над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою...».

г) «Леся Українка почала ліричними поезіями, і ліричної струни не занедбала вона до кінця віку!» М. Рильський.

ПЕРЕЛІК ТЕМ, ВИНЕСЕНИХ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Історія вивчення складних багатокomпонентних речень: основні тенденції, імена відомих синтаксистів, провідні ідеї їхніх теорій.

2. Складні безсполучникові речення неелементарної будови.

3. Складносурядні речення неелементарної будови

4. Класифікація складних сполучникових речень із сурядним та підрядним зв'язком.

5. Складні речення із сурядністю і підрядністю.

6. Складні речення із підрядністю і сурядністю.

7. Сутність тексту і його особливості. Абзац.

8. Розвиток української пунктуації.

9. Система і функції розділових знаків.

10. Пунктуація в різностильових текстах.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначити семантико-синтаксичну організацію складних речень із сурядністю і безсполучниковістю в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

2. Визначити семантико-синтаксичну організацію складних речень із підрядністю і безсполучниковістю в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

3. Визначити семантико-синтаксичну організацію складних речень із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

4. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з однорідною супідрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

5. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з неоднорідною супідрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;	- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;	- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;	- В. Шкляра.
- Л. Костенко;	

6. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з послідовною підрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

7. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-сурядних речень неелементарної будови в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

8. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень зоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

9. Визначити семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних речень з послідовною підрядністю і неоднорідною супідрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;
- М. Стельмаха;
- М. Вінграновського;
- Г. Тютюнника;
- Є. Гуцала;
- В. Шкляра.
- Л. Костенко;

10. Визначити семантико-синтаксичну організацію складно-підрядних речень з подвійною супідрядністю в художніх текстах:

- І. Багряного;
- Г. Тютюнника;
- М. Вінграновського;
- В. Шкляра.
- Є. Гуцала;
- Л. Костенко;
- М. Стельмаха;

РУБІЖНИЙ КОНТРОЛЬ 2

Система завдань для рубіжного контролю призначена для виявлення рівня засвоєння майбутніми фахівцями знань про формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну організацію різнотипних складних речень неелементарної будови, сформованості в них навичок синтаксичного аналізу таких конструкцій.

Студентам будуть запропоновані різні за ступенем складності завдання. Перші з них (відкриті тести – 3 завдання, 3б.) передбачають перевірку рівня засвоєння ними теоретичного матеріалу. Щоб виявити рівень сформованості в них практичних умінь і навичок пропонуємо закриті тести (8 завдань, 4б.) і виконати синтаксичний аналіз складного речення неелементарної будови (3 б.).

Зразок

Відкриті тести

1. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – це ...
2. Залежно від характеру сполучникового зв'язку виокремлюють такі різновиди складних речень змішаної будови:...
3. До конструкцій текстового рівня належать ...

Закриті тести

1. *Завершіть визначення:* Супідрядність – це такий тип підрядності, при якому...
 - а) кожна наступна підрядна частина залежить від попередньої;
 - б) кілька підрядних частин залежить від тієї самої головної частини;
 - в) кілька підрядних частин однаково пояснюють слово чи словосполучення в головній частині;
 - г) кілька підрядних частин по-різному пояснюють зміст головної частини.
2. *Укажіть складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.*
 - а) В таку пору хочеться й самому усамітнитись, щоб прислухатись до ледь чутного, до ледь шорохкого вулика в грудях, пройтися спомином бодай по тих слідах, які залишили в тобі ще зовсім недавні переживання (Є. Гуцало);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) З дзеркала на нього дивляться сірі тіняві очі, припухлі і пошерхлі, наче їх сіллю посипали, уста, звичайне з хліборобською задумою обличчя, що, тривожачись, набирає смуток і од вітру, і од посухи, і від хмари (М. Стельмах);

г) То не диво любити журавлів у небі, важче полюбити отих, що на землі (М. Стельмах).

3. Яке з поданих речень відповідає схемі [, (),], ()?

а) На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, причиняє двері (Г. Тютюнник);

б) Це гроно болю, що впаде в глибінь, на нас своїм безсмертям окотилось, в якому доля з кров'ю повінчалась (В. Стус);

в) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати klepanня коси (О. Довженко);

г) Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники й тендітні сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть, лише водою віддають, сирою землею та молодим жабуринням (Г. Тютюнник).

4. Яке з поданих речень відповідає схемі [, (),], ()?

а) На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, причиняє двері (Г. Тютюнник);

б) Це гроно болю, що впаде в глибінь, на нас своїм безсмертям окотилось, в якому доля з кров'ю повінчалась (В. Стус);

в) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати klepanня коси (О. Довженко);

г) Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники й тендітні сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть, лише водою віддають,

сирою землею та молодим жабуринням (Г. Тютюнник).

5. У якому рядку записано ознаки складних багатокomпонентних конструкцій?

а) порядок розміщення предикативних частин, наявність головної й підрядної частин, інтонація, характер взаємовідношень між предикативними частинами;

б) характер синтаксичного зв'язку, структурно-семантична однорідність і неоднорідність, наявність рівнів членування, поліваріантність, загальна структурна схема речення;

в) тип синтаксичного зв'язку, інтонація, модальність, смислова завершеність;

г) поліваріантність, загальна структурна схема речення, характер взаємовідношень між предикативними частинами, модальність.

6. Хто з науковців запропонував термін складні речення змішаної будови для позначення складних конструкцій із різними видами зв'язку?

а) П. Дудик; б) І. Вихованець;

в) К. Шульжук; г) В. Горяний.

5. Укажіть складну багатокomпонентну конструкцію із сурядністю та підрядністю.

а) Хоча більшість поезій написані поза межами рідного краю, наскрізно струменить у них світлий образ Дніпра і мріє синя далеч українських степів (О. Гончар);

б) Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стільки наслухався і яких так ніколи й не бачив (Є. Гуцало);

в) І тільки тут, коли дівчина притулила коси до верби, він помітив, як у неї незвично побіліло обличчя (М. Стельмах);

г) Небагато свят має людське серце, і найбільше з них – кохання; в одних воно розквітає, мов дивовижна іванокупальська папороть, у других – пристрасним гіркуватим полином, а в третіх – рахманним спокоєм, що народжує лагідних доброоких дітей, які найбільше люблять ходити за плугом, сіяти зерно, садати сади (М. Стельмах).

6. Який із термінів є синонімом до терміна надфразна єдність?

- а) текст;
- б) абзац;
- в) період;
- г) складне синтаксичне ціле.

7. Яка із поданих синтаксичних структур становить період?

а) Під цей качиний перестук їде сон третього класу, їдуть лозові кошики, схожі на колиски, їдуть сонні матері, на руках у яких замовкли білі вузлики немовлят, їдуть печалі навколо стиснутих уст і їдуть надії на всміхнених лицах (М. Стельмах);

б) А ти самотньо нагріваєш вікно головою, підкидаєш до мозку дровець, і він аж гуде від огню і чаду, і крутить, і крутить, і крутить оту стрічку спогадів, що має тільки один образ і одну синяву очей (М. Стельмах);

в) І йому набігли на очі і озеречко червоної пшениці, що нагойдалося собі за літо, і хата-білянка, і оте чорнобриве дівчисько, що босе жде його на вечірнім порозі й назбирує на косу відсвіт далеких зірок і від якого пахне материнкою та ромен-зіллям (М. Стельмах);

г) Азовськеє море і Чорнеє море, зелені діброви і спів солов'я, високі Карпати, донецькі простори – це ти, Україно моя! (І. Нехода).

8. У якому реченні допущено помилку при оформленні прямої мови?

а) Я подумав тоді: «Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя» (Г. Тютюнник);

б) «Роби добро, – мені казала мати – і чисту совість не віддай за шмати!» (Д. Павличко);

в) Воскреснемо, бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» (Я. Гоян);

г) «Люди, що створили цю живу красу, мабуть, у душі поети», – подумав я, оглядаючи все навколо (І. Цюпа).

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абзац – частина тексту (чи весь текст) від одного, першого відступу до другого, наступного, яка сформувалась з одного, частіше з кількох речень, котрі становлять певне, відносно завершене семантичне й граматичне ціле.

Асемантичні сполучники – сполучники, що оформлюють різні типи семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення.

Багатокомпонентні складні речення (складні речення ускладненого типу) – складні речення, сформовані не менше як трьох предикативних частин: складнопідрядні речення з кількома підрядними, складні речення з різними видами зв'язку та ін.

Безсполучникові складні речення – це складні речення, предикативні частини яких об'єднуються в одне синтаксичне і семантичне ціле не за допомогою сполучників чи сполучних слів, а певною інтонацією, ритмомелодійними засобами.

Безсполучникові складні речення з однорідними частинами – це речення, предикативні частини яких рівноцінні, однофункціональні синтаксично однорідні, семантично скоординовані, практично співвідносні з частинами складносурядних речень.

Безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами – це складні речення, предикативні частини яких семантично неоднорідні: вони залежать одна від одної.

Гіпотаксис (підрядність) – синтаксичний зв'язок підпорядкування одного компонента іншому в словосполученні чи реченні.

Елементарне складне речення – це таке складне речення, до складу якого входить лише дві предикативні частини.

Надфразна єдність (складне синтаксичне ціле) – відрізок мовлення з двох і більше самостійних речень, об'єднаних спільністю теми в певному інтонаційно-смісловому мовленнєвому блоці.

Неелементарне (ускладнене) складне речення – таке складне речення, яке компонується три або більше предикативні частини.

Непряме мовлення – чуже мовлення, уведене в авторський текст

як мовлення автора без збереження його граматичних і стилістичних особливостей.

Парадигма синтаксична – сукупність усіх форм певного різновиду словосполучень чи речень.

Паратаксис (сурядність) – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами.

Парцеляція – спосіб оформлення синтаксичної структури кількома комунікативними одиницями.

Період – багатослівна синтаксична конструкція, стилістична фігура з двох значеннєво-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою, яку на письмі найчастіше позначають комою і тире.

Підрядні речення – синтаксично залежні предикативні частини в структурі складнопідрядного речення

Порядок розміщення предикативних частин – це один із допоміжних засобів вираження синтаксичних відношень у складному реченні.

Речення – мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею вираження думки.

Семантико-синтаксичні відношення – це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць.

Семантичні сполучники – сполучники, що вказують на певний різновид семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення.

Синтаксис – розділ граматики, у якому вивчають структуру і функції синтаксичних одиниць.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між словами, членами речення, частинами складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання.

Складні безсполучникові речення з однотипними частинами – це такі синтаксичні побудови, предикативні частини яких є рівноцінними, однофункціональними, синтаксично однорідними, семантично скоординованими

Складними безсполучниковими реченнями з різнотипними частинами називають такі складні речення, предикативні частини яких семантично неоднорідні: вони залежать одна від одної.

Складне речення – синтаксична конструкція, яка утворилася внаслідок смислового та інтонаційного поєднання щонайменше двох предикативних частин засобом сполучникового чи безсполучникового (нульового) зв'язку.

Складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю – синтаксична конструкція, у якій підрядні речення одного типу пояснюють різні слова (словосполучення) у головному реченні чи підрядні речення різного типу пояснюють те саме головне речення.

Складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю – синтаксична конструкція, у якій підрядні речення одного типу пояснюють те саме слов (словосполучення) у головному реченні чи головне речення загалом.

Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю – синтаксична конструкція, у якій зв'язок між предикативними частинами побудований ланцюжком: перше підрядне речення синтаксично й семантично залежить від головного речення, друге підрядне підпорядковане першому третє – другому підрядному і т. д.

Складнопідрядними реченнями з підрядним допустовим називаємо речення, підрядна частина яких виражає твердження, усупереч якому відбувається сказане в головному реченні.

Складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними називаємо конструкції, головна частина яких характеризується структурною й семантичною неповнотою, що компенсує підрядна частина, розкриваючи зміст певного слова (рідше сполучення слів) у головному реченні.

Складнопідрядними реченнями з підрядним міри і ступеня називаємо такі складнопідрядні речення, підрядна частина яких вказує на ступінь, міру вияву ознаки, яка виражена в головному реченні прикметником або прислівником, при яких наявний певний показник вияву міри (прислівник і займенник) – *так, такий, стільки*.

Складнопідрядними реченнями з підрядним наслідковим

називаємо речення, підрядна частина яких виражає наслідок того, що впливає із змісту головної частини складного речення.

Складнопідрядними реченнями з підрядними означальними називаємо такі речення, підрядна частина яких передовсім стосується іменника (або іншого слова в ролі іменника) головної частини, набуваючи в ній означального значення.

Складнопідрядні речення з підрядним супровідним – це такі речення, підрядна частина яких містить додаткове повідомлення, побічне зауваження чи узагальнення висловленого в головній частині речення.

Складнопідрядними реченнями з підрядним способом дії називають такі речення, підрядним компонентом яких виражається спосіб перебігу дії, названої в головному реченні.

Складнопідрядними реченнями з підрядним мети називаємо такі речення, підрядний компонент яких виражає мету того, про що мовиться в головному реченні.

Складнопідрядними реченнями з підрядним місця називають такі синтаксичні конструкції, підрядний компонент яких визначає місце або спрямування дії головного речення.

Складнопідрядні речення з підрядним порівняльним – це такі речення, підрядний компонент яких, поєднуючись із головною частиною з допомогою порівняльного сполучника (*як, мов, немов, неначе, ніби*), характеризує її в порівняльних вимірах.

Складнопідрядні речення з підрядним причини – це такі речення, підрядна частина яких виражає причину того, про що мовиться в головному реченні, умотивовується сказане в ньому.

Складнопідрядні речення з підрядним умови – це такі речення, підрядна частина в яких виражає реальну або ж іреальну (можливу, припустиму) умову, за якої відбувається чи могла б відбутися дія, названа в головній частині речення.

Складнопідрядні речення з підрядними часу – це речення, підрядна частина яких виражає час, перебіг, тривання дії головної частини складного речення.

Складнопідрядні речення – речення, предикативні частини яких є

синтаксично нерівноправними: підрядна частина синтаксично підпорядковується головній.

Складносурядні речення – складні речення, предикативні частини яких синтаксично незалежні, формально не підпорядковані одна одній.

Складносурядні речення з відкритою структурою – це такі синтаксичні утворення, які можуть кількісно розгортатися, доповнюватися іншими предикативними компонентами.

Складносурядні речення із закритою структурою – це складні речення, які формуються тільки з двох предикативних частин, не допускають долучення до них третьої.

Складносурядні речення з єднальним значенням – це речення, у яких в одне синтаксичне ціле поєднуються близькі за змістом твердження, які доповнюють одне одного.

Складносурядні речення з градаційним значенням – це такі речення, у яких мовиться про зіставлення змісту двох предикативних частин, друга з яких є важливішою за значенням порівняно з першою.

Складносурядні речення із зіставними відношеннями – це такі речення, у яких ідеться про різні явища, які за своєї нетотожності все ж допускають одне одного, співіснують.

Складносурядні речення із приєднувальними відношеннями – це речення закритої структури, у яких друга предикативна частина, маючи фіксовану позицію в структурі речення, доповнює, уточнює думку, виражену в першій предикативній частині.

Складносурядні речення із протиставними відношеннями – це речення, у яких повідомляється про протиставлення двох незалежних одна від одної дій, станів, фактів.

Складносурядними реченнями з розділовим значенням називаємо такі побудови, у яких ідеться про несумісність чи чергування подій або явищ.

Сполучні слова – це деякі групи слів повнозначних частин мови, що слугують засобом оформлення підрядного зв'язку в складнопідрядному реченні.

Супідрядність – формально-синтаксичні відношення між підрядними частинами в межах складнопідрядного речення, що

підпорядковуюються тому самому головному реченню.

Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, здебільшого багатослівна семантична й граматична єдність, утворена кількома реченнями, що виражають завершену думку.

Цитата – дослівне відтворення фрагмента певного твору чи висловлення зі збереженням усіх його граматичних і стилістичних особливостей.

Чуже мовлення – уведене до авторського мовлення чи тексту мовлення іншої особи.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993.
2. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010.
3. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.
4. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004.

Додаткова:

1. *Барчук В.* Проблема статусу безсполучникових складних речень. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Філологія (Мовознавство)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т. імені Василя Стефаника, 2009. Вип. ХХІ–ХХІІ. С. 84–88.
2. *Бевзенко С. П.* Структура складного речення в українській мові : [навч. посіб.]. Київ : КДПІ, 1987. 80 с.
3. *Богдан М. М.* Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 7. С. 41–48.
4. *Богдан М. М.* Складнопідрядні речення з підрядними означальними. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 6. С. 36–41.
5. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.* Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
6. *Городенська К. Г.* Сполучники української літературної мови : Монографія. Київ, Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
7. *Городенська Катерина А. П.* Грищенко як дослідник структури складносурядного речення (до 80-річчя від дня народження). *Українська мова*. 2016. № 4. С. 161–170.
8. *Городенська Катерина* Семантико-синтаксична типологія

сполучникових складносурядних речень. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 21–28.

9. *Грищенко А. П.* Складносурядне речення в сучасній українській мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1969. 155 с.

10. *Дорошенко С. І.* Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові [монографія]. Харків : Вид-во при Харків. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища шк.», 1980. 152 с.

11. *Дорошенко С. І.* Два уточнення до кваліфікації безсполучникових складних речень. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=265

12. *Кващук А. Г.* Синтаксис складного речення. Київ : Рад. школа, 1986. 109 с.

13. *Квітка О. М.* Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень із цільовою семантикою. *Українська філологія : теоретичні та методичні аспекти вивчення* : [зб. праць наук.-практ. читань до 80-річчя Г. Р. Передрій, 10–11 лютого 2005 р., Черкаси]. Черкаси : Брама-Україна, 2005. С. 416–419.

14. *Кузьмич О. О.* Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61–65.

15. *Рула Н. В.* Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. Луцьк, 2019.

16. *Слинько І.* Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 20–22.

17. *Спільник Т. М.* Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 19 с.

18. *Спільник Т. М.* Особливості лексико-семантичного наповнення частин складного речення як чинник формування градаційного відношення. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, Т. 4. С. 156–162.

19. *Слинько І. І.* Сполучник чи сполучне слово. *Українська мова і література в школі*. 1997. № 4. С. 31–36.

20. *Сучасна українська літературна мова : Синтаксис [Текст] / [за*

ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

21. *Тишківська Н.* Синкретичні складні речення. *Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія* / гол. ред. Матвіїшин В. Г. та ін. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. Вип. VIII. С. 154–157.

22. *Христіанінова Р. О.* Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія]. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

23. *Христіанінова Р. О.* Складнопідрядні речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання». *Українська мова.* 2009. № 1. С. 3–14.

24. *Христіанінова Р.* Складнопідрядне речення в системі складного речення сучасної української мови. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sf7F8-I4NLMJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nvchnusf_2009_475-477_32.pdf+&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

25. *Христіанінова Р. О.* Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:D0lSIY9sxAkJ:www.libr.dp.ua/text/Ukr%2520mov2010_1_Hrystianynova.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

26. *Шутик Л. В.* Значеннєвий синкретизм об'єктно-атрибутивних складнопідрядних речень. *Лінгвістичні дослідження.* Зб.наук.праць ХНТУ ім. Г. С. Сковороди. 2015. Вип. 42. С. 92–98.

27. *Шкарбан Т. М.* Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю. *Мовознавство.* 1994. № 1. С. 30–34.

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ
ЗВО З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. СИНТАКСИС»**

Поточне оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти виконується за допомогою процедури об'єктивного контролю – усні відповіді на практичних заняттях, тестування, реферативні повідомлення, виконання лабораторних завдань, індивідуальні завдання тощо.

Оцінюючи усну відповідь на *теоретичні питання*, ураховуємо:

- а) ґрунтовність теоретичних знань з навчальної дисципліни;
- б) володіння наукового термінологією;
- в) повноту розкриття питання; уміння вдало ілюструвати теоретичний матеріал;
- г) упевненість, переконливість суджень; уміння аргументувати думку;
- г) уміння порівнювати, робити потрібні висновки та узагальнення;
- д) логіка викладу думок, рівень володіння культурою мовлення.

Виконання *практичних завдань* передбачає виявлення таких умінь:

- а) добирати літературу, що стосується визначеної проблеми;
- б) реферувати прочитане, складати конспект, план висловлювання;
- в) виконувати синтаксичний розбір різноструктурних синтаксичних одиниць-конструкцій;
- г) будувати структурні схеми поданих речень;
- г) складати речення з поданою схемою.

Екзамен є формою підсумкового контролю результатів навчання здобувачів освіти і має на меті перевірити системність засвоєння і цілісність бачення програмового матеріалу, виявити рівень здобутих знань та сформованих умінь і навичок, комплексного застосування їх у практичній діяльності, діагностування ефективності самостійної навчальної роботи студентів.

Високий рівень (90-100 балів, відмінно). Здобувач освіти вільно оперує термінологічним апаратом навчальної дисципліни, дає вичерпну відповідь на теоретичні питання білета, без помилок виконує практичне завдання: ідентифікує складні речення елементарної і неелементарної будови, відтворює схематично їхню структуру; утворює реченнєві конструкції складної будови; робить повний синтаксичний аналіз різних типів складних речень; пояснює вживання розділових знаків у складних елементарних та неелементарних реченнєвих конструкціях.

Достатній рівень (80-89 балів – дуже добре (В); 75-79 балів – добре (С)). Здобувач освіти володіє теоретичним матеріалом: знає основні поняття синтаксису складного елементарного й неелементарного речень; семантичні типи складносурядних речень; специфіку складних безсполучникових речень з однотипними і різнотипними предикативними частинами; принципи класифікації складнопідрядних речень елементарної будови; типологію складнопідрядних речень з урахуванням їхньої формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації; класифікацію складних речень з різними видами синтаксичного зв'язку. Уміє робити самостійні узагальнення, аргументовано, наводячи приклади, висловлює свої думки, володіє літературним мовленням. Має сформовані практичні вміння й навички синтаксичного аналізу різнотипних синтаксичних структур. Під час відповіді допускає 1–2 неточності.

Задовільний рівень (60-74 бали, задовільно (D)). Здобувач освіти володіє теоретичним матеріалом на репродуктивному рівні. Однак не може самостійно виконувати синтаксичний аналіз поданих речень, застосовувати в практичній діяльності набуті теоретичні знання.

Низький рівень (50-59 балів, достатньо (E)). Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом поверхово, фрагментарно або зовсім не володіє, не може робити висновки, узагальнення теоретичного матеріалу, а також застосовувати набуті знання в процесі виконання практичних завдань, має низький рівень грамотності, недостатньо сформовані навички культури спілкування, уміння зрозуміло й точно висловлювати власні думки.

Незадовільний рівень (35-49 балів, незадовільно (FX); 1-34 бали – неприйнятно (F)).

Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом фрагментарно або зовсім не володіє, не може робити висновки, не застосовує набутих знань, виконуючи практичні завдання, не сформовані навички культури спілкування або ж не опанував змісту навчальної дисципліни в обсязі, передбаченому галузевим стандартом вищої освіти.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

1. Запишіть речення.
2. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 2.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 2.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 2.3. За характером предикативних відношень.
3. Визначте кількість предикативних частин (СБР елементарної будови; СБР неелементарної будови).
4. Установіть тип структури СБР (закрита чи відкрита).
5. Визначте різновид СБР (СБР з однорідними чи неоднорідними частинами), а також характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.
6. Подайте графічну схему речення.
7. Схарактеризуйте кожну предикативну частину за алгоритмом аналізу простого речення, ураховуючи їхню комунікативно-інтонаційну несаможиттєвість.
8. Назвіть пунктограми. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Зразок розбору складного безсполучникового речення

Гули бджоли над розквітлою липою, гули джмелі в тон розквітлому згасанню струн (Г. Чубач) – речення розповідне, неокличне, стверджувальне; складне безсполучникове речення елементарної будови; СБР відкритої структури; однотипні частини – часові семантико-синтаксичні відношення, значення одночасності подій. Схема: [], [].

Гули бджоли над розквітлою липою – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене;

бджоли – простий номінативний підмет, виражений іменником;

гули – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу у формі множини;

над липою – обставина місця, виражена іменником у формі орудного відмінка однини з прийменником;

розквітлою – узгоджене означення, виражене дієприкметником.

Примітка: другу предикативну частину аналізувати так само.

Кома в складному безсполучниковому реченні (кома ставиться між частинами складного безсполучникового речення, що вказують на одночасність подій).

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Запишіть речення.
2. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 2.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 2.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 2.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).
3. Визначте кількість предикативних частин (ССР елементарної будови; ССР неелементарної будови).
4. Установіть характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, назвіть засіб зв'язку.
5. Подайте графічну схему речення.
6. Схарактеризуйте кожен предикативну частину за алгоритмом аналізу простого речення, урахувавши їхню комунікативно-інтонаційну несаможиттєвість.
7. Назвіть пунктограми. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Зразок розбору складносурядного речення

Випав гарний ливний дощ, і небо тепер ясне (М. Коцюбинський) – речення розповідне, неокличне, стверджувальне; складносурядне речення елементарної будови; засіб зв'язку – єднальний сполучник *і*, асемантичний, одиничний; причиново-наслідкові семантико-синтаксичні відношення. Схема: [], і [].

Випав гарний ливний дощ – речення побудоване за моделлю простого, двоскладного, поширеного, повного, неускладненого речення;

дощ – простий номінативний підмет, виражений іменником;

випав – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу чоловічого роду;

гарний, ливний – неоднорідні узгоджені означення, виражені прикметниками.

Примітка: другу предикативну частину аналізувати так само.

Кома в складносурядному реченні (кома ставиться між частинами складносурядного речення).

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Запишіть речення.
2. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 2.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 2.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 2.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).
3. Визначте кількість предикативних частин (СПР елементарної будови; СПР неелементарної будови). Якщо речення багатоконпонентне, укажіть тип підрядності: послідовна підрядність, однорідна чи неоднорідна супідрядність, змішана підрядність.
4. Установіть характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, назвіть засіб зв'язку.
5. Визначте позицію підрядної частини щодо головної: препозиція, постпозиція, інтерпозиція.
6. З'ясуйте тип підрядного зв'язку: прислівний чи детермінантний; передбачуваний чи непередбачуваний.
7. Подайте графічну схему речення.
8. Схарактеризуйте кожен предикативну частину за алгоритмом аналізу простого речення, ураховуючи їхню комунікативно-інтонаційну несаможитність.
9. Назвіть пунктограми. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Зразок розбору складнопідрядного речення

Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами (Л. Костенко) – речення розповідне, неокличне, стверджувальне; складнопідрядне речення елементарної будови; засіб зв'язку – сполучне слово *що*, означальні семантико-синтаксичні відношення, підрядне означально-поширювальне; постпозиція підрядної частини щодо головної; прислівний непередбачуваний зв'язок між предикативними частинами.

Схема: [сон], (що).

Це був тільки сон – речення просте, двоскладне, непоширене, повне, неускладнене;

це – простий підмет, виражений займенником;

був тільки сон – складений іменний присудок, виражений дієсловом-зв'язкою *бути* у формі минулого часу та іменником у формі називного відмінка; ускладнений часткою.

Примітка: другу предикативну частину аналізувати так само.

Кома в складнопідрядному реченні (кома ставиться між частинами складнопідрядного речення).

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ БАГАТОКОМПОНЕНТНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

1. Запишіть речення.
2. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 2.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 2.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Визначте кількість предикативних частин (трикомпонентне, п'ятикомпонентне тощо).
4. Подайте графічну схему речення.
5. Зовнішній рівень членування (кількість частин, характер семантико-синтаксичних відношень між ними).
6. Внутрішній рівень членування (кількість частин, характер семантико-синтаксичних відношень між ними).
7. Схарактеризуйте кожну предикативну частину за алгоритмом аналізу простого речення, ураховуючи їхню комунікативно-інтонаційну несаможитність.
8. Назвіть пунктограми. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Зразок розбору багатоконпонентної конструкції

В'ється стежка між кущами, що чар-зіллям заросла, мліють трави під ногами від незримого весла (Ю. Липа) – речення розповідне, неокличне, стверджувальне; складне речення з різними типами синтаксичного зв'язку (підрядним і безсполучниковим) та двома рівнями членування. Структура трикомпонентна.

Схема: [ім.], (що ...), [].

На зовнішньому рівні членування виокремлюємо дві частини, з'єднані безсполучниковим зв'язком. На внутрішньому рівні членування перша частина побудована за моделлю складнопідрядного речення нерозчленованої структури з підрядним присубстантивно-атрибутивним, що приєднується до головного речення за допомогою сполучного слова *що*; друга – за моделлю простого, двоскладного, поширеного, повного, неускладненого речення.

В'ється стежка між кущами – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене;

стежка– простий номінативний підмет, виражений іменником;

в'ється– простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу теперішнього часу III особи однини;

між куцями– обставина місця, виражена іменником у формі орудного відмінка однини з прийменником.

Примітка: другу предикативну частину аналізувати так само.

Кома в складнопідрядному реченні; кома між частинами багатокomпонентного складного речення, з'єднаними безсполучниково.

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Складне речення як синтаксична одиниця-конструкція. Диференційні ознаки складного речення. Класифікація складних речень. Засоби зв'язку між частинами складного речення. Практичні прийоми розмежування омонімічних сполучників і сполучних слів.

Історія вивчення складних речень: основні тенденції, імена відомих синтаксистів, провідні ідеї їхніх теорій.

Історія вивчення складних безсполучникових речень. Класифікація складних безсполучникових речень: речення з однорідними предикативними частинами; речення з неоднорідними предикативними частинами. Пунктуація в складних безсполучникових реченнях.

Поняття паратаксису у вітчизняній синтаксичній теорії. Будова складносурядних речень. Характер сполучних засобів у складносурядних реченнях. Семантичні типи складносурядних речень. Розділові знаки в складносурядному реченні.

Історія вивчення складнопідрядних речень. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.

Складнопідрядні речення з означальним значенням. Диференціація складнопідрядних речень з означальним значенням. Розмежування складнопідрядних речень з означальним значенням та інших типів складнопідрядних речень.

Складнопідрядні речення зі з'ясувальним значенням.

Складнопідрядне речення із значенням міри і ступеня: семантика, будова.

Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними способу дії.

Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними місця: лінгвістична характеристика, відмежування від складнопідрядних речень з означальною семантикою.

Складнопідрядні речення елементарної будови з підрядними часу: лінгвістична характеристика, критерії розмежування із складнопідрядними реченнями іншої семантики.

Складнопідрядні речення з підрядними мети: семантичні варіанти.

Складнопідрядні речення з підрядними умови, розмежування з підрядними часу.

Складнопідрядні речення з підрядними причини.

Складнопідрядні речення з підрядними допусту: семантичні варіанти.

Складнопідрядні речення з порівняльним значенням, розмежування їх із

конструкціями з порівняльним значенням у ролі елементів ускладнення простого речення.

Складнопідрядні речення із значенням наслідку.

Складні багатоконпонентні речення.

Складні безсполучникові речення неелементарної будови.

Складносурядні речення неелементарної будови.

Складнопідрядні речення неелементарної будови: складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю; складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю; складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.

Складні речення з безсполучниковим і сполучниковим сурядним зв'язками. Складні речення з безсполучниковим і сполучниковим підрядним зв'язками. Складні речення з різними видами сполучникового зв'язку.

Електронне видання. Зам. № 9236/2.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>

